

Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején

Gönczi Andrea

PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Ungvár–Beregszász, 2007

Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején

Gönczi Andrea

Відповідальні за випуск: Орос І., Шовш К. / A kiadásért felel: Orosz I., Soós K.

Верстка: Гороній А. / Tördelés: Garanyi B.

A kiadvány megjelenését az Apáczai Közalapítvány támogatta.

СП „ПоліПрінт” – Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ
Ужгород–Берегово, 2007

PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Ungvár–Beregszász, 2007

ISBN: 966-7966-

Виготовлено: СП „ПоліПрінт”, м. Ужгород, вул. Тургенева, 2
Зам.

Tartalom

I. Bevezetés	4
1. A munka tárgya és célja	4
2. Lehetőségek és nehézségek	7
II. Kik a ruszinok?	10
1. A ruszinok betelepülése	10
2. Ruszin néprajzi csoportok	13
3. Természeti viszonyok	18
4. Műveltségi viszonyok	19
III. A görög katolikus (unitus) egyház Kelet-Európában	24
1. A nyugati és keleti kereszténység kettéválása	24
2. A munkácsi egyházmegye és az ungvári unió	26
IV. Ruszin társadalom és gazdaság a XIX. század végén	31
1. Az ungvári unió utáni helyzet	31
2. Tiltakozás az anyagi terhek ellen	32
V. A kormány vatikáni akciója	35
1. Ruszinok az Egyesült Államokban	35
2. Hodobay Andor amerikai tevékenysége	39
3. Ortinsky püspök kinevezése	42
VI. A hegyvidéki akció	44
1. Az akció megindítása	44
2. Az eredmények	49
VII. Így kezdődött	54
1. A szacsali áttérés	54
2. A beherói skizma	58
3. Áttérések az Egyesült Államokban	58
VIII. Az izai áttérés	61
1. Az izaiak kísérlete	61
2. Harc a ruszin hívekért	62
3. Anyagi okok és politikai szándékok	65
IX. Az izaiak pere	69
X. A nagylucskai események	76
1. Szociális elégedetlenségből vallási áttérés	76
2. Kísérlet a skizma megszüntetésére	82
3. Bacsinszky Mihály lelkész szerepe	87
XI. Kabalyuk atya fellépése: a skizma újból fellángol	92
1. Az első ruszin pravoszláv pap	92
2. Hatósági fellépés az áttérőkkel szemben	94
3. Megindul a nyomozás	98
XII. A máramarosi per	104
1. Tanúk és vádlottak	104
2. Az ítélet	110
XIII. A per visszhangja	112

XIV. Összegzés	117
Irodalomjegyzék	120
Táblázatok és térképek jegyzéke	128
Melléklet	129

I. BEVEZETÉS

A munka tárgya és célja

A mai Kárpátalja területén a XX. század első két évtizedében olyan események zajlottak, amelyek akkor még nem sejthető módon hosszú időre meghatározták a térség további történetét. A skizmatikus mozgalomról van szó, amely Máramaros vármegyének a románok lakta délkeleti részéből indult, majd áttért a ruszin vidékekre. A skizma lényege: a görög katolikus ruszinok tömeges áttérése régi, eredeti vallásukra, a pravoszláviára. A mozgalom az Iza és a Nagyág völgyében számos települést érintett, de legintenzívebben a Huszt melletti Iza község lakói léptek fel. Máramaros megyéből hamarosan áttért a szomszédos Beregre, ahol Nagylucska lakóira hatott ki leginkább.

Az áttérési mozgalom vizsgálatánál három irányban indulhatunk el. Mivel a hívők törekvése egyházuk elhagyására irányul, kézenfekvő a vallási motívum. Közelebről szemlélve azonban kiderül, hogy a vallás és a hit kérdése csupán ürügy, valójában a görög katolikus egyház által előírt szigorú gazdasági terhektől szeretnének megszabadulni a hívek, melyeket szegénységük miatt már nem képesek teljesíteni. Így módon az áttéréseket a szociális-gazdasági körülmények motiválták. Végezetül pedig a skizmatikusok bizonyos külföldi – némi anyagi, de inkább erkölcsi – támogatást is kaptak. Ezek egy része a szomszédos Galíciából és Bukovinából érkezett, ahová a magyarországi ruszinok idénymunkára jártak, akárcsak az Egyesült Államokba, amely a külföldi befolyás másik kiindulópontja volt. Ott a ruszinok kapcsolatba kerülhettek az orosz pánszláv propagandával, illetve a pravoszláv egyházzal. Ebben található a skizma terjedésének harmadik, politikai indítéka.

A ruszin skizmával foglalkozó szakirodalom, de már a kortársak is e két utóbbit tekintették mérvadónak, és szociális érzékenységtől, politikai hovatartozástól vagy vérmérséklettől függően hangsúlyozták az egyiket vagy a másikat. Vagyis a vallásváltoztatás pusztán tény, amelynek valójában semmi köze a liturgiához, amit az is alátámaszt, hogy az áttérők nem érzelmi alapon választottak új felekezetet, hanem a gazdasági előnyöket mérlegelve. Célunk, hogy ezeket az okokat feltárjuk, és valós magyarázatot adjunk mind a skizmában résztvevők szándékaira, mind pedig a velük szemben fellépő egyházi és világi hatóságok intézkedéseire.

A ruszinok a múlt század elején Magyarország legelmaradottabb népének számítottak. A zord természeti körülmények, a fejletlen kulturális és gazdasági viszonyok határozták meg ezt a régiót. Társadalmukat szinte kizárólag a parasztság alkotta, vállalkozó iparos rétege, városi polgársága, nagybirtokossága nem volt. Csekély számú értelmisége, amely szinte kizárólag papokból és tanítókból állt, az előrejutás reményében fokozatosan asszimilálódott. A magyarul nem tudó parasztságot, amelyet az úrbéri rendezés során a hivatalnokok kijátszottak, valódi pusztulás fenyegette. Mivel a létért való küzdelemben külső támaszra nem számíthatott, maga magán próbált segíteni amerikai kivándorlással vagy vallása megváltoztatásával, hogy így csökkentsen terhein.

Természetes, hogy a görög katolikus egyház akadályozni próbálta a skizmát, hisz azzal elveszíthette volna híveit. Ez a törekvés váratlanul találkozott a kormány szándékaival, amelyek viszonya a papsággal az egyházpolitikai törvények elfogadása után megromlott. A munkácsi görög katolikus püspök, Firczák Gyula kezdettől a skizma politikai indokaira hivatkozott, különösen kiemelve a pánszláv agitáció veszélyét. Mint írta: „Nem annyira hitbeli, mint inkább politikai mozgalom az egész...”¹. A kormány részéről teljesen azonos volt a skizma megítélése, sőt annak jelentőségét szándékosan nagyították fel és öltöztették a pánszláv agitáció köntösébe, hogy annál »dicsőbbnek« tüntethessék fel az ellene tett erőfeszítéseket. Mindezt azért, hogy a Vatikán jóindulatát megszerezzék az Egyesült Államokban folytatandó,

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) 1910-XXV-1574

görög katolikusok közötti magyarosító akcióhoz; a pápa engedélyezze a magyarországi görög katolikus egyházban a magyar liturgikus nyelv használatát, valamint a Gergely-naptár bevezetését. Még a közismerten liberális nemzetiségi politikus, Mikó Imre is úgy értékelte a skizmát három évtized elteltével, hogy „A görög katolikus rutének között az ortodox hitre való áttérés propagandája Oroszországból indult ki és a pánszláv agitációval párhuzamosan haladt”².

Az 1960-as évek szovjet történetírásában a skizma mint a német-magyar földesurak és a katolikus egyház uralma elleni tiltakozás jelent meg. Ez a felfogás jellemző a mai ukrán történetírásra is, mely az „elnyomó magyar földesurak és a klerikális reakció” elleni mozgalomként írja le a skizmát, nem hagyva figyelmen kívül a térség kezdetleges gazdasági viszonyait sem.³ A Kárpátalja történetét a kezdetektől 1918-ig bemutató szerzőcsoport a XX. század elején fellobbanó nemzetiségi törekvéseket elsősorban az elmaradott gazdasági viszonyokkal indokolja. Ennek alátámasztására felsorolják a térségben működő gyárakat és egyéb ipari létesítményeket, melyek száma szerintük nem volt elegendő ahhoz, hogy a mezőgazdaságban megélhetést nem találó lakosságot foglalkoztassák.

Miroszlav Grabec a csehszlovák érában az áttérést a magyarosítás ellen tiltakozó nemzeti mozgalomként értékelte.⁴ Dokumentumszerűen, a Máramarosszigetre akkreditált külföldi lapok tudósítóinak beszámolóí alapján adott képet a peres eljárásról és annak háttéréről. Grabec a magyar állam nacionalista politikáját tette felelőssé az eseményekért. Értékelése néhol túlzottan is elfogult, amit magyaráz, hogy a per huszadik évfordulójára megjelentetett kiadványnak épp az volt a célja, hogy a liberális csehszlovák állam nyújtotta lehetőségeket szemléltesse.

Bonkáló Sándor, az asszimilálódott ruszin értelmiség egyik jeles képviselője szintén a politikai motívumot emelte ki, amikor „orosz erkölcsi és anyagi támogatással folytatott” eseményként jellemezte a történetet.⁵ Bonkáló azonban, mint az a fenti idézetből is kiderül, nem a magyar államot hibáztatta a skizmatikus mozgalom kibontakozása miatt, hanem az idegen, elsősorban orosz agitációt, ám ezt a hivatalos vizsgálatokhoz hasonlóan konkrét tényekkel ő sem tudta igazolni.

A kortársak közül többen árnyaltabban fogalmaztak: jelentős hangsúlyt kapott a szociális helyzet bemutatása és az ennek megjavítására irányuló tanácsok. Romanecz Aladár görög katolikus lelkész, a kormány támogatásával Ungváron megjelenő *Kárpáti Lapok* szerkesztője az izai és a nagylucskai áttéréssel is foglalkozott, másban találva azok okait. Míg az izaiak mozgalmát elsősorban a párbér rendezetlenségében, az uzsorában és a nép nyelvét nem ismerő hivatalnokokban⁶ látta, addig a nagylucskai skizmát egyértelműen az orosz agitációval magyarázta.⁷ Ennek magyarázata, hogy a terméketlen és kevés földön gazdálkodó izaiak jobban ki voltak szolgáltatva a ruszinul nem beszélő hivatalnokok visszaéléseinek, szegénységük miatt a jelentős terhet rájuk rakó görög katolikus egyházat tették felelőssé. Ezzel szemben a sík vidéken lakó, viszonylag művelt, világlátott nagylucskaiak nem voltak nincstelenek: Amerikában elég pénzt kerestek ahhoz, hogy földet vehessenek. Ezt az igényt azonban nem tudták kielégíteni, mivel a környék termőföldjei a Schönborn-hitbizomány tulajdonában voltak. Csak állami beavatkozással lehetett a földhiányt orvosolni, ami a nagylucskai áttérési mozgalmat aztán le is csillapította.

Szabó Oreszt 1904-ben a Bereg megyei főispán titkáráként mondott véleményt, melyben a külföldi agitáció mellett egy új momentumra, a lelkészek magatartására hívta fel a figyelmet, amilyen például Nagylucskán (de más községekben is) az áttérések egyik lényeges okául szol-

2 Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 251. old.

3 Нариси історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). Редакційна колегія: І. Гранчак, С. Балагурі, М. Бабидорич, В. Ілько, І. Поп. Ужгород, 1993.

4 Грабець, Мирослав: К історії Мармарошського Процеса. (Дело 94-х – 29/ XII 1913-3/III 1914). Ужгород, 1934.

5 Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Basel – Budapest, 1996.

6 Romanecz Aladár: Ruthéneink és az orosz ortodoxia. Huszt, 1908.

7 Romanecz Aladár: A pánszláv skizma Beregfelvidéken. Bilke, 1913.

gált. A hívek ismétlődő panaszai ellenére sem történt változás a lelkészek személyét illetően, legtöbbször azért, mert az emberek féltek hivatalos feljelentést tenni, annak hiányában viszont a püspököknek nem volt jogalapja a pap leváltására. A radikális baloldali sajtó munkatársai szintén hangsúlyozták a hívők elégedetlenségét papjaikkal szemben. Aradi Viktor⁸ és Rédei József⁹ a *Husadik Század* hasábjain fejtették ki véleményüket a skizmáról, a kormányt és a papságot felelőssé téve érte.

Gulya Károly¹⁰ a szellemi elmaradottságot és a helyi papság kapzsi, érzéketlen magatartását tekintette az áttérések legfőbb okának. Tanulmányában összegezte a témával kapcsolatban mindaddig megjelent irodalmat, és úgy találta, a helyzet elmérgesedése a hatóságok felelőssége. Hogy az orosz kéz munkája a skizma kapcsán egyáltalán felmerülhetett, amiatt volt, hogy a magyarországi ortodox egyházakhoz forduló ruszinokat visszautasították, ezzel a pánszláv mozgalmárok karjaiba kergetve őket.

A modern történetírás a pánszláv agitáció gondolatát elvetette, vagy legalábbis nem tette kizárólagossá annak szerepét a skizma elindulásában, és elsősorban a szociális-gazdasági helyzettel indokolta az áttéréseket. Perényi József¹¹ a rendezetlen papi szolgáltatásokat és a megoldatlan földkérdést tekintette elsődleges oknak. Ennek magyarázata, hogy Beregben a Schönborn-hitbizomány tulajdonában volt a vármegye szántóinak és legelőinek jelentős része, ami a parasztok körében földhiányt idézett elő. Mayer Mária¹² hasonlóan vélekedik kiemelve, hogy a magyar kormány számára szükséges volt a politikai színezet hangsúlyozása a Perényi József által bemutatott okok – azaz a Vatikán jóindulatának elnyerése – miatt. A magyar kormány a skizma visszaszorítására tett lépéseivel akarta érdemeit növelni, hogy ezzel további egyházpolitikai céljait elérhesse.

Vigh Kálmán¹³ az anyagi terhek mellett a görög katolikus papság magyarosító politikáját nevezi meg, mint az áttérések legfőbb motívumát, mivel ez eltávolította egymástól a híveket és a papságot. A pánszláv agitációt elveti, de nagy jelentőséget tulajdonít az Egyesült Államokban zajló egyházi-politikai küzdelmeknek, valamint az onnan visszavándorlók szerepének. Hangsúlyozza a magyar kormánynak az Amerikában élő görög katolikusok körében kifejtett tevékenységét, amely nem az egységet segítette elő, hanem további ellentéteket szított.

Nagy Mariann¹⁴ a ruszin régió gazdasági elemzésével, a természetföldrajzi és a birtokviszonyok bemutatásával, valamint a korabeli mezőgazdasági és egyéb statisztikák elemzésével járul hozzá a térség gazdasági helyzetének pontos megismeréséhez. Munkájából kiderül, hogy a fejletlen gazdasági viszonyokért legnagyobb mértékben a hátrányos földrajzi adottságok és a rosszul megválasztott gazdálkodási mód a felelős. A parasztok a kedvezőbb lehetőségeket rejtő hegyvidéki gazdálkodás helyett a szántóföldi gazdálkodást erőltették, annak ellenére, hogy a századelőn indított hegyvidéki akció kifejezetten támogatta az alpesi típusú gazdálkodás meghonosítását.

Lehetőségek és nehézségek

E dolgozat legfőbb bázisát a levéltári források feldolgozása alkotja. Két intézmény, a Magyar Országos Levéltár és a Kárpátaljai Állami Levéltár anyagaira terjedt ki a vizsgálat, amelynek során az eredmények mellett számos kudarcot is meg kellett élnünk. A háborús puszt-

⁸ Aradi Victor: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. A rutén skizma. *Husadik Század*, 1913. II. kötet.

⁹ Rédei József: A rutének vallásos tömegmozgalmai. *Husadik Század*, 1914. I. kötet.

¹⁰ Gulya Károly: A magyarországi rutén kérdés 1910-1914 között. Szeged, 1968.

¹¹ Перени, Йозеф: Из истории закарпатских украинцев, 1849-1914. Budapest, 1957.

¹² Mayer Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján. *Történelmi Szemle*, 1971. 1-2. szám.

¹³ Vigh Kálmán: A ruszin skizma. *Partes Populorum Minores Alienigenae* 1996/3.

¹⁴ Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest, 2003.

títás nem volt tekintettel a későbbi korok kutatóira, emiatt több olyan irat eltűnt vagy megsemmisült, ami miatt a munka nem lehet teljes. Ez különösen az 1913-14-es máramarosszigeti per esetében volt fájdalmas, így az eljárás és az ítélet ismertetésénél is a korabeli sajtó tudósításait kellett alapul vennünk, ezek azonban a legtöbb esetben nem voltak egészen elfogulatlanok.

Az Országos Levéltár rendszere és működése szinte tökéletes ahhoz képest, ami a beregszászi archívumra jellemző. A Budapesten található iratok mindegyike hozzáférhető, míg a beregszásziak bizonyos tárolási sajátosság folytán nem. Csak azokat az iratokat lehet ugyanis tanulmányozni, amelyek be vannak fűzve, azaz tűvel és fonállal össze vannak varrva az oldalakon. Hiába szerepel a mutatókönyvben a keresett irat: ha ezt a műveletet még nem végezték el rajta, akkor nem kerülhet a kutató kezébe. Amellett, hogy ez az eljárás károsítja a néha több száz éves, foszladozó papírt, rendkívüli bosszúságot is tud okozni, hisz a Beregszászon őrzött iratok nagy része még rendezetlen, a történész boldog, ha legalább valamire rábukkan a mutatókönyvben. Arról azonban kiderülhet, hogy hiába létezik, nem adhatják oda a még külön lapokból álló anyagot.

Ez a dolgozat négy község – Beheró, Szacsal, Iza és Nagylucska – skizmatikus mozgalmait ismerteti részletesen. A levéltári források azonban ennél jóval több települést említenek, amelyeket az áttérési szándék érintett. Ezek neve jelen munkában az említés szintjén feltűnik ugyan, de az előbbieken bemutatott technikai akadályok miatt konkrét és részletes anyagot az árdánházi, keselymezői vagy dragomérfalvi eseményekről nem találunk. A beregszászi levéltárban szórványosan felbukkanó lakossági kérvények vagy lelkeszi jelentések vetnek fényt arra, hogy az események az összes érintett egyházközségben többé-kevésbé hasonló módon zajlottak.

Mindezekkel együtt a munka legnagyobb eredményét abban látom, hogy a ruszin skizmamozgalommal kapcsolatos eddigi ismereteinket az újonnan feltárt levéltári források jelentősen bővítették. A skizmát érintő korábbi kutatások kizárólag a magyarországi levéltárak anyagait dolgozták fel, amelyekből többnyire az áttérésekkel kapcsolatos hivatalos egyházi és politikai állásfoglalás vált ismertté. A MOL Miniszterelnökségi Iratai tartalmazzák a skizma politikai vonatkozásaival kapcsolatos jelentéseket, a kormány törekvéseit a skizma és a vele szorosan összefonódó ki- és visszavándorlás problémájának megoldására. A KÁL iratai viszont személyesebbé teszik az áttérők ügyét. A munkácsi püspök és papjai közötti levélváltás rendkívül szemléletesen tárja eléink az áttérések megakadályozására irányult, valamint azt a folyamatot, ahogy az eredménytelenség révén – ami egyébként mindkét felet érintette – radikalizálódnak mind az áttérők, mind az unitus papság eszközei.

A beregszászi levéltár forrásai között különös „csemegét” jelentettek azok a levelek, amelyeket egy-egy hívő közösség tagjai küldtek a püspökhöz vagy valamely hivatalhoz. Ezekben napvilágra kerül a ruszin kultúra sokszínűsége és zártsága például azáltal, hogy a különböző falvakban fogalmazott levelekben mennyire eltérő nyelvezetet használtak, sőt a ruszin ábécé betűit sem egyformán alkalmazták.

Mielőtt rátérnék a munka lényegi részére, szeretném megemlíteni mindazokat, akik segítségével közreműködtek annak elkészítésében. Először is az Oktatási Minisztérium ösztöndíját, amely lehetővé tette a részvételt a Pécsi Egyetem doktori programjában; a Domus Hungarica ösztöndíját, az Illyés Közalapítvány támogatását és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola segítségét, amely támogatott terveimben és háttérrel biztosított azok eléréséhez. A szakirodalom beszerzéséért és értékes szakmai tanácsaiért hálával tartozom mentoromnak, Katus Lászlónak, Nagy Mariannak és kollégámnak, Kobály Józsefnek.

Külön köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár, valamint a Kárpátaljai Állami Levéltár dolgozóit, Létay Larisszát és munkatársait, akik szakértelmükkel és hozzáértő tanácsaikkal segítettek, hogy a megfelelő szakirodalmat és forrásokat kézhez kaphassam, értékelhessem. Végül köszönöm családomnak, amely végig mellettem állt és Bogátné dr. László Margitnak, aki a legnagyobb erkölcsi és anyagi támogatást nyújtotta nekem.

II. KIK A RUSZINOK?

A ruszinok betelepülése

A ruszinok a XIII-XVII. század során települtek be Magyarország legkeletibb részébe kenézek, illetve soltészek vezetésével, hogy előbb a tatárdúlás, majd a történelem egyéb viharai során elpusztult földesúri birtokokat művelés alá vegyék. Északi határuk a Kárpátok gerince, a Fehér-Tisza forrásvidékétől a Poprád völgyéig húzódott. Délkeleti nyelvhatáruk Husztól Nagyszőlősig a Tisza, a folyó bal partja néhány ruszin falutól eltekintve román nyelvű volt. Husztól a Zemplén megyei Pásztorhegyig a Kárpátok gerincein ruszinok, a sík vidéken magyarok laktak. A Pásztorhegyen túl a ruszin és szlovák lakosság erősen keveredett, olyannyira, hogy világos nyelvhatárt közöttük nem is lehetett megvonni.¹⁵

A ruszinok a keleti szlávok legnyugatibb csoportjába tartoznak, nyelvészetileg, néprajzilag és genetikailag megegyeznek a Kárpátok túlsó oldalán, Galíciában és Bukovinában élő szláv néppel, amelyet szintén ruszinnak neveztek. Hogy megkülönböztessék magukat, a Magyarországon élő ruszinokat nevezték magyar-orosznak, uhro-ruszinnak, kisorosznak, de még hazai oroszoknak is. A nép körében elterjedt volt a ruszin, illetve rusznyák elnevezés, a köznyelv pedig a latinból átvett rutén megjelölést használta. A XX. század elején alkalmazkodva az erősödő asszimilációs törekvésekhez, feltűnt egy újabb elnevezés, a görög katolikus magyar, mivel a ruszinok döntően ennek a hitnek a követői voltak. Mint látható, az elnevezés körül elég nagy a bizonytalanság, bár az a nyelvészet eredményei alapján már bebizonyosodott, hogy a ruszin etnonímia a rusz kifejezésből származik, amelyet a középkorban azokra a keleti szlávokra értettek, akik a IX-XIII. században a Kijevi Rusz területén éltek. A Kijevi Rusz felbomlása után a Lengyel Királyság, a Litván Nagyfejedelemség, valamint a Magyar Királyság fennhatósága alatt élő keleti szlávokra alkalmazták a ruszin elnevezést. Később annak tartalma kibővült, és azokat értették alatta, akik a nevezett területeken a keleti kereszténység (a pravoszlávia, később pedig a görög katolikus egyház) követői voltak. Egyes vélemények szerint azonban a ruszinok nem képeznek önálló nemzetiséget, hanem csupán az ukránok egyik ága, mivel sem nyelvük, sem néprajzuk nem mutat olyan különleges, egyedi sajátosságokat, ami ezt alátámaszthatná. Az ilyen felfogás a ruszinokat és a (valóban nem egységes) ruszin nyelvet csak mint az ukrán egyik változatát ismeri el. Megjegyzendő azonban, hogy a ruszinok önmagukat mindig önálló népként jellemezték, és vallásuk is megkülönböztette őket a pravoszláv ukránoktól. Jelentős részüknek gondolkodásmódját mindmáig erős ukránellenesség hatja át, a nyelvészet érvei ellenére tehát el kell fogadnunk, hogy ha ők maguk hisznek a ruszin nemzet létezésében, akkor azt mi sem vonhatjuk kétségbe. Jelen dolgozatban mindvégig a szóban forgó etnikum önmegnevezését, a *ruszint* használjuk.

Mivel az északkelet-magyarországi ruszinok nem képeztek homogén nemzetet, külön megnevezések voltak forgalomban az egyes néprajzi csoportokra, régiókra vonatkozóan is, mint például dolisnyák, verhovinec, hucul, lemák, bojkó, lisák, szoták stb. Végül hozzá kell még tennünk, hogy a cseh érártól kezdett terjedni, majd a második világháborút követően általánossá vált az ukrán megnevezés használata. A sztálini nemzetiségi politika nem tűrt meg őket, magát a ruszin népvét is felszámolta, amely csak személynevek formájában élhetett tovább egészen a legújabb időkig.

Az elnevezésbeli változatosság nagyrészt annak köszönhető, hogy a ruszinok nem egyszerre települtek be új lakóhelyükre, hanem évszázadok alatt lassan szivárogtak be és foglalták el a még lakatlan területeket. Csak egy kis részük érkezett szervezett telepítések

¹⁵ Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Basel – Budapest, 1996. 9-10. o.

során a XIII-XIV. században, akiket kenéznek, illetve soltésznak nevezett vállalkozók hoztak be a földesúri birtokokra. A vállalkozó bizonyos feltételek mellett megegyezett a földesúrral, hogy jobbágyságot hoz a kijelölt területre. A telepések kiirtották az erdőt, házat építettek és falut alapítottak, erről az ún. kenézlevelek tanúskodnak, melyek legnagyobb számban Beregből maradtak fenn. Az új falunak rendszerint a kenéz lett a bírója, aki beszedte a földesúri adót, gondoskodott a jobbágyszolgáltatások elvégzéséről, amiért különféle kedvezményekben részesült. A telke nagyobb volt, mint a közjobbágyságnak, malomtartási jogot kapott, a jobbágyságtól pedig pénzbeli vagy természetbeni adományokat. A kenéz maga is jobbágysági státuszban maradt, a közjobbágyságtól azonban megkülönböztették kiváltságai.

Az első ruszin telepések a sík vidéket foglalták el az egykori gyepterület mentén. Csak amikor ez benépesült, a XV-XVII. században került sor a hegyvidék betelepítésére. Más vélemények, például Szabó István elemzése alapján azonban a megtelepedéssel egyidőben a hegyvidéki területeket is művelés alá vonták, mint ezt az Ugocsa megyéből fennmaradt birtokper-iratok alátámasztják.¹⁶ Ez a vidék távol esett a jelentős forgalmi útvonalaktól annak ellenére, hogy a Kárpátok hágói itt kötötték össze Magyarországot Galíciával. Mivel azonban a ruszin települések a folyók mentén létesültek, a hegyi terep néha az 1-2 kilométeres távolságot is többórás, keserves úttá tette, súlyosan megnehezítve a közúti forgalomba vagy a szállításba való bekapcsolódást. Csupán erdői jelentettek gazdasági erőforrást. Ebből kifolyólag a terület hegyvidéki jellegéhez alkalmazkodva a lakosság elsősorban állattenyésztésből élt, de a sűrű településrendszer és a földművelés mellett nem juhok, hanem elsősorban szarvasmarhát és sertést tenyésztett, és csak a síksági területeken foglalkozott földműveléssel.

A szervezett telepítés mellett a szomszédos Galíciából és Bukovinából sokan titokban keltek át a Kárpátok innenső oldalára, és alapítottak települést. Ezt rossz szemmel nézte a területet felügyelő rónaszéki sókamara, mert az így létrejött települések lakói nem fizettek adót.¹⁷ Máramaros vármegye északkeleti része népesült be utolsóként, mivel itt voltak a legzordabbak a természeti viszonyok. Itt a legrégebbi hucul telep Rahó, a legnagyobb Körösmező, amelyet az imént említett rónaszéki sókamara még 1600-ban is úgy jellemezett, mint „letelepedésre alkalmatlan mezőség, ahol senki sem lakik”. A betelepülők a jobb megélhetési viszonyok reményében választottak új hazát, némelyek a halicsi lengyelek elől kerestek menedéket. Az 1495. évi országgyűlésen a magyar rendek döntöttek a rutének adómentességéről, a sárosi, zempléni és ungi falvak tizedjegyzékében ezt fel is tüntették: „Rutheni sunt, non decimant”.¹⁸ A török hódoltság kezdetétől és a Habsburg-ház magyarországi uralmától fogva Bécs törekvése arra irányult, hogy ezt az adómentességet visszavonja. Egy 1570-ben Bécsbe küldött kamarai jelentés a következő jellemzést adja a ruszinokról: „Ezen munkácsi és szentmiklósi uradalom legtöbb faluját oroszok lakják, akik sok évvel ezelőtt Oroszországból jöttek ez országba, néhány oláhkal együtt ... ez a nép igen megbízhatatlan, pogány és sok pogány, piszkos szokást törvényként tisztel és tart..., a hatóságoknak nem adnak tizedet új telepítvényeiktől, hanem a saját papjaiknak. ... Ennélfogva nézetünk szerint e dolgoknak idején véget kellene vetni, hogy ez a vad, esztelen nép, amely újabban jött az országba, ne merészeljen új törvényeket alkotni magának, hanem az ország törvényeihez alkalmazkodjék. Mert ha még néhány évig folytatja eddigi szokásait, tartani kell tőle, hogy ezek az emberek, akiknek a száma nagy és Munkácstól Trencsén felé néhány helyen laknak házhelyükön a lengyelekkel szomszédos hegyekben s a hatóságnak alig adnak valami hasznot, hanem inkább csak az erdőt irtják és nap nap mellett csak a tolvajlásokon jár az eszük, sokan a törökökhöz mennek át, egykor ne adjanak sok tennivalót az országnak”.¹⁹ A szepesi kamara bécsi megbízottja profé-

16 Szabó István: Ugocsa megye. Budapest, 1937. 109. o.

17 Bonkáló i. m. 23. o.

18 Hodinka Antal: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Budapest, 1923. 5. o.

tává vált, amennyiben az előre jelzett problémák – ha épp jelen dolgozatunk témájára gondolunk – majdan valóban bekövetkeztek.

A történelmi hitelesség kedvéért meg kell említenünk, hogy kialakult olyan vélemény is (Bazilovics, Lucskay, Hadzsega és mások), amely a ruszinokat autochton nemzetnek tekintti a Kárpátok nyugati oldalán, azaz elutasítja a betelepülésükről szóló elméletet, és azt vallja, hogy azok már a magyarok 9. századi betelepülését megelőzően is mai lakóhelyükön éltek. A régészeti tanulságok szerint a magyar honfoglalás idején valóban éltek itt szláv törzsek, de a történelmi nyelvészeti kutatásai azt mutatják, hogy inkább a déli vagy a nyugati szlávokhoz tartoztak. Nyelvi sajátosságaik a csehekre és a szlovákokra jellemzők, semmiképpen sem a keletiekre, ezért nem is tekinthetők a ruszinok őseinek. A későbbiekben általuk elfoglalt folyóvölgyekben, a Laborc, az Ung és a Latorca mentén a XIV. századig nem létesültek települések, az a vidék korábban lakatlan volt.²⁰ Az első világháborút követő alkudozások során az autochtonitást hangsúlyozó nézet érvként szolgált azok számára, akik Kárpátalja Magyarországtól való elszakítását szorgalmazták, mivel ezzel a magyarokat jogtalan bitorlónak lehetett feltüntetni az adott régióban.

Ruszin néprajzi csoportok

Ahogy az előzőekben már utaltunk rá, a ruszin csoportok különböző időben, különböző helyekről jöttek és új lakhelyükön sem forrtak egységes nemzetté, hanem a hegyvidéki táj sajátosságai, az izoláltság miatt megőrizték sajátos szokásaikat és nyelvjárásukat.²¹ Földrajzi elhelyezkedésük szerint két fő csoportot különböztethetünk meg: az Alföld közelében, a Kárpátok alacsony nyúlványain éltek a *dolisnyákok* vagy *dolisnyánok*, azaz síklakók. A történelmi Máramaros vármegye délnyugati, Bereg és Ung megye déli részén, valamint Ugocsában, az egykori gyepűvonal közelében telepedtek meg. A többi ruszin törzstől eltérően az eredeti lakhelyük nem Galícia, hanem a történelmi nyelvészeti tanúsága szerint valószínűleg a volhíniai Poleszje vagy Podólia. Ők a legkorábbi ruszin betelepülők, kb. 6-700 éve költöztek ide. A hosszú együttélés következtében sok szempontból hasonlultak a magyarokhoz, ruházatuk, életmódjuk, lakásuk is hasonló, még a földművelő életmódot is átvették. Elsősorban a nagyobb városok környékén – mint Huszt, Nagyszőlős, Beregszász, Munkács vagy Ungvár – éltek, csak görög katolikus vallásuk különböztette meg őket a magyaroktól. Mivel a nyelvhatáron helyezkedtek el, a legkevésbé őrizték meg ruszin nyelvi és néprajzi sajátosságaikat, viszont a legtöbbet vették át Beregben és Ugocsában a magyar kultúrából, Máramarosban a románból és a magyarból, Ungban pedig a szlovákból és a magyarból.²² A síklakók szokásaikban, viseletükben szinte teljesen egységesek, jelentősebb eltéréseket nem lehet kimutatni, legfeljebb némi nyelvjárási különbséget az ungi és a máramarosi nyelv tekintetében.

A másik nagy néprajzi csoportba tartoznak a *verhovinaiak*, azaz a hegylakók. A síklakók és a hegylakók közötti határvonal a máramarosi Lonkánál kezdődik, innen Szinevéren és Ökörmezőn keresztül csaknem egyenes vonalban húzódik az Ung megyei Perecsenyig. Ettől a képzeletbeli vonaltól északra a verhovinaiak, délre a síklakók éltek.

A verhovinaiak több, egymástól és a síklakóktól is jelentősen eltérő néprajzi csoportra oszlanak. Ennek oka, hogy később települtek be, mint amazok, más területről jöttek és a magas hegyvidék (Verhovina) szervesen kapcsolódott galíciai őshazájukhoz. Három legfőbb csoport-

19 Hodinka i. m. 22. o.

20 Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Budapest, 2000. 412. o.

21 A ruszin népcsoportok elhelyezkedését ábrázoló térképet a mellékletben mutatjuk be.

22 Kobály József: Sine ira et studio. Ungvár, 1998. 206. o.

juk a huculok, a lemkók és a bojkok.

Az Erdős-Kárpátok északkeleti csücskében, a Tisza forrásvidékén él a legkésőbb betelepült néptörzs, akik a legkevesebben vannak és egyben a legérdekesebbek: a *huculok*. A XVI-XIX. század folyamán lassan, észrevétlenül szivárogtak be Galíciából és Bukovinából. Bilin, Gyertyánliget, Kaszópolyána, Körösmező, Lonka, Rahó, Tiszabogdány, Terebesfejérpatak, Visóoroszi, Oroszkő és Havasmező községekben települtek meg, a múlt század első felében számukat kb. 30 000-re becsülték.²³ Nevük eredete nem teljesen tisztázott. A románok a galíciai útonállókat, zsitványokat a saját nyelvükön *huc-ul* vagy *huc-ul* névvel illették, erről ragadt rájuk a *hucul* név. Ők maguk nem használták és másoktól sem szívesen hallották ezt a nevet.

A *hucul* eredetileg pásztorkodással foglalkozott és csak az állattenyésztéshez értett. Szarvasmarhát, lovat, juhot és disznót tenyésztettek. A teheneket és juhokat nyáron felhajtották a havasi legelőkre, ahol pásztorok őrizték a nyáját. Ehhez kapcsolódott életüknek máig jellegzetes eleme, a híres havasi kürt, melynek megszólaltatása az esztendő fontos eseményeihez kapcsolódott. A XVIII. században Körösmezőn egy uralkodói rendelet hatására német erdőmunkások jelentek meg, tőlük tanulták el a *huculok* a tutajozást és az erdőgazdálkodást, ami szervesen beépült kultúrájukba.

A *huculok* testfelépítésükben különböznek a többi ruszintól: Bonkáló Sándor²⁴ szerint ez az egyik legszebb embertípus. Erős testalkatú, izmos, magas emberek; a nők kifejezetten szépek fehér arcukkal és karcsú termetükkel. Vallásuk csekély kivételtől eltekintve a görög katolikus, melyhez mindennél jobban ragaszkodnak, bár emellett rendkívül babonások is.

A *huculoktól* nyugatra találjuk a *bojkokat*, a Vihorlát és a Beszkidek vidékén. Nevük eredete ismeretlen. Egyesek a *bojkoj* (ügyes, élénk), mások a *boje* (úgy van) szóval hozzák összefüggésbe, amit a *bojko* a beszédében gyakran használ. A XVI-XVIII. században szivárogtak be Galíciából, a hegyek között a patakok völgyeit foglalták el. A terület adottságai miatt kizárólag állattenyésztéssel és pásztorkodással foglalkoztak, de ebből nem tudtak megélni. A munkácsi és a szentmiklósi uradalom *bojkói* már a XVI. századtól eljártak a magyar Alföldre aratni, és az ott megkeresett gabonával egészítették ki táplálékukat. Silány földjükben csak zab, árpa és burgonya termett, a völgyekben néha beérett a kukorica, amit azonban az erdők vaddisznói felpredáltak.

A *bojkok* alacsonyabbak a *huculoknál*. Barátságosak, beszédeseek, legfőbb találkozóhelyük a templomudvar és a korcsma. Hirtelen haragúak és verekedősek. A lányok és asszonyok a fonóba jártak. Náluk a legerősebbek a családi kapcsolatok, a házasságukat is ott tartották a szülői háznál, és együtt gazdálkodtak, míg a többieknél a családot alapító fiatalok új otthonba költöztek.

A népi iparművészet remekeinek számítanak a *bojko* fatemplomok, ahol a háromszatú épület középső gerendázata a legmagasabb, tetőzete sátoros vagy kettős nyeregtetős kiképzésű. Rendkívül figyelemreméltó az alap és a tetőzet összedolgozása, valamint a szélesen kiugró ereszt, amely az egész épületet körbeöleli és védi az esőtől. Legszebb darabjai Uzsokon, Viharoson, Erdőludason, Csontoson és Szárazpatakon épültek, példázva a *bojkok* tehetségét és hozzáértését a fa megmunkálásához.

A hegyvidéki ruszinok harmadik, egyben legkisebb csoportja a *lemkók*. A *bojkóktól* keletre, a Latorcától a Poprádig húzódó hegyvidéken, az alacsony Beszkidek lejtőin éltek.

23 Bonkáló i. m. 74. o.

24 Bonkáló Sándor (szül. Rahó, 1880 – megh. Budapest, 1959) 1898-1902 között az ungvári görög katolikus szeminárium, 1902-1906-ban a budapesti egyetem hallgatója volt, ahol latin-német, majd bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Lipcsében és Szentpéterváron szlavisztikát tanult. 1919-23: a ruszin nyelv és irodalom tanára 1925. évi nyugdíjazásáig. 1945-50 között a budapesti egyetemen az ukrán nyelv és irodalom tanára volt

Nevüket a „lem”, magyarul „csak” szónak köszönhetik, melyet az általában elterjedt „lis” vagy „ano” helyett használtak. A lemkók a Kárpátoktól északra, Galíciában laktak, onnan költözött át egy részük a XIII. századtól, és mivel ott nem túl magasak a hegyek, jobban megmaradt a kapcsolat a Kárpátok két oldalán élő lemkók között.

A lemkók a leginkább vállalkozó szelleműek. Eredetileg ők is pásztorkodással foglalkoztak, ám a későbbiekben megismerkedtek a földműveléssel is. Földjük azonban köves, agyagos, rosszul termő, az ipari növények közül kender és lent termesztettek, élelemként meg zabot, kukoricát, burgonyát, babot, lencsét és borsót. Mivel azonban ebből nem tudtak megélni, egyéb kereseti lehetőség után kellett nézniük. Állatokkal kereskedtek: Máramarosban, Erdélyben és Bukovinában minden tavasszal juhokat vásároltak, egész nyáron legeltették a havasokban, ősszel pedig a vásárra hajtották a nyájukat. A juh mellett kecskét, szarvasmarhát és lovat is tenyésztettek.

A lemkók nagyszerű famunkások voltak, ezt elsősorban a sátoros stílusú fatemplomaik mutatják, például Alsóapsa, Közéapsa, Padóc, Aklos, Darva községekben. Legjellegzetesebb elemük az égbe törő, karcsú torony, mely építészeti elkülönül a középső és az oltárgerendázattól, és függőlegesen felállított oszlopokból alakítják ki. Alapja hosszhoz elrendezésű, oszlopos tornác veszi körül.²⁵ A lemkó fatemplomokat az ún. ruszin barokk stílushoz sorolják. A házaikat is fából építették és zsuppal vagy zsindelemmel fedték. Nyelvükben és szokásaikban egyaránt sok a szlovák elem, akiknek a szomszédságában éltek. A Sáros és Ung megyében élő lemkók egy része elszlovákosodott, de görög katolikus vallását megtartotta.

Az északkelet-magyarországi ruszin nép közismert elnevezése a „Rákóczi leghűségesebb nemzete”. Ezt a megtisztelő jelzőt nem érdemtelenül kapták magától a Nagyságos Fejedelemtől, hiszen a szabadságharc első perceitől a legvégsőig kitartottak az ügy mellett. II. Rákóczi Ferenc 1703. június 16-án Vereckénél lépte át a lengyel-magyar határt. Emlékirataiban meghatódva idézi azt a várakozásteljes boldogságot, amivel hívei fogadták: „... érkezésem híre elterjedt a munkácsi hercegségben, és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak. Ezek az emberek feleségestül és gyerekestül jöttek, és amikor messziről megláttak, letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek. Böven hullatták örömkönnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is. E nép buzgalmának és szeretetének nem volt elég, hogy képessége szerint ellátott élelmiszerral, hanem hazaküldték asszonyaikat és gyerekeiket, beálltak a katonáim közé, és többé sohasem hagytak el. Puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal és kaszákkal fegyverkeztek fel, és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.”²⁶

Serege néhány nap alatt háromezresre nőtt. Tömegesen csatlakoztak hozzá munkácsi és szentmiklósi uradalmának ruszin jobbágjai. E két uradalom 161 falujából 1 561 ember, vagyis minden harmadik adófizető beállt katonának. Csupán a kizárólag zabot termelő verhovinai falvak nem adtak katonákat, mert ők juhtartásból éltek, és a nyájat nem hagyhatták magára.²⁷

A szabadságharcban való kitartó részvételük miatt a Nagyságos Fejedelemléte – a leghűségesebb nemzetnek nevezte a ruszinokat, palotásait is közülük válogatta: „Udvari ezredem – az úgynevezett palotások –, valamennyien munkácsi hercegségem jobbágjai, egyébre sem vágytak, mint tanulásra. A német nemzetiségű Limprecht bárót

²⁵ Ennek az ősi lemkó templomformának mára csupán két eredeti darabja maradt meg: az egyik az ungvári skanzenben felállított szélestői, a másik pedig a szolyvai. A többi templom a javítások és átalakítások során jobban átvette a kőtemplomok sajátosságait.

²⁶ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Budapest, 1979. 20. old.

²⁷ Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937. 38. old.

tettem alezredesükké”²⁸. A saját jobbágyaiban tehát megbízott, ráadásul őket nem kellett más földesúrtól megváltani, a fejedelem kívánsága szerint a rendelkezésére álltak. A jobbág্যokat pedig motiválta a vetési, majd a naményi pátens ígérete, mely alapján a Rákóczi zászlaja alatt harcolók családjukkal együtt elnyerhetik szabadságukat.

A Rákóczi-birtokon élő ruszinok valóban sok áldozatot vállaltak, amiért a mozgalom bukását követően a császári kormányzat büntetése utolérte őket. „Akinek ruszinja van, annak jó konyhája van” – áll a szepesi kamara 1571-es feljegyzésében. A szabadságharc végére azonban a legtöbb telek üresen maradt, lakói nem tértek vissza a falvaikba, hanem Ugocsában, Szabolcsban kerestek menedéket, ahol elmagyarosodtak. Akadt olyan település is, amely teljesen elnéptelenedett, például Csernypatak vagy Kisszolyva. Hodinka Antal talált rá a szepesi kamarának feltehetően 1711-ből származó jegyzékére, amely 128 rutén faluban 467 jobbágyról ad számot. Ezzel szemben az 1704-es jelentés még 95 faluban 1 170 jobbágyról tudósít, vagyis a lakosság nagyjából a harmadára apadt a háborús évek alatt. Hasonlóan tragikus mértékű pusztulásnak lehetünk tanúi a ruszinok állatállományát illetően is. Az 1645-ös adóösszeírások 10 409 juhot számláltak a térségben, míg 1712-ben már mindössze 809 darabot találtak. A sertések száma ugyanebben az időszakban 12 885-ről 417 darabra apadt.²⁹

Az üresen maradt, elnéptelenedett telkek visszaháramlottak az uradalomra, melyekből a Munkács-szentmihályi uradalmat, az egykori Rákóczi-birtok központját 1721-ben III. Károly adósságai fejében Schönborn mainzi érsek, német birodalmi kancellár tulajdonába adta.³⁰ A többi fontos birtokot is eladományozták, melyek korábbi tulajdonosai részt vettek a Habsburg-ellenes küzdelmekben, és a szatmári békében felkínált közkegyelmet visszautasították. Bercsényi gróf Ung megyei birtokai állami tulajdonba kerültek, az Ugocsában elkobzott birtokokat a Perényieknek, a máramarosiakat a Teleki családnak adományozta az uralkodó. Az elpusztult gazdaságok helyreállítására és a néptelenné vált települések benépesítésére az új tulajdonosok német parasztokat és kézműveseket hívtak be Ausztriából, a Rajna-vidékről, Csehországból, valamint Erdélyből. Érkeztek telepesek a szomszédos Galíciából, de jöttek görög és örmény kereskedők is, akik Ungváron telepedtek meg. A XVIII. század végén indult a zsidó bevándorlás, aminek oka a hágókon túli hajdamák mozgalomhoz kapcsolódó pogromsorozat volt. Fejlődésnek indultak a városok, elsősorban Beregszász és Munkács, majd a püspöki székhely áthelyezését követően Ungvár is. Ez utóbbi a század végére a vidék kulturális központjává vált, a püspöki könyvtár, a papi szeminárium, a gimnázium biztosították számára ezt a szerepet.

A rutének gazdasági helyzetét azonban tovább súlyosbította, hogy a bécsi pénzügyi kormánynak a Rákóczi-szabadságharc leverését követően végre sikerült beteljesítenie közel két évszázados törekvését az adómentesség megszüntetését illetően. Ezzel újabb, immár visszafordíthatatlan lendületet vett az északkelet-magyarországi ruszinok gazdasági hanyatlása. Az ígért adómentesség és szabadságjogok helyett az újjászerveződő Habsburg-közigazgatás a ruszinokat is bevonta a megújuló adórendszerbe, amit ők csalódottan fogadtak. A Nagyságos Fejedelmet évekkel halála után is visszavárták, a III. Károly-féle politikai és gazdasági berendezkedést magukra nézve büntetésnek tekintették. 1738. június 11-én kapta a jelentést a kassai kamarás, miszerint a monasztiri püskösdi búcsún felszólították a híveket, imádkozzanak a király fegyvereinek sikeréért. Ők azonban tiltakoztak és az adóemelés meg az egyéb növekvő terheket sérelmezve kijelentették, hogy inkább Rákóczi Ferenc visszatéréseért imádkoznak. A legmakacsabbak még a 60 botütést is vállalták a munkácsi piacon. A Fejedelemtől ekkor már három éve halott volt.

²⁸ Emlékiratok 110. old.

²⁹ Hodinka: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima” 58. old.

³⁰ Hodinka: u. o. 41. old.

Az ország következő nagy sorsfordító eseményévé az 1848-49-es forradalmi megmozdulások váltak. A görög katolikus egyház támogatta a változásokat, Popovics Vazul munkácsi püspök felkérte papjait a forradalom, majd a szabadságharc támogatására. A harcokban 82 felszentelt unitus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként. Az 1848-as események legismertebb ruszin származású részvevője Vasvári Pál, aki a 12 pont megfogalmazásában is közreműködött. A ruszin önkéntesek leglátványosabb sikere az 1849. április 22-i podheringi győzelem: a Munkács melletti községben Andrejkovics Endre hadnagy irányításával megakadályozták a császári csapatok átkelését a Latorcán, és ezzel megóvták a várat.³¹

A vereséget követően a megtorlás ezt a vidéket is elérte: az elfogott civileket és honvédeket előbb a munkácsi várban őrizték, majd a Martinovics-féle összeesküvés után hirtettté vált Kufstein várába szállították. Popovics Bazil püspököt éveken át rendőri felügyelet alatt tartották, Ferenc József csak egy évtizeddel később fogadta vissza kegyeibe.

Természeti viszonyok

A ruszinok által lakott hegyvidéki terület az állattartáson és az erdőgazdálkodáson kívül alig biztosított egyéb megélhetési lehetőséget. A lakosság elsősorban ezekhez az adottságokhoz alkalmazkodott, csak a síksági területeken foglalkozott földműveléssel.³² A térség 4/5-ét a Keleti-Kárpátok hegyei borítják, melynek vízválasztóin a Kelet- és Közép-Európát összekötő legfontosabb hágók találhatók: az Uzsoki (889 m), a Vereckei (841 m), a Volóci (1014 m), a Toronyai (941 m), valamint a Tarár-hágó (931 m). A terjedelmes síkságokon és a mély szakadékokon át sebesen robognak a hegyi erek, patakok, folyók, amelyekből közel 900 található és mindannyinak a vizét a Tisza gyűjti össze. A terület gazdag tavakban, melyek közül 32 állandó, de számuk százal több a csapadékos időszakokban. A tavak közül jónéhány 900 és 1800 méter közötti magasságban található. A legismertebb a 989 méter magasan fekvő Szinevéri tengerszem. A hegyi folyók gyors folyásúak, emiatt szállításra vagy közlekedésre alkalmatlanok voltak. A vasúthálózat kiépüléséig azonban a folyók vizét faúsztatásra használták, ami nagy erőt és ügyességet igényelt, de megélhetést biztosított jónéhány ruszin családnak.

Az időjárás és a csapadék mennyisége a hegyek magasságának függvényében alakul. A leghidegebb a délkeleti rész, ahol a meleg időszak két hónappal rövidebb, mint a síkságon. Télen a hőmérséklet -34°C -ig is süllyedhet, míg a síkvidéken egy-egy enyhébb téli napon a $+10^{\circ}\text{C}$ -t is eléri. A Tisza völgyében évente átlagosan 600 mm csapadék hull le, az északnyugati hegyvidéken az 1000 mm-t is elérheti. A bőséges esőzés néha a községek nevében is megjelenik, pl. Ruzska Mokra vagy Németmokra (mokrij = nedves).³³

Háromféle jellemző talajviszonyt lehet elkülöníteni: a hegyi, agyagos-homokos talajt, amelyen főleg erdők találhatók; a középső, Perecsenytől Munkácson és Ilosván át Husztig húzódó andezit és trachit málladékát; valamint a termékeny síkvidéket a folyóvölgyekkel. Mind-egyik talajforma savas kémhatású, humuszban és tápanyagokban szegény, ez pedig nagymértékben korlátozta az itt megtermő haszonnövények mennyiségét. A korán beköszöntő és hosszú tél, a kései tavasz, valamint a sok csapadék miatt elsősorban a hidegtűrő és rövid tenyészidejű

31 Kárpátaljai Állami Levéltár (a továbbiakban KÁL) Fond 1000, opisz 1, Nr. 1. 11. o. Az 1848-49-es szabadságharcban nem volt olyan egységes a ruszinok fellépése, mint Rákóczi háborúi idején. A Beregszászi Állami Levéltár olyan dokumentumokat is őriz, amelyek a magyar honvédség elleni támadásokról, illetve eddig fel nem tárt gerilla-akciókról számolnak be.

32 Bulla Béla: A Ruténföld. Magyar Szemle, 1939. április

33 Иван Поп: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001. Стр. 13-15.

növények: a zab, a burgonya és a kukorica képezték az elsődleges tápanyagforrást. A rossz minőségű, mezőgazdasági művelésre nem alkalmas területet korszerűtlen módszerekkel próbálták termésre bírni. Emiatt azonban állataik legelő nélkül maradtak, hisz az extenzív termelési mód mellett egyre újabb legelőket kellett felszántani, hogy azonos mennyiségű terményt takaríthassanak be. Az 1853-as úrbéri rendeletet követően a parasztok ráadásul nem használhatták az erdei legelőket, így állataikat nem tudtak elég takarmánnyal ellátni, kitelelni.

Műveltségi viszonyok

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon 464 270 ruszin lakos élt, így módon ők voltak az ország nagy nemzetei között a legkisebbek.³⁴ Hat északkeleti vármegyében: Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyében éltek nagyobb számban, rendkívül nagyfokú gazdasági elesettségben, aminek legfőbb oka, hogy csak igen kevés és rossz minőségű föld volt a birtokukban. Körükben volt a legsúlyosabb mértékű az analfabetizmus: a 6 éven felüli férfi lakosságnak mindössze 32,5%-a tudott írni-olvasni, a nők körében ez az arány még rosszabb (ld. 1. táblázat). Valójában a ruszin irodalmi nyelv és az egységes írásbeliség még a XX. század elején sem létezett. A papokon kívül alig volt ruszin intelligencia, többnyire ők is asszimilálódtak, így nem volt, aki a gazdaságilag elmaradott, bánatát pálinkába fojtó egyszerű parasztok érdekeinek képviselőjét felvállalja. A magára hagyott nép nem tudott felszólalni sorsának jobbítása érdekében, és bár a magyar vezető politikusok közül is többen hivatkoztak Rákóczi „fidelissima gens”-ére, tenni azonban nem sokat tettek érte. A ruszin értelmiségben Tisza Kálmán miniszterelnökségének nacionalista, magyarosító politikája érlelte meg a gondolatot, hogy csak a magyar középosztályba való beolvadással biztosíthatják előrehaladásukat. „Így aztán a rusznák nyelv megvetésével kihalt az intelligenciából a paraszt élete iránt való mindennemű érdek és érdeklődés. ... Homicskó Miklós, amikor őt Dragomanov híres ukrain folklorista és politikus a kisorosz parasztnyelv használatára ösztökölte, nyíltan megírta a Kárpátban, hogy »az irodalom mindenütt csupán csak az urak számára ír, mi tehát nem törődünk a parasztnak irodalmi és egyáltalán sajtó útján való nevelésével«. Ezt a jelszót aztán oly szószerint értelmezte az intelligencia, hogy egyetlen egy gazdasági, orvosságos, házi tanácsadó könyvecskét sem adott a nép kezébe, egyetlen egy olvasókört, gazdasági egyletet sem alakított. Húsz-harminc esztendőnek minden törekvése néhány rossz tankönyvön kívül kalendáriumokban és szentek életében merült ki. Irodalmat nálunk azon a muszka nyelven nem lehetett csinálni.”³⁵

Ez a vélemény korántsem egyedülálló. Hasonló modorban jellemezték a ruszinokat már az előző század etnográfusai is, akik szerint ez a nép lustaságánál, tunyaságánál fogva alkalmatlan bármiféle műveltség befogadására, amiért azonban nem csupán őket terheli felelősség, hanem legalább annyira a körülményeket is. A legsúlyosabb gondot a mértéktelen alkoholfogyasztás okozta. Tabódy József ezt így mutatta be: „... ezen a csak állati érzékiségének élő népben, melyet a pálinkának szertelen élvezete folytonos ingerültségben és értelmi eltompultságban tart a munkarestség, a társadalom e legnagyobb méltatlansága és minden erkölcsi rossznak forrása otthonos”.³⁶ A kocsmázás valóban olyan mértékben elterjedt, hogy a századfordulón a hatóságok beavatkozása vált szükségessé az alkoholizmus visszaszorítására, amely testileg és szellemileg egyaránt megnyomorította a népet.

34 Magyarország története 1890-1918. Szerk. Mucsi Ferenc. Budapest, 1988. 414. o.

35 Sztipszky Hiador: Moszkophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznákok. Budapesti Szemle, 1913 február, 285. o.

36 Tabódy József: Munkács és lakói. In: A Tisza bölcsője. 29-32. o.

Volt, aki a ruszinok ábrándozó, fatalista természetével magyarázta szegénységüket, hiszen a szorgalmasabbja gondoskodni tudott családjá fenntartásáról. „Az olyanok, kik földet vagy igen keveset, vagy semmit sem bírnak, favágással és faeszközök készítésével foglalkoznak; míg a szegényebb és restebb tarisznyát akaszt nyakába, és koldulni indul gyermekestől.” Az ilyen „... babonás, dologtalan, s hogy munkálkodás helyett lenyugszik, s az álmok túlvilági képeivel oly gyakran bíbelődik, – dolog helyett ásít, sóhajt, aggódik...”³⁷

Hodinka Antal³⁸ sokkal szeretetteljesebb képet festett róluk, az ő szemében a ruszin „jó szívú és a naivsáig együgyű, amellet engedelmes, példásan hű és ragaszkodó”³⁹. A ruszinok elszegényedését a modern technika megjelenésének tulajdonította, ami változást hozott az életükbe: „A vasúti közlekedés a fuvarozást és a tutajozást is megszüntette s ezzel a nép utolsó keresetétől is elesett”. A XX. század elején a gépesítés minden olyan iparágban megjelent, ahol korábban ruszin munkaeőrt foglalkoztattak, így hagyományos foglalkozási ágait nem űzhették tovább, képzetlenségük miatt pedig egyéb munkára nem voltak alkalmasak. Nem csoda tehát, hogy bizonyos vélemények szerint „hazánk számos népe közül a legnyomorúbb, legeggyűbb sarjadéknak szánakozásra méltó állapota”⁴⁰ megoldást remélt erre az áldatlan helyzetre.

A szegénység mellett a ruszin nép legsajátosabb tulajdonsága a mély vallásosság. „Vallásossága legelső sorban azon merev ragaszkodásban nyilvánul meg, mellyel hitének hagyományos szokásain csügg, s amelyektől alig lehetne eltéríteni. Lelkésze iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetik, de ezzel szemben is kész hitének traditióit úgy, amint azt apjától tanulta, minden újítás ellen megvédeni.”⁴¹ Ez a vallásosság már-már a vakbuzgóságig terjedt. Az egyház tanításaihoz és előírásaihoz, az ősi szertartásokhoz a ruszin ember megingathatatlanul ragaszkodott, attól semmi áron el nem tért volna. Hogy hitének erősségét bizonyítsa, kész volt önként sanyargatni magát, például elő nem írt böjtök tarásával. Ezzel van összefüggésben tartózkodása, mitőbb elutasító magatartása bármiféle újítással szemben.

A hívekre nehezedő legnagyobb teher a szinte mindenért szedett stóladíj, ami a papi működésért járt. „Mielőtt az új adóalany megszületik, a ruthén pap megáldja a terhes anyát = stóladíj. Az újszülöttet keresztteléssel fogadja a nyájba a pap = stóladíj. A felgyógyuló anyát megáldja és »anyává avatja« = stóladíj, a beteg gyermekre ráolvas = stóladíj. A bajba kerültekért misét mond, a haldoklónak utolsó kenetet ad, elkészíti a végrendeletét (természetesen meg nem feledkezve a szent egyházzól = önmagáról sem), a halottat eltemeti, a házat felszenteli és a vetést megáldja, ami mind stóladíjat jelent.”⁴² – jellemezte az ebből fakadó helyzetet az egyik kortárs.

A ruszinok életét és szokásait vizsgáló néprajzkutatók közül többen is említést tesznek azok könnyű erkölcséről. Az egyik leírásban a szerző megbotránkozva meséli, hogy a Verchovina falvaiban teljesen nyíltan dívik az a szokás, mely szerint a gazda úgy szerződik a

37 Zombory Gusztáv: Verchovina. Táj- és népismertetési rajz. In: A Tisza bölcsője. 33-35. o.

38 Hodinka Antal (szül. Ladomér, 1864 – megh. Budapest, 1946) 1881-től az ungvári görög katolikus szeminárium, 1882-86 között a budapesti központi papnevelő intézet hallgatója volt. 1889-91-ben állami ösztöndíjjal a bécsi Institut für Geschichtsforschung-ban diplomatikát és paleográfiát, a bécsi egyetemen szlavisztikát tanult. A budapesti, pozsonyi és pécsi egyetem tanára, a magyar történelem délszláv és orosz vonatkozásaival és a ruszinok történetével foglalkozott.

39 Hodinka Antal: A rutének. In: A Tisza bölcsője. 103-110. o.

40 Benczur János: Beregh vármegyei oroszok. In: A Tisza bölcsője. 9-14. o.

41 Zombory Gusztáv: A Máramaros megyét lakó egyes nemzetiségek jellemrajza. In: A Tisza bölcsője. 90. o.

42 Aradi Viktor: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. A rutén skizma. Huszadik Század, 1913. II. köt. 255-267. o.

juhással, hogy egész nyáron hetente vagy bizonyos időközönként felküldi a feleségét – vagy ha az vén volna, akkor a leányát – a juhászhoz a havasra.⁴³ A természethez közeli paraszti társadalomban, ahol az erkölcsöt és a jómodort nem a könyvekből tanulták, ez megszokott és elfogadott módszer volt a pásztorok magányának enyhítésére.

Az előzőekben már szó volt arról, milyen alacsony volt a ruszinok körében az írni-olvasni tudás aránya. Bár az elemi iskolai hálózat erre a vidékre is kiterjedt és az 1880-as évektől az önálló községek rendelkeztek elemi népiskolával, általában ez volt a maximum, amit elvégeztek. Bereg vármegyében az 1902-03-as tanévben a 12 528 tanulóból 4830, Máramarosban 7160-ból csupán 1374 volt ruszin anyanyelvű.⁴⁴ Az elemi iskolák száma mindkét vármegyében meghaladta a 250-et, felső népiskola azonban egy sem működött, polgári pedig a két megyében összesen öt létezett! Az 1902-03-as tanévben egyetlen ruszin hallgatója sem volt az ország ipari, ill. kereskedelmi iskoláinak.

Ez a szomorú helyzet tíz év alatt alig javult: az iskolázottság továbbra is megmaradt az elemi szinten. Az 1912-13-as tanévben az elemi iskoláknak 4042 ruszin tanulója volt, míg tanítóknak mindössze 0,3%-a volt ruszin anyanyelvű. Nőtt a polgári iskolába járók száma, de mindössze hatan tettek gimnáziumi érettségit és köztük egyetlen leány sem volt. Tanító-, valamint tanítónőképzőbe csupán a tanulók 0,7, ill. 0,1%-a járt (míg a szerbeknél ez az arány 1,8 és 2,5%, a románoknál 9,2 és 1,0%).⁴⁵

A rendkívül szűk ruszin értelmiség körében a történelmi és politikai körülmények függvényében négy irányzat érvényesült: a russzofil, a ruszinofil, a magyarón és az ukránofil. A felsorolás az időrendiséget is kifejezi, hiszen legkorábban az orosz irányzat jelent meg, amiben nagy szerepe volt a két nyelv hasonlóságának, a cirill betűs írásnak, valamint a liturgia közelségének. A hivatalos kapcsolatok a Rákóczi-szabadságharc idején felerősödtek, miután 1707-ben a fejedelem és I. Péter követei szerződést kötöttek. 1711-től Galícián keresztül orosz könyvszállítók hozták be Magyarországra az irodalmat, amit a hatóságok alapos cenzúrának vetettek alá, míg 1770-ben véglegesen betiltották a szállításokat.⁴⁶ A XVIII. században a tokaji szőlőkben orosz munkások dolgoztak, bort termeltek a cári udvarnak és engedélyt kértek egy pravoszláv templom építésére. Ezt már a korabeli hatóságok is a pravoszlávia alattomos terjesztésének szándékaként értékelték, így a kért engedélyt megtagadták.

A XVIII. század végétől a ruszin értelmiség legjobbjai kivándoroltak Oroszországba, ahol fényes tudományos karriert futottak be. Így például Balugyánszky Mihály 1819-ben a szentpétervári egyetem első rektora lett, később államtitkár és titkos tanácsos a cári udvarban. Orlay János udvari orvos, cári tanácsos, az orosz sebészeti akadémia titkáráként érte el pályája csúcsát.⁴⁷

Nem ez volt azonban a pánszláv agitáció egyetlen megnyilvánulása Északkelet-Magyarországon. Már az 1840-es évektől törekedett az ún. russzofil vagy „pánorosz” irányzat a magyarországi ruszinok nemzeti-eszmei meghódítására. Az irányzat elindítója Pagodin orosz író volt, aki 1843-ban hirdette meg azon tételét, hogy minden ortodox egyúttal orosz és a cár lelki hatósága alá tartozik (pravoszláv ortodoxia). Ennek révén akarták a Galíciában, Bukovi-

43 Máramaros vármegye egyetemes leírása. Szerk.: Szilágyi István. Budapest, 1876. 277. o.

44 Magyarország közoktatásügye az 1903. évben. Budapest, 1904. 95-96. o.

45 Magyarország közoktatásügye az 1913. évben. Budapest, 1915. 13., 40., 67. o.

46 Лелекач М. М.: Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII-XVIII. ст. Ужгород, 1953. Стр. 281.

47 Bacsinszky Tivadar: Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár, 1942. 6-7. o.

nában és Magyarország északkeleti részén lakó ruszinokat a vallási-nemzeti egységnek megnyerni. Legfőbb magyarországi képviselője és egyben a mozgalom vezetője Adolf Dobrjanszky⁴⁸, aki a ruszinok között a nagyorosz nyelv használatát kívánta meghonosítani. A papokból és értelmiségiekből álló Szent Bazil Társulat Ungváron nekilátott a megvalósításnak, 1867-ben a pesti Egyetemi Nyomda kiadta Rakovszky Iván „Orosz nyelvtan magyar nyelven” című füzetét. Ugyanebben az esztendőben indították meg a Свет (Világ) című orosz nyelvű hetilapot, az év végére azonban az előfizetők száma a harmadára apadt, mert az olvasók nem értették. A nép is távol maradt a mozgalomtól, a politikai hangulat pedig oroszellenessé változott, így Rakovszkyék kísérlete a 70-es évek közepére kifulladásra jutott.

A ruszin értelmiség útkeresésére jellemző példa Duchnovics Olekszandr⁴⁹ lelkes, pedagógus, költő pályája, aki 1847-ben első művét, egy olvasókönyvet még a nép által használt nyelven jelentette meg, 1853-tól azonban oroszul kezdett írni és korábbi műveit is átdolgozta oroszra, ruszin nemzeti tudatát azonban megőrizte. Duchnovics a szerzője annak a versnek, amely a ruszinok nemzeti himnuszává vált és az ősök dicsőségét, valamint a nemzet megmaradásának fontosságát énekelte meg. Legismertebb sorai:

Ruszin voltam, vagyok, leszek,
Én ruszinnak születtem.
Ruszin volt az apám, anyám,
Ruszin minden rokonom.

A 90-es években Szárics Mihály orosz nyelvű brosúrája terjedt, amelyet a Sáros megyei pap 1893-ban adott ki Szentpétervárott „Testvéri üdvözlés a kárpáti orosz testvéreknek és nővéreknek, akik a Kárpát hegyek környékén és Amerikában élnek” címmel.

A russzofil irányzat azonban láthatóan nem ért el jelentősebb eredményeket: mivel a paraszti lakosságot nem tudták megszólítani, törekvéseik kudarcot vallottak. Ezek az egyszerű emberek feje fölött zajló szellemi viták mégis azzal jártak, hogy akadályozták az egységes ruszin irodalmi nyelv kialakulását, és ennek révén a ruszin nemzeti öntudat megszületését is.

48 Dobrjanszky Adolf (szül. Rudlő, 1817 – megh. Innsbruck, 1901) russzofil politikus és publicista, a kassai akadémián filozófiát, Egerben jogot tanult. Eleinte támogatta az 1848-as forradalmat, de amikor a Kossuth-kormány nem adta meg a ruszinoknak a remélt, szabadságjogokat, szembe fordult vele. Eperjesre költözve egy politikai kört alakított, amely kidolgozta az osztrák birodalom ruszinjait tömörítő tartományi tervét, ezt 1849 januárjában eljuttatta Ferenc Józsefhez. 1849 októberében helytartóvá nevezték ki az ungvári kerületi főköormánybiztos mellé. 1867-ben a Matica Slovenská alapító tagja, emiatt pánszlávizmussal vádolták. Szorgalmazta a ruszinok és az oroszok kulturális egyesülését.

49 Duchnovics Olekszandr (szül. Topolya, 1803 – megh. Eperjes, 1865) a ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztésének legfőbb alakja. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, ehhez a városhoz kapcsolódik tudományos-felvilágosító tevékenysége. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tankönyveket. Műveiben, kortársaitól eltérően, kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, az ún. magas irodalomban az orosz.

III. A GÖRÖG KATOLIKUS (UNITUS) EGYHÁZ KELET-EURÓPÁBAN

A nyugati és a keleti kereszténység kettéválása

A görög katolikus egyház speciálisan kelet-közép-európai intézmény, melynek gyökerei azonban az ókorban, a Római Birodalom korában keresendők, amelyben a kereszténység elterjedésétől kezdve annak egyházi szervezete alkalmazkodott a birodalom közigazgatási határaihoz. Ily módon a nyugati és keleti kereszténység kialakulása onnan eredeztethető, amikor 285-ben Diocletianus császár társuralkodót választva maga mellé, megosztotta területeit a hatékonyabb kormányzás érdekében. Az ilyen megosztás a IV. század során többször megismétlődött, majd 395-ben Theodosius császár döntésével állandósult, létrehozva a Nyugat-római és a Kelet-római (bizánci) Birodalmat. A keresztény egyházi szervezet alkalmazkodott ehhez a felosztáshoz és az egyetemes egyházon belül is kialakult a nyugati és a keleti joghatósági terület.

A nyugati és a keleti egyház kialakulása tehát egyszerre kezdődött meg, és a két fél ugyanazt a hitet vallotta, valamint elismerte, hogy a római pápa az egész egyház feje. Keleten azonban a pápa mellett igen nagy tekintélyre tett szert az új főváros, Konstantinápoly pátriárkája. A Kelet-római Birodalom tekintélyét jelezte, hogy a hitet megalapozó és dogmákat megállapító első nyolc egyetemes zsinatot ott rendezték, bár azokon mindig jelen voltak a pápa követői, aki a zsinati határozatokat jóváhagyta.

Eleinte teljes volt az egyetértés, a kereszténység csak területileg volt megosztott. A nézeteltérések, majd az ellenségeskedés onnan ered, hogy a latin szertartású kereszténység területén bizonyos ésszerűnek tűnő újításokat vezettek be, például 800-ban a Hiszekegybe beiktatták a „Filioque” kifejezést, ami azt jelenti, hogy a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a *Fiótól* is származik. Erre az aprónak tűnő változtatásra azért volt szükség, mert nyugaton igen erős volt az az eretneknek tekintett irányzat, az ún. arianizmus, amely nem ismerte el Jézus Krisztus isteni természetét.

A nyugati egyház VII. Gergely pápasága idején megtiltotta papjainak a nősülést, amivel egyfelől az öröklések révén az egyházi birtokok felaprózódását kívánták megakadályozni, másfelől pedig a barbárok között végzendő térítő munka életveszélyes volta, valamint a rendkívül nehéz életkörülmények miatt oda nem lehetett családot vinni. Ezzel szemben Bizáncban a felszentelés előtti házasságot engedélyezték a papoknak.

További ellentétet jelentett, hogy a nyugati egyházban bevezették a kovásztalan kenyér vagy ostya használatát az áldozásnál, hogy azt megkülönböztessék a mindennapi életben fogyasztott kenyértől. Ugyanitt terjedt el a triglosszia elve, amelynek értelmében az egyházi szertartásokat kizárólag azon a három nyelven – héberül, görögül és latinul – lehet vezetni, amelyek a szent keresztén olvashatók voltak. Vagyis a nép nyelvének használata a liturgiában tilos, míg ezzel szemben a szlávok között népszerű bizánci kereszténységben az ószláv vált az istentisztelet nyelvévé. A keletiek az énekelt liturgiát alkalmazták, eltérőek voltak a két egyház böjti előírásai is. A nyugatiak a nagyböjt idején elhagyták az „alleluját”. Az ilyen és ehhez hasonló változtatások és különbségek miatt a keletiek a rómaiakat eretnekséggel kezdték vádolni. A helyzetet tovább súlyosbították a személyes ellentétek, így 1054-ben hivatalosan is bekövetkezett az egyházszakadás vagy skizma, amikor Humbertus római bíboros kiközösítette a konstantinápolyi pátriárkát, Kerulariosz Mihályt és suffraganeusait. Erre válaszul az 1054. július 20-24. között megrendezett bizánci szinódus exkommunikálta Humbertust

és követőit. Mindkét fél a másikat hibáztatta, emiatt a békülési kísérletek nem vezettek eredményre, és néhány évtized alatt teljessé vált a szakadás a nyugati és a keleti egyház között. Fontos azonban, hogy a kiközösítés nem az egész egyházra és annak intézményeire, csupán egyes személyekre vonatkozott, emiatt néhány kánonjogász mindmáig vitatja az egyházszakadás megfelelő jogi alapjait.⁵⁰ Ettől fogva a római hitet követőket katolikusoknak, míg a bizánciakat pravoszlávoknak, illetve ortodoxoknak⁵¹ nevezték, de a nyugatiak csak a becsmérő skizmatikus jelzőt használták rájuk.

A latin és a görög (ortodox) szertartású vallás között a lényeges kérdésekben nincs különbség, valójában csupán a szentségek kiszolgáltatásában, a fegyelmi ügyekben és a szertartásokban mutatkoznak szembevető eltérések, amelyek azonban a hit lényegét nem érintik. Maga az ószláv nyelvű szertartás, a böjti fegyelem, a liturgiák és a naptárhasználat összeköti a pravoszláv és az unitus egyházat, papjaik a felszentelésüket megelőzően házasságot köthetnek.

A későbbiekben – elsősorban Róma kezdeményezésére – történtek kísérletek az egység helyreállítására. 1274-ben Lyonban rendeztek egy uniós zsinatot annak kapcsán, hogy korábban IV. Orbán pápa a genovaiakkal együtt segítette VIII. Mihály bizánci császárnak 1261-ben kiűzni a keresztéseket Konstantinápolyból. Hálából a császár és pátriárkája Lyonban kibékült és újraegyesült a római egyházzal, ám a döntést sem az alsópapság, sem az athoszi szerzetesek nem fogadták el, ráadásul az új pápa, IV. Márton újabb feltételeket állított a bizánciak elé, amit ők elutasítottak, így a megegyezés felbomlott.

Ferrarában nyílt meg 1438-ban, majd egy járvány következtében Firenzébe költözött át az újabb zsinat, melyet IV. Jenő pápa hívott össze. A zsinat tekintélyét emelte, hogy maga VIII. János bizánci császár és II. József konstantinápolyi pátriárka is megjelent 30 keleti püspökkel együtt. Súlyos vitákat követően 1439. július 5-én aláírták a *Laetentur coeli* kezdetű egyesülést tartalmazó rendeletet, ezzel a firenzei uniós zsinat befejeződött.⁵² Ezzel sem vált azonban véglegessé az egység, mivel II. József bizánci pátriárka az aláírást követően elhalálozott, papjai pedig hazatérve nem merték kihirdetni a Firenzében elfogadott döntést. A török haderő Konstantinápoly falai alatt állomásozott, de a neki nyújtandó segítséget Róma az unió kihirdetéséhez kötötte. 1452 decemberében ezt végre teljesítették, de a Hagia Sophiára a kereszt helyére alig fél év múlva török félhold került, húsz év múlva pedig, 1472-ben formálisan is visszavonták az uniót kihirdető dekrétumot.

Róma másfél évszázad elteltével ért el jelentős eredményt az egyesülés terén: 1596-ban létrejött a breszti unió, amelyben a lengyel-litván ortodox egyház egy része a görög rítus megtartása mellett elismerte a római pápa fennhatóságát. Ezzel megszületett a görög katolikus vagy egyesült (unitus) egyház. Az uniós mozgalom nem véletlenül indult meg épp Lengyelország területén, hiszen az jelenthetett védelmet a mindinkább orosz jelleget öltő ortodoxiával szemben.

Bár a magyarországi pravoszlávok képviselői nem voltak jelen a breszti unió megkötésénél, annak mégis nagy jelentősége volt rájuk nézve, hiszen kiderült, hogy az egyesülés mellett is meg lehet tartani a keleti szertartást és szokásokat. Ráadásul a görög katolikus lelkészek előtt addig soha nem látott lehetőségek nyíltak meg azáltal, hogy kikerültek a jobbágyi sorból. Lehetőséget kaptak a papi szemináriumok elvégzésére, valamint a hazai és a nyugati egyetemek teológiai karainak látogatására. Az egyházi unió teremtett lehetőséget a ruszin értelmiség megszületéséhez, amely uniós hagyományaihoz ragaszkodva leginkább a papi, majd a tanítói pályán teljesedett ki.

50 Roman Myz: Keleti egyházak. Szeged, 1999. 62. o.

51 Ortho doxa, jelentése: igaz dicsőítés.

52 Tövises út az egységhez. Ungvár – Budapest, 1999. 34. o.

A munkácsi egyházmegye és az ungvári unió

Itt kell beszélünk a munkácsi egyházmegyről, melynek hatáskörébe az északkelet-magyarországi ruszinok is tartoztak. Ez a kérdés azonban számos nehézséget vet fel, mivel mindmáig nem tisztázott a munkácsi egyházmegye alapításának időpontja, sem az alapítványt tevő személye.

A hagyomány a Munkács melletti csernekhegyi bazilita kolostor létesítését Korjatovics Tódor litván fejedelemnek tulajdonítja, aki 1360-ban kiadott oklevelével, mint mondotta, saját lelki üdvére szent Miklós tiszteletére kolostort alapított. Ez azért fontos, mert 1751-ig az egyházmegye püspökeinek a csernekhegyi kolostor volt a székhelye,⁵³ akik joghatóságukat kiterjesztették minden olyan községre, ahol ruszinok éltek, de a más nemzetiségűekre is, amennyiben a pravoszláv rítus követői voltak. A Korjatovics-féle oklevélben nem esett szó püspökről vagy püspökségről, ami arra utalhat, hogy a kolostor alapítása előtt az még nem is létezett. Ráadásul a XVIII. század végén, 1785-ben egy nagyszabású tudományos vita is megindult abban a kérdésben, hogy az 1360-as alapító oklevél egyáltalán valódi-e? Ez a polémia mindmáig nem zárult le. A XX. század elejéig a hitelesség ügyében pro és kontra felhozott érveket a munkácsi püspökségről szóló terjedelmes művében Hodinka Antal részletesen ismertette.⁵⁴ Őszerinte az oklevél keltét 1418 és 1426 közé lehet helyezni, míg az első hiteles említés a munkácsi püspökségről (monostor-plébánia formában) 1458-ban történik egy Mátyás király által kiadott oklevélben.

A XVI. század végén a munkácsi püspökség területén kilenc nagy és több kisebb uradalom létezett. Közülük a püspökség történetében a legfontosabb szerepet a munkácsi uradalom tulajdonosai játszották, akik a szokásosnál is nagyobb mértékben beleszóltak a nekik alárendelt jobbágyságok életébe. Mivel a római katolikus többségű országban a keleti egyház híveit szakadároknak tekintették, a ruszinok papjai, az ún. batykók is jobbágysorban sínylődtek. Életkörülményeik gyakran semmiben sem különböztek az egyszerű jobbágyságtól: teljesen műveletlenek voltak, együtt kocsmáztak a híveikkel, és a munkácsi püspökség okiratai több olyan esetet is megörökítettek, amikor magát a püspököt vonták felelősségre kicsapongó életmódja miatt.⁵⁵

A munkácsi vár urai – erdélyi fejedelmek és felső-magyarországi földesurak – nem fogadták el a skizmatikus püspököket, papjaikat pedig akár az oltár mellől is elhurcolták a jobbági szolgálat teljesítésére, sőt a mulasztásért akár meg is börtözték vagy börtönbe zárták őket.⁵⁶ Bár a munkácsi püspököt hivatalosan a papok választották, a valóságban azonban a munkácsi váruraktól függött, elfogadják-e a személyét. Mivel magukat tekintették a csernekhegyi kolostor kegyurának, így fenntartották a jogot a püspök kinevezésére, illetve ha szükségesnek ítélték, elmozdítására. Hiába állítottak ki a magyar királyok a munkácsi püspök számára több alkalommal is oltalomlevelet, amiben a földesurakat arra szólították fel, hogy ne akadályozzák őt a munkában, ez keveset segített. Sem a munkácsi várurak, sem a többi vármegye nem ismerte el nemesi rangjukat.

Volt olyan falu, ahol egyetlen batykó sem lakott, míg más helyeken akár fél tucat papi család is nyomoroghatott a templom mellett. Teológiai képzésükről szegénységük miatt szó

53 Bendász István: Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. Ungvár, 1999. 17. o.

54 Hodinka Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1910. 90-175. o.

55 Bendász István i. m. 68., 75. o.

56 Ez azonban ugyanígy érintette a luteránus vagy kálvinista magyar lelkészeket, akiket annak ellenére nem akartak kiengedni a földbirtokosok a jobbági állapotból, hogy a batykókkal ellentétben ők kollégiumot végeztek, vagyis végzettségüknél fogva kiemelkedtek a jobbági rendből.

sem lehetett, otthon tanultak meg írni-olvasni és az apjuktól vagy idősebb lelkészekről sajátították el a szertartások végzését. Később, 1654-ben Lippay György esztergomi érsek-prímás így mutatta be az áldatlan állapotokat egy Róma számára készített jelentésben: „Ezek a papok a néppel egyetemben a görög szertartást tartották ugyan, de egyébként a legtudatlanabbak, műveletlenek és tanulatlanok, mindenekelőtt maga a püspök, azután a papjai, akik úgy, mint a hívek, barmok módjára irtózatossá bűnökbe és az isteni dolgokról való mérhetetlen tudatlanságba merültek. Nem is voltak rendesen parochiákba elosztva, hanem egyes falukban egy sem volt, másokban négy, öt, tíz pap is lakott feleségestől, gyermekestől paraszti módon, minden jobbággyi munkával és teherrel szolgálva, amelyek teljesítésére olykor az oltártól is elhurcolták őket”.⁵⁷

Hiába volt a királyi oltalomlevél, hiába az erdélyi fejedelmek támogatása, a munkácsi egyházmegye papságának és püspökének helyzetén ez igen keveset javított. A vallási élet megszervezésére, a papok tanítására a földesurak önkényeskedése miatt még remény sem mutatkozott. Egyetlen lehetőség nyílt csupán, amely révén helyzetükön változtathattak volna: ha csatlakoznak a római katolikus egyházhoz, azaz unióra lépnek.

Szemük előtt ott lebegett a lengyel papság sorsa, amely a breszti unió megkötése előtt hozzájuk hasonlóan kedvezőtlen helyzetben leledzett, azt követően azonban megnyílt előttük a felemelkedés útja. Mivel a munkácsi püspökök kapcsolatban álltak a lengyel unitusokkal, sőt némelyik onnan is származott, biztos értesüléseik voltak arról, milyen változásokra számíthatnak, ha maguk is helyreállítják az egységet Rómával. Az egyház egységének eszméje mellett, ami a krisztusi tanítások jegyében áthatotta a csatlakozni vágyókat, a fenyegetettség érzése is motiválta őket, mivel féltek az ortodoxia –és vele az orosz befolyás – további terjeszkedésétől. Az sem volt továbbá mellékes szempont, hogy az unió a társadalmi-gazdasági felszabadulást is meghozhatta a Rómához csatlakozó papságnak.⁵⁸ Mindennek fényében a XVII. század elejétől megindultak az egyesülési törekvések.

Ebben az időszakban a felső-magyarországi protestáns földesurak jelentős része visszatért a katolikus hitre, akik birtokaikra ferences, pálos és jezsuita szerzeteseket hívtak. Ezeknek feladatai közé tartozott, hogy a földesúr és családja lelki neveléséről gondoskodjanak, de a birtokon élő nem katolikus hitűek megtérítését is célul tűzték ki. A református és evangélikus jobbágyok között értek el némi szerény eredményt, a vallásukhoz szívósan ragaszkodó ruszinok azonban hallani sem akartak róluk, mivel jobban ragaszkodtak ősi szertartásaikhoz, mint az életükhöz. Ezért a szerzetesek taktikát váltottak és a direkt térítés helyett az unió gondolatát kezdték terjeszteni közöttük. Mint hamarosan kiderült, ez sem járt nagyobb sikerrel.

A keleti Felvidék egyik legnagyobb földesura, Homonnai Drugeth György 1600-ban visszatért a katolikus hitre. Ettől fogva legfőbb törekvése volt, hogy birtokain a katolikus hitet minél szélesebb körben terjessze. 1608-ban homonnai udvarába három jezsuita szerzetest hívott, hogy segítsenek a térítésben, és kollégiumot alapított a városban a magyar nemes ifjak nevelésére, melynek vezetését ugyancsak a jezsuitákra bízta. Azt is szerette volna elérni, hogy pravoszláv vallású ruszin alattvalói csatlakozzanak a nyugati kereszténységhez, ezért meghívta birtokára Krupeckyj Atanáz premysli görög katolikus püspököt, aki két kísérfőjével hozzálátott az unió megvalósításához.

Krupeckyj 1613 szeptemberében érkezett Magyarországra, majd Homonna és Ungvár környékén azonnal hozzá is látott a csatlakozás előkészítéséhez. Mivel úgy látta, hogy a hívek vakon igazodnak papjaikhoz, előbb őket akarta rávenni a csatlakozásra abban a hitben, hogy a nép majd úgyis követi őket. Körülbelül ötven Homonna környéki papot sikerült rávennie az egyesülésre, akik azonban ezt elmulasztották közölni híveikkel és minden valószínűség szerint csak az anyagi előnyök miatt vállalták a csatlakozást. Krupeckyj 1614 pünkösdjén akarta

⁵⁷ Bendász István i. m. 129. o.

⁵⁸ Dr. Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története I. Nyíregyháza, 1990. 95-96. o.

ünnepélyesen bejelenteni az egyesülést az új krasznibrodi templom felszentelésekor.

A püünkösdi ünnepség előestéjén a községben több mint tízezer hívő gyűlt össze, akik a templomban őrzött híres Mária-képre voltak kíváncsiak. Hogy a templom feldíszítését és a felszentelésre való előkészületeket ne zavarják, az odabent tolongó zarándokokat Krupeckyj püspök kitessekelte, az ajtókat becsukatta. A helyszínen megjelentek az unió ellenfelei, akik azt hangoztatták, hogy lám, ha egyesülnek, még imádkozni sem lehet majd szabadon. Erre a felbőszült zarándokok betörték a templomba, és ütlegetni kezdték a püspököt meg kíséretét, akik súlyosan megsebesültek. Talán életben sem maradtak volna, ha Drugeth gróf és gárdája ki nem szabadítja őket a verekedők kezeiből. Krupeckyj a veszélyes kaland után visszatért Premyslbe, de kapcsolatban maradt azokkal a papokkal, akik szimpatizáltak az unióval. Ő közvetített a munkácsi püspökök és a kijevi metropolita, Rutszkij⁵⁹ között, majd pedig fő tanácsadója lett Taraszovics püspöknek az unió előkészítésében. Ez a szerencsétlen kísérlet ismét bebizonyította, hogy a népet nagy türelemmel lehet és kell előkészíteni az egyesülésre.

A Rómához való csatlakozás végül a változatos életpályát befutott Taraszovics Bazil püspöksége idején következett be. A galíciai származású püspök 1633-ban kezdte meg egyházi tevékenységét valószínűleg azzal a céllal, hogy a skizmatikus munkácsi egyházmegye egyesítését előkészítse. Mikor azonban a püspökség kegyura, I. Rákóczi György fejedelem tudomást szerzett szándékáról, bebörtönöztette és kitiltotta az erdélyi fejedelemség területéről.⁶⁰ A protestáns fejedelemnek ugyanis nem állt érdekében, hogy a ruszin papság a római katolikus egyháznak rendelje alá magát, hiszen akkor kikerültek volna az ő joghatósága alól. Ezért történhetett meg, hogy 1640-ben akkor fogatta el Taraszovicsot, amikor tudomást szerzett az unió érdekében tett lépéseiről. Két évet töltött a börtönben, ügyében II. Ferdinánd király és a nádor is közbenjárt. Az üldözött püspök kiszabadulása után Bécsbe utazott és felvette a katolikus hitvallást. Ezt követően Taraszovics Nagyállón telepedett le, onnan kormányozta római katolikusként ortodox egyházmegyéjének a nyugati, királyi Magyarországhoz tartozó részét. 1643-ban ott fogták el Rákóczi emberei, Munkácsra hurcolták, majd miután rákényszerítették az unió megtagadására, visszahelyezték püspöki hivatalába, amit aztán haláláig viselt.

Taraszovics fogsága idejére a fejedelem az unió bőszen ellenzőjét, Juszkó Jánost nevezte ki a munkácsi püspökség élére. Hodinka véleménye szerint Taraszovics Bazil csak „látszólag” tért vissza a skizmára, hogy ezen keresztül biztosítani tudja a püspöki széket az általa kiszemelt uniópárti Parthén Péter számára.

Drugeth János országbíró özvegye, Jakusics Anna Ungvárra rendelte Parthén Péter bazilita szerzeteset, hogy megbeszélje vele a ruszin papoknak az unió oldalára állítását. Erre az eseményre még Taraszovics püspök életében került sor. A tanácskozás olyan kedvezően alakult, hogy Drugethné fivére, Jakusics György egri püspök is kapcsolatba lépett az Ungvár környéki papokkal, hogy kiderítse szándékukat. Miután megállapodtak a feltételekben, 1646. április 24-én az ungvári katolikus vártemplomban 63 ortodox ruszin pap esküdött fel Jakusics György előtt a római anyaszentegyházra. Ezzel az aktuussal megkötötték az ún. ungvári uniót.

Taraszovics halálát követően, 1648-ban a munkácsi egyházmegye papsága szinte egyhangúan Parthén Pétert választotta püspökké. A korabeli források, közöttük a már fentebb idézett Lippay primás is szeplőtelen életű, tiszta szívű, jámbor férfiúnak mutatták be, aki ennél fogva a legalkalmasabb a püspöki feladat betöltésére. Az 1648-as nagyszombati zsinat tu-

59 Velámin Rutszkij kijevi metropolita a görög katolikus hit legkeletibb bástyájának őre, Lengyelország fennhatósága alatt állva a breszti unió hatásköre egészen Kijev környékéig kiterjedt. Lengyelország 1772-es felosztását követően annak keleti területei orosz ellenőrzés alá kerültek, ahol II. Katalin felosztotta az uniós egyházmegyéket.

60 Bendász István i. m. 88. o.

domásul vette az ungvári uniót és az egyesült görög szertartású papoknak megadta a katolikus papság összes kiváltságait. A munkácsi görög katolikus egyházmegye előbb az egri püspök joghatósága alá került és ott is maradt 1771-ig, míg önállóságát hosszas küzdelem után Mária Teréziától sikerült elnyernie.

1771 őszén XIV. Kelemen pápa az „Eximia regalum” kezdetű bullával felállította a munkácsi görög katolikus egyházmegyét, melynek első valóságos megyéspüspöke Bradács János⁶¹ lett. 1775-ben a püspökség székhelyét Ungvárra helyezték át, ekkor Mária Terézia a püspökségnek adományozta a jezsuita rend használaton kívüli templomát, melyet F. A. Hillebrand udvari építész javaslatára székesegyházzá alakítottak.⁶² 1816. február 6-án a munkácsi görög katolikus püspökségből, melynek területe túl nagy, híveinek száma pedig túl sok volt, így a mindenkori püspök hivatását nem tudta kellőképpen teljesíteni, kivált az eperjesi püspökség. 1873. szeptember 17-én létrejött a magyar liturgiai nyelvű hajdúdorogi püspöki helynökség, mely 1912. június 8-án kapott önálló püspökségi rangot.

61 Bradács János (szül. Toriszka, 1732 – megh. Munkács, 1772) az 1771-ben Mária Terézia által alapított munkácsi egyházmegye első püspöke.

62 Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei. Budapest, 1990. 47. o.

IV. RUSZIN TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG A XIX. SZÁZAD VÉGÉN

Az ungvári unió utáni helyzet

A ruszin parasztság sorsa javításának módja és eszköze a XIX. század végétől az Egyesült Államokba és Brazíliába irányuló kivándorlás, majd a skizmatikus mozgalmakban való részvétele volt. Ez utóbbinak oka, hogy a ruszinok 1646-ig a pravoszláv egyházhoz tartoztak, saját püspökük volt, ám ekkor a beregiek és a máramarosiak kivételével az Ungváron tartott gyűlésen 63 esperes, pap, illetve szerzetes csatlakozott a görög katolikus egyházhoz, Jakusics György egri püspök előtt letéve az esküt.⁶³ Így ők is részesültek mindazokban a kiváltságokban, melyeket a római katolikus lelkészek élveztek, hiszen korábban a batykónak csúfolt rutén papok híveikhez hasonlóan jobbágyok voltak. Az uniót megkötve kinyilatkoztatták, hogy hisznek a szentléleknek „a patre et a filio” származásában, a purgatóriumban, s elismerik a római pápa primátusát.⁶⁴ A XVIII. század közepére az összes, addig görögkeletinek maradt ruszin csatlakozott az unitus egyházhoz, utolsóként a máramarosiak 1734-ben. Az első hullámban rajtuk kívül belépett az unióba Szatmár, Ugocsa, Máramaros és Szilágy megye románsága, valamint az akkori munkácsi egyházmegye magyarjai is.⁶⁵

A hívekre nézve az egyesülés nem jelentett változást, hisz a régi szertartások, mitöbb, még az ószláv liturgiai nyelv is megmaradt.⁶⁶ Annál kedvezőbben érintette viszont az egyház képviselőit, hiszen az egyesüléssel azonos pozícióba kerültek a római katolikus egyház papjaival, és a tisztségükkel járó minden kedvezményből ugyanúgy részesültek. 1692. augusztus 23-án De Camellis püspök kérésére I. Lipót kiváltságlevelet adott a Rómával egyesült ruszin papságnak, és gyermekeikkel együtt felszabadította őket a jobbágytság alól. A földesurakat arra kötelezte, hogy a görög katolikus egyházközségek, valamint iskolák és temetők részére biztosítsanak telket.⁶⁷ „Az egyesülés a papoknak meghozta a parochiális földeket s ezzel a földesúri hatalom alóli felszabadulást” – fogalmazott a munkácsi püspökség krónikása, Hodinka Antal.⁶⁸ A hívek számára azonban az új hit jóval drágább volt, hisz az unitus pap állami fizetése mellé a hívektől a legkülönfélébb jogcímenen – stóladíj formájában – további anyagi hozzájárulást követelt.

A görög katolikus papság az egyháztól kapta alapfizetését, melyet az 1863. november 21-i püspöki rendelet szabályozott. A gazdáknak két véka terményjáradékot és évenként egy igás napot kellett teljesíteni a lelkész számára. Ezen felül a lakást, gazdasági épületeket és a termőföldet is az egyház biztosította. Ez a XX. század elejére átlagosan évi 4000 korona értéket tett ki, amit azonban a közigazgatás jelentősen alábecsült (mintegy egytizedére), így az állam a kongruával 1600 koronára „egészítette ki” a pap jövedelmét.⁶⁹ Ehhez járult még a hívőktől a párbér⁷⁰, a szekérbér stb., ami számos ruszin hívő jövedelmének tekintélyes részét felemész-

63 Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. Budapest, 1985. 214. o.

64 dr. Szabó Oreszt: A magyar oroszokról (rutének). 226. o.

65 EMLÉKKÖNYV a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901. 78. o.

66 dr. Szabó Oreszt i. m. 226. o.

67 Dr. Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. 144. o.

68 Hodinka Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. 269. o.

69 Az 1909:XIII. tc. rendelkezett a katolikus lelkészek korpótlékáról, amit a legtöbben, 1570-en a görög katolikus lelkészségek igényeltek. A szegénység láthatóan az ő körükben volt a legnagyobb. A kongrua a lelkészek évi jövedelmének állami kiegészítése, amit a bevett felekezetek lelkészeinek – a katolikusokat kivéve – egy 1898-as törvény szabályozott. Ennek alapján a lelkészek évi jövedelmét 1600, a segédlelkészekét 800 koronára egészítették ki.

70 A párbér az a terményben, készpénzben, kézi vagy igás napszámban teljesített szolgáltatás, amelyet az egyházközség minden családjá vagy maga a közösség a katolikus lelkészek, kántorok és tanítók eltartására teljesíteni tartozott. Mennyiségét a jogszokás, az egyházközség alapítólevele vagy a község és a plébános közötti szerződés szabta meg. Az állam közreműködésével közadók módjára hajtották be.

tette. Egy négyholdas ruszin parasztember évente egy szekér szénát, egy szekér fát, egy véka zabot, két napszámot és ünnepnapokon 1-1 oltári kenyeret fizetett a papnak, természetesen nagyrészt pénzértékre átszámítva és a valós árnál jóval többre becsülve. A lelkésznek járó szolgáltatások mértékét ráadásul nem hozták nyilvánosságra, így ezzel bármikor vissza lehetett élni, amennyiben némelyik pap az előírtnál jóval magasabb értékű stóladíjakat szedett be.

A számos egyházi tartozáson kívül még más is nehezítette és már-már az elviselhetetlenségig fokozta a ruszinok nyomorát: az uzsoraterhek. Az 1850-es évek végén vett nagy lendületet a galíciai zsidók bevándorlása a ruszinok földjére. A XX. század elejére a lakosság már annyira eladósodott a falvaikban kocsmárosként, boltosként tevékenykedő zsidóknak, hogy szinte mindennapossá váltak a kilakoltatások. A szegénység elől, egy jobb élet reményében ezrével vándoroltak ki a ruszin családok Észak-Amerikába és Brazíliába. A kor egyik jelentős közírója, Bartha Miklós érzelmektől sem mentes, felrázó hangú könyvet szentelt ezen eseményeknek.⁷¹ A XX. század első két évtizedében elsősorban a radikális magyar sajtó gyakran tudósított, illetve közölt helyzetjelentést, elsősorban a skizmatikus mozgalmakkal összefüggésben és a ruszinok nyomorúságos helyzetéért leggyakrabban a görög katolikus papságot, valamint a korrupt hatóságokat tette felelőssé. 1913 végén a Világ így értékelte a felvidéki eseményeket: „Az analfabéta nép magára maradt, kiszolgáltatva minden kalandornak és ez a magyarázata annak, hogy a ruténlakta vidéken a legtöbb a hatósági visszaélés, a legelterjedtebb az uzsora, a legbotrányosabbak a telekkönyvi viszonyok és a legnagyobb a nyomorúság. A legtöbb rutén faluban csak a pap él emberi életet, igaz, hogy az meg viszont fejedelmi életet él. Minél nagyobb a nép nyomorúsága, annál gazdagabb a rutén pap”.⁷²

Tiltakozás az anyagi terhek ellen

A ruszin paraszt élete megrontójának a görög katolikus papot tartotta és tiltakozott az egyházi szertartások megváltoztatása, a Katolikus Népszövetség, valamint a készülő naptár-reform ellen (ti. a görög katolikus egyházban a Julianus-naptár volt érvényben). Az Amerikát megjártak, akik odakint kapcsolatba kerültek az orosz ortodox egyház képviselőivel, hazatérve azt hangoztatták, hogy a ruszinokat erőszakkal térítették át, és most vissza kell térniük őseik hitéhez, az igaz pravoszláv valláshoz. Különösen nagy hatással volt rájuk a „Hol kell keresni az igazságot” című brosúra, melyet egy 1890-ben az USA-ba kivándorolt és ott pravoszláv hitre áttért lelkész, Tóth Elek adott ki New Yorkban. Kapcsolatba került az oroszországi pánszláv körökkel is, melyek skizmatizáló tevékenységéért több kitüntetésben részesítettek. Az áttérésre felszólító brosúra később Bécsben is kiadásra került és általában ismert volt a skizmamozgalom által érintett ruszin falvakban.⁷³

Az orosz pravoszlávok a bukovinai Csernovicban létesítettek propaganda-központot, valamint berendezték nyomdájukat, melynek rendkívül díszes anyagait a Kijevbe tartó (ruszin) zarándokok között osztották szét. A központ élén a Gerovszky testvérek álltak (Gerovszky Román orvos, Georgij mérnök, Alexij ügyvéd), Dobrjanszky Adolf unokái, akik összeköttetésben voltak azzal a Bobrinszky gróffal, aki a szentpétervári székhelyű Galíciai Orosz Egyesület elnöki tisztét töltötte be.⁷⁴

A nagyorosz pánszláv propaganda ténye nem volt ismeretlen a magyar kormány előtt, amely az ilyen jellegű iratokat elkobozta és megvonta tőlük a postai szállítás jogát. 1903-tól azonban, amikor a ruszin skizmamozgalom terjedni kezdett, a kormány nem intézte el többé

⁷¹ Bartha Miklós: Kazár földön. Budapest, é. n.

⁷² Világ 1913. december 21. A rutén skizmatikusok monstrepera. 8. o.

⁷³ Mayer Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján. Történelmi Szemle, 1971. 1-2. szám

⁷⁴ Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Budapest, 2000. 281. o.

ilyen egyszerűen a pánszláv propagandát, hanem igyekezett azt a valóságosnál jelentősebbnek feltüntetni. A korábban kizárólag szociális, illetve vallási ügyként kezelt probléma most vette fel politikai színezetét, és nem véletlenül, hisz ez jó ürügyet szolgáltatott a magyarosítás fokozására, a nemzetiségekkel szembeni fellépésre. A kormány e törekvése az ún. „vatikáni akció”-ban öltött testet, amely arra irányult, hogy a magyar kormány és a Vatikán között helyreálljon az egyházpolitikai törvények elfogadása óta megromlott viszony, s Róma előtt sikerüljön bebizonyítani, hogy a magyar vezetés hathatós áldozatokat hoz a „pravoszláv veszély” elleni védekezés terén. Mindezekért cserébe azt kérték a Vatikántól, hogy álljon egyházi jellegű magyarosító terveik mellé, azaz támogassa az Egyesült Államokban élő magyarországiak között kifejtendő, magyarosító célzatú egyházi és kormányakciót, továbbá ismerje el a magyarországi görög katolikus egyházban a magyar liturgiai nyelvet, a latin betűt és a Gergely-naptárt. A pozitív válasz eléréséhez jó alapnak tekintették a felnagyított jelentőségű áttérési mozgalmakat, és a résztvevők ellen lefolytatott látványos (bár a vártnál csekélyebb eredményt hozó) pereket. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy Magyarországon nem működött olyan cirill betűs nyomda, amely a görög katolikus ruszinokat el tudta volna látni megfelelő szertartáskönyvekkel, így azokat Oroszországból kellett beszerezni. Ezek a szerkönyvek az orosz cárért, a cári családért és az orosz birodalomért szóló imákat is tartalmaztak, és bár legtöbbször a papok is – jobb híján – ezeket használták, a skizmatikus perek terheltjei ellen mégis az képezte a legfőbb vádpontok egyikét, hogy idegen ország uralkodójáért imádkoztak. 1897-ben Firczák Gyula munkácsi püspök rendeletileg tiltotta meg a kijevei, ill. orosz eredetű szerkönyvek használatát, csempészésüket pedig kánoni vétségnek nyilvánította. Ettől fogva a görög katolikusok a galíciai Lembergben, majd az ungvári Unió Könyvnyomda Rt. által kiadott könyveket használták, de ezek nem készültek akkora mennyiségben, hogy minden igényt kielégíthettek volna, tehát a galíciai vagy bukovinai zárandoklatok során a tiltott könyvek mégis bejutottak Magyarországra. Megjegyzendő, hogy a Kijevből, Pocsajevből, vagy más orosz kolostorokból már több mint kétszáz éve érkezett Magyarországra a liturgikus irodalom, és ez a skizmamozgalom kezdetét megelőzően nem zavarta sem a görög katolikus egyházi vezetést, sem a világi kormányzatot. Egyértelműnek látszik, hogy a korábban elfogadott és bevett módszer ellen azért léptek fel, hogy azt a kitervelt koncepció szolgálatába állítsák, azaz a pánszláv agitáció bizonyítékeként tüntessék fel.

A görög katolikus egyház természetesen támogatta az áttérők elleni intézkedéseket, hisz a skizmamozgalom elharapózása megfosztotta volna létjogosultságától. Firczák Gyula⁷⁵ munkácsi görög katolikus püspök is mindvégig a kormány, illetve az áttérések ellen foggal-körömmel harcoló ruszin papság mellett állt, bár ő maga nem támogatta a látványos magyarosító törekvéseket. Ennek eklatáns példája, hogy amikor a katolikus világ szent évében, 1900 márciusában a budapesti székhelyű Görögkatolikus Szertartású Magyarok Országos Bizottsága zárandoklatot szervezett Rómába azzal a szándékkal, hogy a pápánál elérjék a magyar liturgiai nyelv bevezetését a görög katolikus egyházban, akkor Firczák – rossz egészségi állapotára hivatkozva – a csoporttól külön utazott Rómába. Rosszallását és egyet nem értését azzal is kifejezte, hogy a zárandoklat után a résztvevők céljával ellentétben szorgalmazta az ószláv liturgia erőteljesebb oktatását, valamint végbevítte, hogy a római Collegium Ruthenorumban görög katolikus ruszin papnövendékek tanulhassanak.⁷⁶

75 Firczák Gyula (szül. Horlyó, 1836 – megh. Ungvár, 1912) a bécsi teológia elvégzése után 1861-ben pappá szentelték, az ungvári püspöki líceumhoz került tanárként. 1867-ben tiszteletbeli kanonokká nevezték ki, 1876-ban az ungvári papnevelő intézet kormányzójává. 1887-ben szabadelvű programmal parlamenti képviselővé választották, ő lett a közoktatási bizottság elnöke. 1891-től a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke. 1903-ban valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott. Ő hívta fel elsőként a kormány figyelmét a ruszin parasztság tarthatatlan szociális helyzetére és az ebből fakadó tömeges kivándorlására. 1897-es memorandumában a helyzet javítására vonatkozó konkrét javaslatokat terjesztett elő, ez lett az alapja a hamarosan meginduló ruszin vagy hegyvidéki akciónak.

76 Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. 147. o.

V. A KORMÁNY VATIKÁNI AKCIÓJA

Ruszinok az Egyesült Államokban

A skizmatikus mozgalom kibontakozása, illetve megerősödése nem választható el a századforduló nagy amerikai kivándorlási hullámától, amelyben a magyarországi ruszinok az össznépességen belüli arányukhoz képest igen nagy mértékben vettek részt. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint az ország 429 447 ruszin lakosa az össznépesség 2,5 %-át tette ki, míg az 1899-1913 közötti összes kivándorlók 4,5 %-a ruszin nemzetiségű volt, a szlovákok és a németek után Magyarországról ők emigráltak a legnagyobb mértékben (ld. 1. táblázat).

	1899	1900	1902	1903
Magyar	8 322 (22,4%)	9 883 (25,4%)	17 821 (27,8%)	17 896 (26,2%)
Német	4 068 (10,9%)	4 393 (11,3%)	8 147 (12,7%)	10 901 (15,9%)
Tót	14 251 (38,3%)	14 170 (36,4%)	18 760 (29,3%)	17 063 (24,9%)
Oláh	4 472 (12,0%)	3 092 (8,0%)	4 429 (6,9%)	5 585 (8,2%)
Ruszin	1 676 (4,5%)	3 116 (8,0%)	3 328 (5,2%)	3 204 (4,7%)
Szerb-horvát	3 999 (10,8%)	3 928 (10,1%)	10 698 (16,7%)	13 026 (19,0%)
Egyéb	405 (1,1%)	306 (0,8%)	872 (1,4%)	782 (1,1%)
Összes	37 193 (100%)	38 888 (100%)	64 055 (100%)	68 457 (100%)

1. táblázat. Magyarországról kivándoroltak 1899-1903 között

(Forrás: dr. Kenéz Béla: Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1906. 214. o.)

Konkrét számokban egyébként nehéz meghatározni, hányan is hagyták el az országot, mivel a magyarországi kivándorlásra vonatkozóan háromféle adatgyűjtés található, melyek adatai igen nagy eltéréseket mutatnak. Az Amerikai Bevándorlási Hivatal 1821-től gyűjtötte az adatokat, de csak 1896-tól tett különbséget az Ausztriából, illetve Magyarországról érkezők között. A Magyar Statisztikai Hivatal 1899-től kezdve követte nyomon a kivándorlók számának alakulását. Fontos momentum, hogy míg az amerikai hatóság a gazdasági évet vette figyelembe a bevándorlók nyilvántartásba vételekor, a magyarok a naptári évvel számoltak. A két fél adatai már csak emiatt is nehezen egybevetethők.

Végezetül a harmadik forrásként a tengeri kikötők adatai szolgálnak, értelemszerűen ezek tartalmazzák a legnagyobb számokat, adataik általában még a Bevándorlási Hivatal felméréseinél is 10 %-kal magasabbak. A jelentős különbségek a fentiekén kívül azzal magyarázhatók, hogy egyfelől a vándorlási forgalom mennyisége nem azonos a kivándorlás méreteivel, hiszen ugyanazok a személyek egy évben akár többször is utazhattak; másfelől a határhoz közeli magyar területek lakói gyakran illegálisan, útlevél nélkül hagyták el az országot, így értelemszerűen ők a magyar hatóságok kivándorlási nyilvántartásaiban nem is jelenhettek meg.

Az összes magyarországi kivándorlók közül a ruszinok tértek vissza az óhazába a legnagyobb arányban, amint ez az alábbi táblázatból is kiderül. Épp közöttük volt sok olyan, aki többször is megtette az Európa és Amerika közötti hosszú és veszélyes hajóutat. Ennek oka, hogy amint megspórolt valamennyit, azonnal hazatért a családjához, ám a pénz fogytával újból indulni kellett, mivel otthon nem tudott megfelelő munkát találni, amiből törleszthette volna adósságait, vagy esetleg földet vásárolhatott volna. Egy-egy falujába megtérő jól öltözött, úriemberre vált amerikás aztán tömegével inspirálta a többieket is, hogy próbáljanak szerencsét az ígért földjén.

	Összesen	%-ban	A kivándoroltak %-ában
Magyar	5 346	31,4	30,2
Német	1 344	7,9	12,7
Tót	7 525	44,2	44,2
Oláh	1 122	6,6	20,0
Ruthén	1 450	8,5	45,7
Horvát	28	0,1	10,7
Szerb	155	1,0	21,3
Egyéb	60	0,3	16,4
Összesen	17 030	100,0	24,9

2. táblázat Visszavándorolt Amerikából 1903-ban

(Forrás: dr. Kenéz Béla: Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1906. 264. o.)

Az Egyesült Államokba vándorolt ruszinok döntő többsége a keleti parton telepedett le, New York, New Jersey és Pennsylvania államok területén. A Magyar Statisztikai Hivatal felmérése szerint 1910-ben a magyarországi ruszinok 86,7 %-a élt Amerika közép-atlanti területén.⁷⁷ Mivel a ruszin kivándorlók nem voltak képzettek, így többnyire a legszegényebb, korábban a mezőgazdaságban alkalmazott segédszemélyzetből kerültek ki (55,4 %), választott hazájukban a nagyipari üzemek alkalmazottai lettek.

Mivel a mélyen vallásos ruszinok új hazájukban is szerették volna megtartani hitüket és szokásaikat, hazai görög katolikus papokat és püspököt kértek, hogy Amerikában is létrejöhessen a görög katolikus egyházszervezet és összetartsa a kinti nyáját. Itthon is hamar felismerték ennek fontosságát és a papok kiküldésének ügyét Firczák Gyula munkácsi püspök vette kézbe. Még a XIX. század végén, tehát az igazi nagy kivándorlási hullám kezdetét megelőzően figyelmeztetett arra, milyen veszélyes a kivándorolt híveket papjai nélkül hagyni: „A hívőknek lelkipásztor nélkül hagyása azonban – eltekintve a vallási mozzanattól – annál is inkább veszélyesebb lett volna, mert a pánszláv propaganda által mozgatott és segélyezett ortodox egyház mindent megtesz, hogy szlávjainkat, kik 3-4 év leforgása után nagyobbára hazatérnek, leginkább anyagi támogatás kilátásba helyezése által magához édesgesse”.⁷⁸

A lelkészek hivatalos kiküldése azonban vontatottan haladt, bár az amerikai hívek megkeresték mind az eperjesi, mind a munkácsi püspököt kérésükkel, de mivel azok válasz nélkül hagyták, a galíciai ukránokkal együttműködve Galíciához fordultak papért. Így kezdhette meg munkáját a Lembergben 1884-ben hivatalosan kiküldött Volanszky János. A galíciai lelkésszel szemben azonban a ruszin hívők bizalmatlanok voltak és tovább sürgették a magyarországi lelkész kiküldését. Az ismételt kérések ellenére csak a század legvégén érkezett az USA-ba az első magyar görög katolikus lelkész Dzubay Sándor személyében, akit aztán többen is követtek.

Mint korábban utaltunk rá, a kiküldött lelkészek helyzete nem volt könnyű, mivel magyar görög katolikus püspökség még nem működött, ezért a római katolikus egyház fennhatósága alá tartoztak. Ez igen gyakran okozott súlyos konfliktust a testvéregyházak lelkészei között, mivel a római katolikusok, és különösen az ír papok mélységes ellenszenvvel fogadták a keleties rítusú, nős vagy özvegy unitus papokat. Kezdetben csak kevés görög katolikus templom működött, ezért a miséket a római katolikus templomokban kellett volna tartaniuk, ám oda nem engedték be őket, és egyéb módon is akadályozták szolgálatuk

⁷⁷ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 67. kötet. 119. old.

⁷⁸ MOL K-26 1906-XXI-854

teljesítését. A rómaiak fennhéjázó magatartását látva a görög katolikus hívek – elsősorban a ruszinok – akár a jóval távolabb fekvő görögkeleti templomokba is hajlandók voltak elmenni, hogy a saját szertartásukhoz a latin rítusnál jóval inkább hasonlító ortodox istentiszteleten vegyenek részt.

Mivel a kivándorlók továbbra is az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai maradtak, a kormány 'szent' kötelességének tartotta, hogy azok amerikai tartózkodásuk ideje alatt se kerüljenek ki a felügyelete alól. Tudomást szerezve a ruszin (és szlovák) unitusoknak a pravoszláv egyházhoz fűződő lelki kapcsolatáról, ebben azonnal az Oroszországból szítt pánszláv agitációt vélték felfedezni. 1902. január 8-án Széll Kálmán miniszterelnök jelentést tett Ferenc Józsefnek a magyarországi kivándorlók nemzetiségi összetételéről és a rájuk Amerikában leselkedő veszélyekről, mivel „a kivándorlók nemzetiségi érzelmeiben olyan elváltozások észlelhetők, melyek a legnagyobb aggodalomra adhatnak okot”.⁷⁹ A kormányfő aggodalma elsősorban a ruszinokat érintette, mivel ők voltak leginkább abban a helyzetben, hogy az orosz agitáció körükben termékeny talajra hulljék. Mint folytatta, „Ez a – sajnos igen alacsony szellemi színvonalon álló – nép kint majdnem teljesen magára van hagyatva, s így igen alkalmas anyagot képez mindenféle agitációra. Az agitátorok nem is hiányoznak. A pánszláv izgatók ugyanis a magyar hatóságok éberségének következtében itthon nem igen boldogulnak. A ruszofil propaganda tehát az Egyesült Államokban élő szlávjainkra vetette rá magát, kik között a ruthének az orosz fajhoz ethnografice közel állván a legalkalmasabb talajt képeznek, főleg ezeket izgatják”. A miniszterelnök figyelmeztetett arra, hogy az Amerikában folyó pánszláv agitációnak máris jelentkeztek a magyarországi következményei, amennyiben azzal a XX. század elején meginduló skizmatikus mozgalmak kapcsolatba hozhatók.

Hogy a veszély reális, az a későbbiekben is több alkalommal beigazolódott. Bárdossy Jenő Sáros megyei főispán év végén kelt bizalmas jelentése is ezt támasztotta alá, amelyet a miniszterelnökhöz a ruszin nemzetiségi mozgalom amerikai kapcsolatairól terjesztett be. Bárdossy ismeretei szerint a kivándorolt ruszinok 25-30%-a visszajön és politikai érzelmeiben a ruszofilizmus elemei mutatkoznak, amit azonban nyíltan nem hangoztatnak. „Ennek dacára azonban nem hiszem – véli a főispán –, hogy ezen káros politikai és nemzetiségi eszmék a legtöbb visszavándoroltból kiirthatók nem lennének, és ezek a helyes nemzeti irány tudatára nem ébrednének, ha hazafias vezetőik lesznek. Érteni kell ezek alatt elsősorban a papokat és a tanítókat, mert a nép azok után indul”.⁸⁰ A jelentés a továbbiakban beszámolt arról is, hogy a hazatérők a kint magukba szívott új eszméket itthon terjesztik, de hogy pontosan kik az agitátorok, azt szinte lehetetlen kinyomozni, olyan óvatosak. Arra sem sikerült fényt deríteni, kaptak-e pénzt az agitációra az érintettek, de a hatóságok bizonyosak abban, hogy az említett nemzetiségi akció Amerikából indult.

Az Amerikából érkező kedvezőtlen hírek hatására a magyar kormány komolyabb lépésekre határozta el magát: nemzeti szempontból megbízható, hazafias papokat küldtek az Államokba, majd a korábban már bemutatott Tóth Elek áttérését követően hozzákezdtek az ún. amerikai akció megvalósításához. Ennek az volt a legfontosabb célja, hogy a kivándorolt magyar és nem magyar anyanyelvű lakosok körében ápolja a magyar nemzeti érzést, valamint ellensúlyozza a szlovák és ruszin nemzeti mozgalmakat és az erősödő pánszláv agitációt. Tóth Elek 1891-es skizmatizálásával megszerezte az egyik legrégebbi amerikai görög katolikus templomot és hitközséget, a wilkes-barre-i gyülekezetet, onnan szervezve a további áttéréseket. Ezt követően már nem egyszerűen a kivándorolt görög katolikusok lelki gondozásának felvállalásáról volt szó, hanem meg kellett akadályozni, hogy a magukra maradt

79 MOL K-26 1902-XXII-305

80 MOL VKM eln. 1903-3258. Közli Kemény G. Gábor: Iratok... III. 242-243. o.

hívek a pravoszláv egyház felé forduljanak, Magyarországra visszatérve pedig a skizmát és a pánszláv propagandát itthon is terjesszék.

A magyar kormány nehéz helyzetbe került, mivel az Amerikába küldött görög katolikus lelkészeket illetően a római Congregatio de Propaganda Fide úgy foglalt állást, hogy csak nőtlen papokat lehet kiküldeni, a nős vagy özvegy lelkészeket haza kellett rendelni.⁸¹ Ezzel az 1890-es döntéssel a Vatikán azt a látszatot keltette, hogy valóban alacsonyabb rendűnek tekinti a házasságos papokat, és jóváhagyja az amerikai római katolikus egyháznak való alárendelésüket, ami miatt a görög egyesült papok már annyiszor hiába panaszkodtak. „Ezeknek a papoknak nehéz itt a helyzetük, mert az amerikai püspöki kar évekig nem akarta – feleséges voltuk miatt – katolikusnak elismerni őket, s így egy-egy plébániájuk elfoglalása valóságos titáni küzdelmükbe került” – erősítette meg az elmondottakat a Magyarország című lap szerzője.⁸² Természetesen ez nemcsak a görög katolikus egyház, hanem a magyar állam érzékenységét és érdekeit egyaránt sértette. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a Wekerle-kormány idején elfogadott új egyházpolitikai törvények miatt feszült volt a kapcsolat a Vatikánnal. Most azonban félre kellett tenni az ellentéteket, mert az Amerikában terjedő skizmával szemben a magyar hatóságok egyedül tehetetlenek voltak, annak megfékezéséhez feltétlenül szükség volt Róma támogatására és közreműködésére.

Hodobay Andor amerikai tevékenysége

Mivel a baj Amerikából indult, onnan kellett megkezdeni annak elhárítását is. Oly módon vélték a gondokat orvosolni, hogy az Egyesült Államokban élő szlovákok és ruszinok számára hozzanak létre görög katolikus egyházszervezetet, s ennek élére magyar származású püspök kerüljön, aki a magyar állameszme további gyengülését megakadályozza. „E cél mihamarább való elérése szempontjából igen kíváncsi, hogy minél több olyan adatot bocsássunk a Vatikán rendelkezésére, miből az tűnik ki, hogy az Amerikában üzött orosz-orthodox mozgalom a visszavándorlás révén a katholicizmust itthon is fenyegeti” – szöveg a miniszterelnökség tanácsa a Belügyminisztériumnak 1902 elején.⁸³ Itt nyert különös jelentőséget az egyelőre csak Sáros megyében terjedő skizma, mivel a beherói ügy gyors felszámolását mint a skizma megállítására tett hatékony lépést lehetett a Szentszék elé tárni, ezért cserébe pedig támogatását kérni az amerikai akció eredményessé tételéhez.

Az amerikai görög katolikus püspökség megszervezése tárgyában elkezdődött az egyeztetés a magyar kormány és a Vatikán között, melynek eredményeként – átmeneti megoldásként – egy apostoli vizitátor kiküldésében állapodtak meg. A megfelelő személy kiválasztását a magyar kormányra bízták. A miniszterelnök jelöltje Hodobay Andor eperjesi kánok⁸⁴, aki a korabeli jellemzés szerint „buzgón, hazafiasan és áldásos eredménnyel működött”⁸⁵, vagyis éppen megfelelőnek mutatkozott a kijelölt feladatra. Kiválasztása idején az eperjesi püspöki papnevelde igazgatójaként és líceumi hittantanárként tevékenykedett. Tökéletesen beszélt magyarul, németül, latinul és ruszin nyelven, nem véletlenül mutatta be a miniszterelnök oly meleg szavakkal: „Tapintatos eszélyessége, fiatal, tetterős akarata, lankadatlan hitbuzgósága, készséges munkakedve, az egyházhoz hű ragaszkodása méltóvá teszi őt arra, hogy a m. kir. kormány a legmelegebben ajánlja” a vizitatori szerepkörre. Hodobay Andor 1902. április 8-án apostoli vizitatori megbízással elutazott az Egyesült Államokba azzal a feladattal, hogy egyházi felügyeletet gyakoroljon valamennyi Amerikában élő görög katolikus hívőre. Húszezer koronás évi járandóságát a magyar kormány folyósította.

81 MOL K-26 1906-XXI-854

82 Magyarország 1899. december 20. Az amerikai Magyarország küzdelme

83 MOL K-26 1902-XXIII-852

84 1878-as felszentelésétől egyházmegyei altanfelügyelő, majd homrogi lelkész.

85 MOL K-26 1906-XXI-854. Közli Kemény G. Gábor: Iratok... III. 221. o.

Budapesten 1903. január 12-15. között ülésezett az amerikai kivándoroltak nemzeti gondozásával foglalkozó miniszterelnökségi értekezlet, melynek az apostoli vizitátor addigi működése is témáját képezte.⁸⁶ Erről Nuber Sándor chicagói konzul számolt be, aki jelentette, hogy Hodobay kedvező előjelek mellett kezdhette meg munkáját, a papság előkészítette fogadására a népet, így őt mint egyházuk fejét fogadták. Az amerikai szlovák és ruszin görög katolikusok egyesületének, a „Греко-католического общества”-nek a lapja is szívélyesen üdvözölte. Megérkezését követően röviddel, 1902. május 20-án Hodobay Brooklynban összehívta az amerikai görög katolikus lelkészek első értekezletét, ami után „magát a helyzet urának tekintette, s a pittsburgi konzulátuson is mint olyan ember mutatkozott be, ki egy év leforgása alatt püspök”.⁸⁷

1. Az apostoli vizitátor feladatkörébe tartozott, hogy a kivándoroltak „társadalmi és nemzetiségi viszonyaiba is mélyebben bepillanthasson” és kísérje figyelemmel a kint működő lelkészek tevékenységét, valamint kijelölje azokat a különösen veszélyeztetett helyeket, ahová lelkészeket szükséges küldeni. Hamarosan azonban mind a lelkészársak, mind a hívek, mind az őt kiküldő kormány csalódott az új vezetőben, az érkezésekor róla alkotott kedvező kép nagyon megváltozott. 1903. március 12-én Széll Kálmán miniszterelnök a közös külügyminisztert, gr. Goluchowski Agenort tájékoztatta a kedvezőtlen fejleményekről.⁸⁸

A konfliktus egyik forrása, hogy Hodobay nyíltan hirdette a kormány magyarosító szándékát, ezáltal pedig hamarosan szembe került a szláv ajkú görög katolikusokat tömörítő szervezettel, a Соединение-vel (teljes nevén Соединение греко-католических братств – Görögkatolikus Egyletek Szövetsége). Ez a röviden csak Szövetség néven emlegetett tömörülés 1892. február 14-én alakult Braddockban és az Amerikában élő ruszin, szlovák és galíciai ukrán görög katolikus egyesületeket tömörítette, vezető szerepet a lelkészek kaptak benne. Több irányzata is kialakult a Szövetségben belül. Az egyik a munkácsi egyházmegyéből kikerült csoport volt, amely mérsékelt programmal a ruszin nemzeti érdekeket képviselte a szláv liturgiai nyelv és a cirill írás védelmezésével, de mindvégig a legnagyobb hűséggel a magyar hazához, szemben a pravoszláviával.⁸⁹ Rajtuk kívül jelen volt még a Szövetségben belül az elmagyarosodó irányzat, a világiak, a pánszlávok köre, a magyar és amerikai állampolgárok csoportja stb. 1892 márciusától jelent meg hivatalos lapjuk, az Американский русский вестник (Amerikai Orosz Közlöny) Zsatkovics Pál szerkesztésében.

A Szövetség általában kétévenként tartott közgyűlést, az 1902. június 17-én megtartott konvención épp a tízéves fennállást ünnepelték, de már Hodobay erőszakos fellépése is téma volt. Határozat született a magyar nyelv teljes mellőzéséről, a papoknak a Szövetségből való eltávolításáról, illetve a magyar kormány befolyásának visszaszorítása érdekében határozatban mondták ki, hogy csak amerikai állampolgárságot elnyert személy lehessen tisztviselő. Hodobay javaslatára ekkor a papság tiltakozása jeléül kivonult a közgyűlésről, amely ezután nélkülük folytatódott. Hodobay nem számított ilyen eredményre, hisz a Szövetségben belül ezt követően a világiak váltak hangadóvá. Ráadásul az akció nemcsak a Szövetségben, hanem a papok között is szakadást idézett elő: a választóvonal a Hodobayt elítélők, illetve az őt támogatók között húzódott. Átláthatatlan pénzügyei és kapzsisága szintén visszatetszést keltett a hívekben. Az apostoli vizitátor tevékenységével tehát nem csökkentette a feszültséget, hanem újabbakat idézett elő, ezzel tartóssá téve a görög katolikus egyház kedvezőtlen helyzetét az Egyesült Államokban.

A magyar kormány további tervei között szerepelt, hogy a vizitátorságot vikáriátussá, majd ha lehetséges, püspökséggé alakítsa át. Ennek szellemében a miniszterelnökség 1904.

86 MOL K-26 1906-XXI-854/III. Közli Kemény G. Gábor: Iratok... III. 244-245. o.

87 U. o.

88 MOL K-26 1906-XXI-854/III. Közli Kemény G. Gábor: Iratok II... 246-248. o.

89 Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910, 186. o.

július 10-én felkérte Firczák Gyula munkácsi püspököt, hogy megfelelőképpen informálja a Vatikánt és hasson oda, hogy az a kormánnyal közösen lépjen fel az ügy érdekében. „A Vatikán informálására jó alkalmul kínálkozik az izai eset, s az azzal kapcsolatban egyebütt is mutatkozó áttérési mozgalmak. Ez ügyben Rómával szemben most már nyugodtan rámutathatsz, mert hiszen nem csekély részben főpásztori működésednek köszönhető, hogy az Unió ügyére oly veszélyesnek ígérkezett mozgalom elvesztette acut jellegét. Viszont a magyar királyi kormánynak a katolicizmus iránt való jóakarata is könnyen dokumentálható az áttérési mozgalommal, mert ezen politikai momentumokkal elegyes vallási áramlat egyházi eszközökkel aligha lett volna elfojtható, ha az állam a görög katolikus egyházat teljes nyomatékkal nem támogatja”⁹⁰ – azaz a pápa figyelmébe kell ajánlani, hogy a kormánynak a görög katolikus egyház védelmében kifejtett erőfeszítéseit ideje viszonzni, ami jelen esetben az amerikai vikariátus felállítását jelentené.

Nyilvánvaló volt, hogy nem megfelelő viselkedése miatt Hodobay Andor nem lehet az a személy, akit a magasabb beosztásba helyeznek, az amerikai lelkészek amúgy is tiltakoztak, hogy nem közülik jelölték ki az egyház vezetőjét és benne a magyarosítás megtestesítőjét látták. A Szövetség 1905. augusztus 1-én memorandumban kérte a magyar kormánytól Hodobay visszahívását, mert ha az nem teljesül, a hívek a vizitátor személyén keresztül a kormány ellenségévé válhatnak, és könnyen megnyerhetők lesznek a skizmának. Magát Hodobayt tartották a legveszélyesebbnek a magyar állameszmére nézve, aki „önző és lelkiismeretlen eljárásával” elszakította a híveket papjaiktól.⁹¹

A miniszterelnökségen 1905. október 31-én értekezletet tartottak a kormány és a görög katolikus püspökök, hogy megvitassák Hodobay további sorsát, valamint egyeztesse-nek az Amerikába kinevezendő püspök személyét illetően. Az apostoli vizitátor szóba sem került mint lehetséges jelölt, már visszahívása is eldöntött tény volt. Amikor 1906 nyarán visszatért, ebből az alkalomból kint végzett tevékenysége elismeréseként a Ferenc József-rend középkeresztjével tüntették ki. Utolsó jelentősebb kinti cselekménye az volt, hogy meghiúsította az amerikai görög katolikusok által tervezett kongresszust.

Ortinsky püspök kinevezése

A püspök kinevezésének halogatása miatt ismét felmerült a kongresszus terve, amelynek időpontját 1906 márciusára tűzték ki New York-ba azzal a szándékkal, hogy akár a magyar kormány engedélye nélkül is alakuljanak egyházmegyévé, hiszen közel félszáz egyházközségnek közös óhaja ez.⁹² Ennek hírére a Vatikán elszánta magát a döntésre, csakhogy a magyar jelöltek mellett (dr. Hadzsega Bazil munkácsi teológiaprofesszor, dr. Suba György teológiaprofesszor és Korotnoki János allegheny-i missziós lelkész) Septicky lemergi érseket is felkérte jelöltje megnevezésére. Firczák munkácsi és Vályi eperjesi püspököt azonnal Rómába küldték, hogy minden lehetséges eszközzel akadályozzák meg a lemergi püspök megválasztását. Hivatkozzanak arra, hogy a magyar állam milyen erőfeszítéseket tett a skizma megállítására és „háládatlanság jellegével bírna az, ha nem a magyar püspökök ajánlata vétetnék illetékes figyelembe”.⁹³ A kormány a püspök teljes szubvencióját is átvállalta volna, ha annak személye az érdekeinek és elvárásainak megfelel. Hogy az eredmény még biztosabb legyen, Magyarország hercegprímását, Vaszary Kolost is bevonták az egyeztetésbe,

90 MOL K-26 1904-XV-216

91 MOL K-26 1906-XXI-854/II. Közli Kemény G. Gábor: Iratok III... 248-250. o.

92 MOL K-26 1906-XXI-854/III

93 U. o.

ám ez sem lágyította meg a vatikáni illetékesek szívét. Ugyanígy nem járt sikerrel az eperjesi és a munkácsi püspök 1906-os őszi római látogatása, ami már előre vetítette, hogy a döntés az Amerikába kinevezendő püspök személyét illetően Magyarországra nézve kedvezőtlen befejezést hoz. Az amerikai görög katolikus püspök személyének kijelölésénél a Vatikán nem az államhatárra, hanem az unitus hit kiterjedésére volt tekintettel. Ennek jegyében Róma számára annak a kérdésnek egyáltalán nem volt jelentősége, hogy a kiküldendő püspök magyar vagy ruszin nemzetiségű-e. Az azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Bécs a galíciai szerzetes ajánlásával semmibe vette a magyar törekvéseket és áthúzta Budapest számításait a saját jelölt kinevezésére vonatkozóan.

Bécs 1907. március 1-én Ortinsky István Sotér leMBERGI bazilita szerzetes kinevezését javasolta, amit a Vatikán el is fogadott. 1907. március 8-án HODOBAY megkapta Rómából a hivatalos értesítést az eseményről: „az Apostoli Szék megengedhetőnek ítélte az Amerikában tartózkodó ruthén hívek számára egy ugyanazon szertartású címzetes püspök kinevezését: e méltóságra pedig kegyeskedett Főt. Ortinsky Sotér István Atyát, a Nagy Sz. Bazilus szerzetes rend tagját Gácsországból előléptetni. Ezen intézkedés következtében a Ruthének Látogatója hivatalának, amely ideiglenesen Rád volt bízva, véget vetünk”.⁹⁴

Ez a döntés kudarcra zárt le a magyar kormánynak 1901-ben megkezdett amerikai akcióját, nem kedvezett az Amerikában élő görög katolikusok közötti egység megszületésének sem, hisz Ortinsky püspök személyével az USA-ban működő lelkészek is elégedetlenek voltak, hiszen az ottani görög katolikusok kétharmada magyarországi származású volt, tehát a püspököknek is onnan kellett volna érkeznie. Ortinsky kinevezését úgy értelmezték, hogy Bécsnek nagyobb volt a befolyása Rómában, mint Budapestnek. Az is kérdéses volt, hogy a galíciai származású püspök figyelembe fogja-e venni a magyar kormány azon korábbi törekvéseit, hogy az Amerikába kivándoroltak körében ne bontakozzanak ki államellenes törekvések. A sokféle ellentét kedvező talajt biztosított a skizma további terjedéséhez mind az új-, mind az óvilágban.

94 MOL K-26 1907-XXIII/A-818

VI. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ

Az akció megindítása

Az 1896-ban rendezett millenniumi megemlékezések egy részére a Kárpátok hátságainak közelében, a ruszinok által lakott megyékben került sor. Az ország vezetői ekkor szembesültek azzal a rendkívüli szegénységgel, amelyben a nép élt, és ez jelentett indítást arra, hogy szervezett módon kíséreljék meg a nyomor enyhítését. Ezt szívtette a század utolsó éveiben meginduló nagyfokú amerikai kivándorlás, valamint az ellenzéki Katolikus Néppárt szervezkedése, amelynek programja találkozott a ruszin nemzeti értelmiség elképzeléseivel. A legváltóságosabb helyzet Bereg megyében bontakozott ki, ahol a Schönborn-Buchheim grófok munkács-szentmiklósi uradalma a maga 233 067 holdjával a megye területének 37%-át elfoglalta, súlyosan korlátozva ezzel a paraszti gazdálkodás lehetőségeit.

1896 tavaszán titkos találkozóra került sor Firczák Gyula munkácsi püspök és Bánffy Dezső miniszterelnök között, amelyen Firczák betérjesztette javaslatait⁹⁵ többek között a ruszin nép helyzetének javításáról. Az itt született megállapodás lett az alapja a kárpátmelléki nép felségélyezésére indított ruthén, később nemzetiségpolitikai megfontolásból hegyvidékiek nevezett akció megindításának.

1897. február 4-én Firczák értekezletre hívta össze Bereg, Máramaros, Ung, valamint Ugocsa megyék országgyűlési képviselőit, hogy a ruszin nép gazdasági nyomorának enyhítését célzó eszközöket találjanak. A tárgyalás eredményeként március 8-án átnyújtották a kormánynak azt a javaslatcsomagot, mely az *„Emlékirat az Északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában”* címet viselte. Az irat az illetékes minisztériumokat kérte, hogy lehetőségeikhez mérten hozzák meg azokat a döntéseket, amelyekkel a nemes célt elősegíthetik. A közoktatási miniszternek a lelkészek és tanítók nagyobb anyagi elismerését, valamint gazdasági ismételő iskolák szervezését javasolták. A kereskedelmi minisztertől a háziipar fejlesztését és annak megfelelő eszközökkel való felszerelését kérték, továbbá a stratégiai útvonalak kiépítését, melyeknél a helyi munkaerőt foglalkoztassák. A földművelési miniszternek bemutatják a környék gazdasági viszonyait, melyek nincsenek összhangban a természeti adottságokkal, ezért alig jövedelmeznek, továbbá beszámolnak az úrbéri és az erdőtörvény által előidézett legelőhiányról, ami megfosztotta a népet az állattartásból származó bevételektől. Végül a pénzügyminiszterhez fordultak, hogy az a szükséges anyagi fedezetet bocsássa rendelkezésre.⁹⁶ Firczák püspök egyébként a későbbiekben is lelkes támogatója maradt az ügynek, papjait több alkalommal körlevélben szólította fel, „hogy ezen híveinket segítő actióban teljes lelkiismeretességgel közremunkálni épen oly szigorú és lelkiismeretes kötelességöknek tekintésük, mint többi lelkipásztori kötelességeiket”.⁹⁷ A kirendeltség munkájában a lelkészek részt vettek, akárcsak a meghirdetett mezőgazdasági tanfolyamokon azzal a szándékkal vezérelve, hogy ismereteiket a híveikkel is megosszák.

95 Firczákknak a megbeszélésről készített kéziratot feljegyzését közli Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. 99-100. o.

96 A memorandumot részletesen ismerteti Kemény G. Gábor: Iratok... II. 1892-1900. Budapest, 1956. 525-528. o.

97 KÁL. Fond 151, opisz 2, Nr. 931. 2636:1903. szám. 12. o.

A legfőbb feladat Darányi Ignác⁹⁸ földművelésügyi miniszterre várt, akit a minisztertanács felhatalmazott, hogy a Schönborn-hitbizományból 12 622 holdat bérbe vegyen évi 22 719 forintért és azt ossza ki a rászorulóknak között (még hozzá nemzetiségüktől függetlenül!). A miniszter a kincstári bérlet kezelésével és az akció vezetésével Egán Edét⁹⁹, az ismert gazdasági szakértőt bízta meg.

Egánra azért esett a választás, mert korábban behatóan foglalkozott az alpesi jellegű gazdálkodás magyarországi lehetőségeivel, aminek meghonosítására a Kárpátok északkeleti vidéke alkalmas terepnek kínálkozott. A Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának ülésén 1890 tavaszán előadást tartott a témáról. Ebben bemutatta a hegyvidéki nép elmaradott állapotát és magyarázattal szolgált annak okára. „Nincs kétség – vélekedett –, hogy évtizedek múlva is még ugyanazon alacsony fokon lesz a lakosság értelmi fejlettsége, mint jelenleg, mely saját helyzetét felismerni képtelen, minden vállalkozási szellemet nélkülöz és saját érdekei iránt a legcsekélyebb érzékkel sem bír.”¹⁰⁰ Egán szerint a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a hegyvidéki lakosság nem alkalmazkodott az éghajlati és talajviszonyokhoz, hanem a hideg, sovány talajt is szántja, ahelyett, hogy legelőnek használná. Magyarországon három olyan vármegyét nevez meg – Bereget, Máramarost és Ugocsát –, mely alkalmas lenne a havasi legelőgazdálkodás megvalósítására. Természetesen ez csak ésszerű, gondos művelés mellett lehet eredményes, aminek feltételeit Egán részletesen megállapította.

Ilyen előzmények után kapta kézhez a hivatalos megbízást Egán 1897. október 7-én a földművelési minisztertől, és november elején a helyszínre utazott, hogy személyesen mérje fel a helyzetet. Tapasztalatairól 1898. január 25-én terjedelmes emlékiratban számolt be, három témakörbe csoportosítva észrevételeit. Javasolta, hogy az akciót egyelőre csak a szolymai járás 56 községére terjesszék ki és a ruszin parasztságot neveljék rá a hegyvidéki gazdálkodásra. A továbbiakban ismerteti a rutén probléma gazdasági és társadalmi tényezőit; másokhoz hasonlóan ő is a tagosítás és az úrbéri rendezés igazságtalan megvalósításában látja a nyomor legfőbb okát. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a hegyvidéken nincs ipar, bányászat, alig vannak közutak, a zsidó bevándorlók az uzoratorvény kijátszásával csillagászati arányú kamatokat állapítanak meg, ami által kevéske tulajdonát is hamar elveszíti a nép. Ehhez járul még a tisztességtelen hivatalnokok működése, akik kihasználják az írástudatlan nép naivságát, „sőt legalább 50%-ban egyenesen a nép kiszípolozóinak s az uzorások czinkostársainak mondhatók”¹⁰¹. A memorandum befejező része tartalmazza Egán javaslatait. Kifejti egy svájci típusú hegyvidéki gazdálkodás előnyeit és lehetőségeit, amit a kincstári havasi legelők bérbe adása, olcsó tenyészállatok kiosztása, hitelszövetkezetek létesítése, valamint az erdőtvény felülvizsgálata révén lehetne megvalósítani.

Utalt a megindítandó gazdasági akció politikai indítékaira is, amennyiben a nemzetiségi lakosság gazdasági felemelése közelíteni fogja őket a magyar államhoz, és megelőzhető vele a két legnagyobb probléma: a nemzeti és a szociális kérdés. Mint írta, „fel kell használnunk a

98 Darányi Ignác (szül. Budapest, 1849 – megh. Budapest, 1927) jogász, 1881-1905 között szabadelvű parlamenti képviselő. 1893-tól a Szabadelvű Párt, 1895-től az országgyűlés alelnöke. 1895-1903, majd 1906-1910 között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. Nevéhez fűződik a filoxéra által elpusztított szőlők felújítása, valamint a termelő-, fogyasztó- és hitelszövetkezetek felkarolása. Gazdasági tanfolyamokat szervezett a népnek, ő irányította a rutén és a székelyföldi gazdasági akciót.

99 Egán Ede, borostyánkői (szül. Csáktornya, 1851 – megh. Ungvár, 1901), családja ír származású. Gazdasági szakember, iskoláit Szombathelyen, Halléban és Bécsben végezte. 1883-1890 között az országos tejgazdaság felügyelője, 1890-től három évig felesége poroszországi birtokait igazgatta. Hazatérését követően 1897-ben miniszteri biztos címmel kinevezték a hegyvidéki akció élére. 1901-ben máig tisztázatlan körülmények között (baleset vagy gyilkosság?) meghalt.

100 Egán Ede: Kárpataink közgazdasági hivatása. Budapest, 1890. 9-10. o.

101 Kemény G. Gábor: Iratok... II. 854. o.

jelenlegi kedvező szituációt, hogy a nemzetiséget teljesen és örökre megnyerjük”. Szorgalmazta a ruszin nyelven írt felvilágosító irodalom terjesztését, hogy a lakosságot ezen keresztül terelje a megfelelő irányba, és kezdeményezésére indult meg 1898-tól a Földművelési Minisztérium kiadásában a Неделя с. lap.

A hegyvidéki akció 1897 elején mérsékelt anyagi ráfordítással kezdetét vette, de korlátozott eszközei nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a problémát teljes mélységében orvosolni tudják. A kormány arra irányuló igényei, hogy minimális költségek mellett felszámolja az évszázados szegénységet, megállítsa a kivándorlást és megakadályozza a nemzetiségi mozgalom szélesebb kibontakozását, nem járt eredménnyel. Egán évtizedeket szánt a program kiteljesítésére, és nem várt gyors, látványos eredményeket. Mint híressé vált gondolatában megfogalmazta, „A rutén kérdés ma első sorban gyomor kérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés”¹⁰² A hegyvidéki kirendeltség hatásköre kezdetben Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa területére terjedt ki, a későbbiekben bevonták az akcióba Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár megyét is.

Első lépésként az állam a Schönborn-uradalomtól 25 évre bérbe vette a kijelölt területet, mely kétharmad részben havasi legelőkől és hegyi rétekből, egyharmad részben völgyben fekvő szántókból és kaszálókból állt. Ezt követően 1898 tavaszán megkezdődött az állami bérletek kiosztása a föld minőségének megfelelő összegekért (2,50 és 6 forint közötti éves díjért a szántóföldeket, 1-12 forintért a legelőket). A kiosztást a helybeli papokból, tanítókból, uradalmi tisztviselőkől és a miniszteri megbízottból álló bizottság végezte. Az előbbieket jelentették a biztosítékot arra, hogy a bérletek a megfelelő személyeknek jussanak, mivel a kereskedők gyakran megpróbálták azokat maguknak megkaparintani.

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség, melynek központját Szolyván rendezték be (később áthelyezték a jobban megközelíthető Munkácsra), a miniszteri megbízottból, valamint annak hivatali személyzetéből állt. Külső személyzetét erdőmesterek, gazdasági intézők alkották, akik a megyeszékhelyről kísérték figyelemmel a közgazdasági viszonyokat és javaslatokat tettek azok megjavítására. A hegyvidéki kirendeltség egyéves működését értékelő közgyűlést 1898. november 2-án tartották meg. A beszámoló összhangban volt a kezdeményezés céljaival, azaz: 1. földbérletek által földhöz juttatni a népet; 2. fejleszteni az állattenyésztést; 3. hitelszövetkezetek létesítésével a népet anyagilag önállósítani. Egán elmondta, hogy a föld- és legelőbérleteket 4 132 kisgazdának osztották ki, akik a bérletösszegeket pontosan befizették. Elkezdődött a szarvasmarha-állomány feljavítása nemes, kifejezetten a hegyi klímára kitenyésztett innthali, illetve borzderes fajta állatok kiosztásával. Megindult a juh- és a sertésenyésztés fejlesztése. Szóba kerültek a további tervek: a hitel- és fogyasztási szövetkezetek megalapítása, állami faiskola létesítése Szolyván, valamint jómódú gazdák bevonásával állami segítség mellett mintagazdaságok kialakítása, melyek ösztönző példaként szolgálhatnak a lakosságnak. Romzsa Nesztor szuszkoói lelkész szorgalmazta, hogy elsősorban krumplit, zabot és lóherét vessenek a kiosztott földekbe, ami által a súlyos élelmiszerhiányt enyhíteni lehetne. A nép legfőbb élelmiszere a burgonya és a kukorica volt, de mivel ez utóbbi sokszor elfogyott, a ruszinok zabkenyéren, nagyon ínséges időkben pedig kukoricacsutkából készült liszten éltek.

Az akció nehezen indult, mivel a nép kicsapongó, léha életmódja nem változott meg egyik napról a másikra. Jobszty Gyula, Bereg megye alispánja rendkívül szemléletesen írt erről Egánnak: „Köztudomású ..., hogy a ruthén nép legnagyobb része valóságos rabja a pálinka utáni vágynak. A korcsma az ő egyik temploma, ... oda hordja keserves munkával szerzett filléreit. És a korcsmárosok kevés kivétellel, teljes erejükkel igyekeznek az együgyű, könnyen félrevezethető népben a vágyat táplálni. ... De nem csak keresményétől, vagyonától fosztja meg a népet a korcsmáros, ki egyszersmind uzsorás, hanem kivetkőzteti erkölcstelenségéből (sic) is, amennyiben az általa

102 Kemény G. Gábor: Iratok... II. 527. o.

rendezett vigalmakra összecehalogatott fiatalok nála tanulják meg az erkölcstelenség minden fáját”.¹⁰³ Mindezek fényében az alispán három javaslatot terjesztett a vármegyei törvényhatósági bizottság elé, ami révén a nép megszabadítható a korcsmárosok befolyásától: 1. A kocsmák számának csökkentéséről. 2. A kocsmárosok szigorú megrendszabályozásáról és ellenőrzéséről. 3. A zugkocsmák felszámolásáról. Az ellenőrzéseket előzetes bejelentés nélkül kell foganatosítani, különben a zugkocsmárosok elrejtik készletüket a pénzügyőrök elől.

Az alispánhoz hasonló szellemben mások is hangot adtak véleményüknek. Egy kortárs Máramarosban a következőképp látta a helyzetet: „... a zsidóság a szellemileg nagy mértékben elmaradott ruthén népet kizsákmányolja s mivel a rendes üzletekből már megélni nem tud ..., meg nem engedett és immorális üzletformákhoz folyamodik. Felhasználja a szegény orosz butaságát, pálinka iránti szeretetét és lustaságra való hajlamát és az uzorának és a csalásnak számtalan formájával teszi tönkre a hálójába akadt szegény parasztot, mielőtt más, természetének kevésbé megfelelő foglalkozási ágak üzésére engedné magát kényszeríteni”.¹⁰⁴

A hegyvidéki ruszin nép nyomorúságát tehát többen a zsidó bevándorlásnak tulajdonították. A korlátozás nélkül beözönlő, a kor publicisztikájában kazárnak nevezett zsidóság ezen a tájon valóban javarészt kocsmatartással és kereskedelemmel foglalkozott, akik gyakran segítettek ki apróbb-nagyobb kölcsönrel a megszorultakat, ennek a szívességnek azonban sokszor a kölcsönkérő összes tulajdona látta a kárát. A 30%-nál is magasabb uzsorakamatok, azaz az uzoratórvény kijátszása a hatóságok előtt is ismert volt, a kiskereskedők valóban hamisították és drágították az árut, ennek ellenére azonban súlyos hiba volna kizárólag az említett csoportot felelőssé tenni az előállt körülményekért. Ám ezek a vádak gyakran elhangzottak, és ezt bizonyos politikai körök arra használták, hogy az akció vezetését és célkitűzéseit antiszemitának minősítsék. Egán már 1899-ben visszautasította ezt a feltételezést: „azzal vádolják a helyi ruthén bizottságot, hogy a zsidókat üldözi, azokat állami kedvezményben nem részesíti, noha a bizottság nem néz soha a vallásfelekezetre, egyedül a segélyre szorult szegény földműves osztályt gyámolítja; így például a múlt évben 24, ez évben 19 mózesvallású kapott állami földbérletet”.¹⁰⁵ Egánnak 1900. február 12-én az eltelt két esztendő értékelő munkácsi közgyűlésen elhangzott beszéde tovább korbácsolta az indulatokat, emiatt miniszterének magyarázatot is kellett adnia.

A felzúdulást az váltotta ki, hogy a szolyvai járás 56 községében a segélyakció keretében 1900 januárjáig 11 hitelszövetkezetet, valamint mellettük működő áruraktárat hoztak létre. Az elsőként felállított hét hitelszövetkezet (Szolyván, Dombostelken, Alsóvereckén, Zsdenyován, Volócon, Kisszolyván és Zúgón) működésének 7-4 hónapja alatt 484 kölcsönkérőnek szavazott meg 54 249 korona hitelt. Ez azt jelentette, hogy az elszegényedett ruszin nem a zsidótól kért kölcsönt uzsorakamatra, és nem bocsátotta kótyavetyére a házat-földjét, hanem az olcsó állami hitellel megváltotta azt.¹⁰⁶ Az áruaktárak további csapást jelentettek a helyi kiskereskedőkre, mert azokban 50-60%-kal olcsóbban lehetett hozzájutni a közszükségleti cikkekhez, amelyek minősége garantált volt. 1899. október 7. és 1900. február 10. között az áruaktárak forgalma elérte a 34 990 koronát.¹⁰⁷ A bevételtől elesett boltosok fenyegették a hitelszövetkezetek tagjait, és mivel máshogy nem tudtak rajtuk bosszút állni, megtagadták tőlük a gabona őrlését. Ez súlyosan érintette a falusiakat, mivel a Schönborn-uradalom összes malmát zsidók bérelték.

103 KÁL Fond 772, opisz 1, Nr. 24. 24. o.

104 Dr. Pap Tibor: A ruthén akció és a kereskedelem. Máramarossziget, 1903. 11-12. o.

105 KÁL Fond 772, opisz 1, Nr. 26. 20. o.

106 Egán Ede: A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Budapest, 1900. 55-56. o.

107 Egán Ede: u. o. 91. o.

Az igazi felháborodást az idézte elő, mikor a kocsmárosok tudomására jutott, hogy Egán a pénzügyminisztertől italmérési jogot kért a szövetkezetek számára arra hivatkozva: „a ki a népnek pálinkát ad, e vidéken csak az tartja kezében a népet”. Ezzel az intézkedéssel kívánta elősegíteni az alkoholizmus visszaszorítását, valamint a súlyosan mérgező, vitriollal vagy denaturált szeszszel kevert pálinka forgalmazását, amivel azonban a kocsmárosokat legnagyobb és állandó jövedelmüktől fosztotta volna meg. Egán azt tervezte, hogy az áruraktárakban palackozott, jó minőségű pálinkát kínálnának, amivel csökkenthető lenne a kocsmazás. Az elképzelés Egán szerint „nemcsak a beregi hegyvidéken, de a szomszéd megyében is, sőt az ország fővárosában is, egy impozáns, a kereskedőknek egy általános népfelkeléséhez hasonlítható, s határt nem ismerő vehementiával ellenünk minden eszközt felhasználó mozgalom keletkezett”.¹⁰⁸ Ezek a végbevitt, illetve tervezett intézkedések vezettek oda, hogy az akciót zsidóellenességgel vádolták, mintha ezzel ki akarnák húzni a talajt a helyi kiskereskedők lába alól. Egán nem győzte hangsúlyozni, hogy ilyesfajta érzelmeknek vagy szándéknak nyoma sincs benne, és a nemzetbe beolvadt, azt tehetségével és vagyonával gyarapító zsidóság ellen semmi kifogása, de az ún. kazár bevándorlást, amely az ország legszegényebb részét terheli, határozottan ellenzi. Még az akció legszűkebb vezetésében is voltak azonban olyanok, akik hasonló vádakot fogalmaztak meg, mint például Páris Frigyes csíkszeredai királyi ügyész, akit 1901. február 28-án neveztek ki Egán helyettesévé. Páris maga úgy fogalmazta meg saját szerepét, hogy az általa türelmetlennek és megfontolatlanak jellemzett Egán mellett ő lenne a fékező erő.¹⁰⁹ Egyébként is általános volt az a vélemény, hogy a fogyasztási szövetkezetek és az áruraktárak rosszabb helyzetbe hozzák a kiskereskedőket, akik a kiesett jövedelmet még több csalással fogják pótolni, ez pedig nem lehet összhangban a hegyvidéki kirendeltség céljaival. Az ellenállás végül megakadályozta Egán tervének megvalósítását.

Az eredmények

A látványosabb sikerek egyikét a hegyvidéki kirendeltség a földbérletek kiosztása terén érte el, amennyiben ennek mértéke évről évre nőtt mind a bérletek kiterjedését, mind az abból részesülő gazdák számát tekintve (ld. 6. táblázat). Továbbra is ahhoz az elvhez alkalmazkodtak, hogy a nehezebben művelhető hegyvidéki területeket a lehető legalacsonyabb összegért adták bérbe. A bérlőknek kötelességük volt gondoskodni a trágyázásról, a vízzakadások elleni védekezésről, az utak rendbentartásáról, a bokrok és cserjék irtásáról, a hangyabolyok és vakondtúrások szétszórásáról, valamint a mesgyék felügyeletéről. Az éves bérleti díjak némiképp magasabbak voltak, mint amennyibe az az államnak került, de az olyan kiegészítő költségek, mint a mezőőr foglalkoztatása, a pásztoroltatás vagy az útkarbantartás az államot terhelték.

Év	Állambérlet kiterjedése	Földbérletben részesített kisgazdák száma
1898	12 622 hold 192 ? öl	4 238
1899	12 622 hold 192 ? öl	4 303
1900	14 782 hold 482? öl	5 839
1901	14 789 hold 26 ? öl	6 003
1902	14 796 hold 598 ? öl	6 120
1903	17 849 hold 163 ? öl	7 140

3. táblázat . A bérlemények területének és a bérlők számának növekedése 1899-1903 között

Forrás: Kazy József: Az északkeleppártmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Budapest, 1904. 18. o.

¹⁰⁸ Egán Ede: u. o. 81. o.

¹⁰⁹ Páris Frigyes: Tájékoztató a ruthén actiónál való működésem felől. Budapest, 1904. 19. o.

A másik jelentős eredmény a havasi legeltetés terjedésében mutatkozott meg (4. táblázat). A lakosságot felvilágosítással és anyagi támogatással ösztönözték, hogy állatait nyáron a havasi legelőkre hajtsa, ahol a „tisza ózondús levegő, a havasi növényzet sokoldalúsága, a lassan nőtt, kevés víztartalmú, tehát föltűnően tápdús füvek zamatossága rövid pár hét alatt átváltoztatják az ott legelő állatot”¹¹⁰. A gazdákat azzal motiválták a havasi legelő igénybe vételére, hogy a felhajtott állatok után beszedett díjat ősszel visszafizették nekik. El kellett azonban érni, hogy pénzzavarba kerülve a még nem borjadzott, tehát sem a tej, sem a szaporulat révén hasznat nem hajtó állatot eladják, ezáltal épp a jövőendő bevételtől fosztva meg magukat.

Az sem érdektelen, hogy milyen fajtájú és minőségű állatokkal rendelkeznek a tulajdonosok. A ruszinok állatállománya eddigre rendkívül leromlott, elsatnyult állapotba került. Ennek oka a kevés és rossz legelő mellett a hegyi éghajlatot jól viselő tenyészállatok hiánya volt, ezért vállalta fel a hegyvidéki kirendeltség, hogy hosszú távú hitelre megfelelő állatokat oszt ki az igénylők között. 1900-ig több mint 500 darab bikát és közel ugyanannyi kansertést, valamint 1000 darab Tirolból importált oberinnthali üszőt osztottak ki öt év alatt törlesztendő fizetéssel, 4%-os évi kamattal.

Az igénybe vehető legelők területe azonban korlátozott volt, és ennek legfőbb okául az 1853-as úrbéri rendezés, illetve az erdőtörvény szolgált. Az 1853. március 2-án kiadott úrbéri pátens előírta a legelőelkülönítést, aminek folyományaként a volt jobbágyságok a földesúri legelők használatára a továbbiakban nem jogosultak. A kiosztandó legelők nagyságát azok minőségétől tették függővé, de konkrét számot nem állapított meg a jogszabály, hanem az úrbéri bíróság méltányos intézkedésére bízta azt. Az erdő- és legelőelkülönítések során emiatt számos visszaélés történt, a parasztokat megkárosították, az államnyelvet nem ismerő emberekkel szerződéseket, jegyzőkönyveket íratnak alá, melyek alapján tudomásul vették, hogy nekik jutottak a legrosszabb minőségű földek. További gondot jelentett, ha a legelő az erdőben volt, mert mivel a közös erdei legeltetésnek a telekkönyvekben nem volt nyoma, az erdők tisztán majorsági birtoknak számítottak, ahol a parasztok többé nem legeltethettek.¹¹¹ Mindezen túl pedig a szigorú erdőtörvény lehetetlenné tette, hogy a parasztok az erdőket legeltetésre igénybe vegyék, ami által legfőbb megélhetési forrásuk, az állattenyésztés szintje lehetetlenné vált.¹¹²

Darányi Ignác 1900. január 24-én benyújtotta az uralkodóhoz előterjesztését „a rutének lakta északkeleti határszéli hegyvidék gazdasági viszonyairól és azok javítását célzó intézkedésekről”.¹¹³ Ebben ismertette a nép anyagi, testi és szellemi hanyatlását, valamint az ebből adódó éhínséget és kivándorlást. A miniszter előadta a baj okait, amit az úrbéri rendezésben, a tagosításban, az uzsorások ügyműködésében, valamint abban látott, hogy a hegyvi-

110 Kazy József: Az északkeleti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Budapest, 1904. 22. o.

111 Tóth Lőrincz: Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pesten, 1857. 110., 208. o.

112 Magyar Törvénytár 1879-1890. évi törvénygyűjtemény. 1879:XXXI. törvénygyűjtemény. Budapest, 1896. 105-106. o. 2. § Azon erdőkben vagy erdőrészekben, melyek magasabb hegyek kőgörgöttei, havasok fennsíkjai vagy hegytetőkön és gerinczekben, meredek hegyoldalakon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hógörgöttek és vízmosságok támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy amelyek elpusztulása folytán, alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnének, vagy szélviharok rombolásának út nyitnának az irtás és tarvágyás tiltatik. 7. § A 2. § alá eső véderdőkben és futóhomokon álló erdőkben a legeltetés mindaddig tilos, míg az a fák és sarjadékok vagy a talajban kárt okozhat, – ez iránt az erdőfelügyelőnek vagy a tulajdonosnak megkeresésére, de mindenesetre az erdőfelügyelő véleményének meghallgatása után a közigazgatási bizottság határoz.

113 Közli Kemény G. Gábor: Iratok... II. 849-853. o.

déli terepen síkvidéki gazdálkodást folytatnak, ami eleve kudarcra van ítélve. Ennek a népnek ráadásul nincs olyan középirtokos osztálya, amelynek példája buzdítóan hatna rá, így hatékony állami segítség nélkül lehetetlen a megmentésük.

A mérsékelt ráfordításokkal azonban nem lehetett valódi eredményeket elérni: a legnagyobb gondot a megállíthatatlannak tűnő kivándorlás jelentette, amely 1903-tól vett nagyobb lendületet az érintett megyékben. Mind Darányi, mind pedig Egán beszámoltak erről a miniszterelnöknek, ennek eredményeként a kezdetben csak Bereg vármegye szolvai járását érintő akciót kiterjesztették a megye további három hegyvidéki járására, valamint Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyére. 1903-ban 3204 ruszin nemzetiségű magyar állampolgár vándorolt ki az országból, ez az összes kivándorlók 4,7%-a, 1905 és 1907 között számuk már megközelítette a 17 ezret.

Egán 1901-es halálát követően helyét Kazy József¹¹⁴ vette át. 1904-től minden esztendőben megjelent az a kiadvány, amely a hegyvidéki akció éves működését ismertette. A kirendeltség tevékenysége széleskörű volt: kiterjedt az olcsó vetőmag kiosztására, ingyenes gyümölcsfaoltványok adományozására, a gazdasági iskolák tanulóinak támogatására, a háziipar fejlesztésére. Különösen ez utóbbinak volt nagy jelentősége, hiszen ezáltal munkaalkalmat lehetett biztosítani – leginkább az amúgy is ínséges téli időszakokra – a hegyvidéki lakosságnak. 1908-ban 61 háziipari műhelyben 3358 iparost foglalkoztattak a legkülönbözőbb ágazatokban: működtek nád- és kosárfonó, fafaragó, abroncskészítő, vászon-, gyapjú- és szőnyegszövő műhelyek, a nők kötöttek, hímeztek, művirágot készítettek. Az itt alkalmazott munkások évi keresete elérte a 203 132 koronát. Növelték a háziipari tanfolyamok számát: 1910-ben 72-t szerveztek, melyek közül a legnépszerűbbek a kosárfonó tanfolyamok voltak. A közel ezer tagot foglalkoztató kosárfonó szövetkezetek ellátására egyre újabb fűzfatelepeket létesítettek, de a további fejlődés elé a földhiány gördített akadályokat.¹¹⁵ A vasút- és közútépítésekénél szintén igyekeztek a helyi munkaerőt igénybe venni, nyaranként pedig 5-10 000 főt szerződtek aratómunkásnak az Alföldre. Ezek az intézkedések azonban csak a lakosság igen szűk rétegének helyzetén enyhítettek, a szegénység felszámolására ennyi nem volt elegendő.

1908-ban az érintett öt vármegyében (Bereg, Ung, Máramaros, Zemplén, Ugocsa) 70 áruraktár működött közel évi 2 millió koronás forgalommal. Mindezek ellenére azonban a kitűzött célt, a ruszin nép nyomorának enyhítését korántsem sikerült megvalósítani. Ennek oka egyfelől a kormány és az illetékes szervek mérsékelt érdeklődésében keresendő, másfelől azonban magának a ruszin népnek a hozzáállásában. Mint Kazy jellemezte őket: „...a legutóbbi időig valóságos fatalisztikus apátiával fogadta szerinte a sors csapásaként jelentkező szegénységét, amelyből kiemelkednie úgysem lehet, s mely népnek még az értelmeibei is megszokták a hosszú telet úgy magyarázni, hogy az a nyári nehéz mezőgazdasági munkában elcsigázottak pihenőjéül van rendelve”.¹¹⁶ Az is feltűnő, hogy az ugyanolyan természeti adottságú német lakosságú falvakban a lakosok jó módban éltek, racionális gazdálkodással a lehető legtöbbet hozták ki a földből. Világos tehát, hogy a ruszinok esetében elsősorban a mentalitást kellett volna megváltoztatni, ez azonban korántsem volt könnyű feladat. A kormány beavatkozása talán még csökkentette is ennek a lehetőségét, hisz látva,

114 Kazy József (szül. Nemesoroszi, 1856 – megh. Budapest, 1923) jogot végzett, 1879-ben állami szolgálatba állt. A Földművelési Minisztérium statisztikai osztályát, majd 1901-től a hegyvidéki kirendeltséget vezette.

115 A skizma által érintett Iza községben a vesszőfonást a lakosság már-már művészi színvonalra fejlesztette, ez a foglalatosság mindmáig fontos bevételi forrásuk.

116 Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 55. o.

hogy nem hagyják őket éhen halni, még kevésbé törődtek saját sorsukkal. A sorozatos elemi csapások és az azokat követő rossz termésű évek tönkretették a hegyvidéki kirendeltség munkájának eredményeit. Az első világháború kitörése, majd pedig az orosz csapatok máramarosi betörése megakasztotta a további intézkedéseket.

A hegyvidéki kirendeltség tevékenységét és a gazdasági segélyakció működését a későbbiekben, különösen a szovjet érában nem értékelték a jelentőségének megfelelően, és csupán a magyar kormány asszimilációs szándékát hangsúlyozták. Az utóbbi évek történetírása újra felfedezte a témát, és 2001-ben Egán Ede halálának évfordulója alkalmat adott arra, hogy műve széles körben ismertté váljék, személye pedig méltó elismerésben részesüljön.

Felhajtási év	Ökör	Tehén	Növendék marha	Ló	Juh	Összesen	Havasí legelő	
							Hold	öf
1899	3908	-	1073	67	3129	8177	5467	60
1900	5666	-	-	67	4873	10606	5467	60
1901	4153	116	1081	22	2644	8016	5467	60
1902	4455	950	2040	112	7671	15228	5467	60
1903	4871	-	3681	19	3672	9243	5467	60
Összes	23053	1066	7875	287	21989	51270		

4. táblázat. Kimutatás a nyári havasí legelőre Bereg megyében felhajtott állatokról

(Forrás: Kazy József: Az északkelepkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Budapest, 1904. 26. o.)

VII. ÍGY KEZDŐDÖTT

A szacsali áttérés

A ruszin lakosság körében meglévő gondok enyhítésének eddig nem használt módszerét kezdeményezték 1900-ban az Iza völgyében.

„A szacsali hívek egy része, elégedetlenségének kifejezésére felhasználta azon alkalmat, amidőn volt lelkészük, Gyenge János elhalálozván, azon javadalom betöltendő volt. A javadalom betöltése céljából az egyházmegyében pályázat hirdettetett, melynek lejártával Pap Mihály szelistyei lelkész neveztetett ki adminisztrátornak ... A hívek egy részének küldöttsége azonban Szamosújvárra jövén, állítólag a hívek nevében kifogásolta Pap Mihályt, mint Gyenge esperes barátját, aki velük mostohán bánt s több módon anyagiakban megrövidítette volna s kinyilatkoztatta, hogy nem fogadják el és Chita Pál romuli lelkészt kérték, ellenkező esetben azzal fenyegetőzván, hogy Nagyszebenbe mennek és a görögkeleti vallásra térnek át” – írta Szabó János szamosújvári görög katolikus püspök korabeli feljegyzésében. Ebben 1900. december 11-én elsőként hívta fel a miniszterelnökség, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium figyelmét a Szacsalon induló és onnan továbbterjedő mozgalomra.¹¹⁷

Szacsal község közigazgatásilag az Izavölgyi járáshoz tartozó román anyanyelvű, a zsidókat kivéve görög katolikus vallású település volt.¹¹⁸ Lakossága a XIX. század végétől dinamikusán növekedett: az 1880-as népszámlálás adatai szerint 1957 fő lakta, 1910-re ez a szám elérte a 3035 főt. Elemi iskoláját 1885-ben szervezték, melynek az 1906-07-es tanévre beiratkozott 98 tanulója két tanító oktatta. A község 614 gazdája összesen 14 050 kataszteri hold területtel rendelkezett, aminek azonban nagyobb részét (9 435 kat. hold) erdő, legelő és nem termő terület tette ki. Szántóföldi művelés alatt mindössze 3 678 kat. hold állt.¹¹⁹

A szacsali hívek valóban felvették a kapcsolatot a nagyszebeni görögkeleti érsekkel, és nem is egyszer jártak nála, hogy az áttérésről tárgyaljanak. Az érsek ígéretet tett arra, hogy „lelkészt fog adni nekik, akinek 10-20 krt-t fizetnek, esetleg semmit, a temetésért 1-2 frt-t, miseszolgáltatásért 20-30 krt-t, a papot a hívek választják, aki az alapokból és az állami pénzekből lesz fizetve, ingyen épít nekik templomot és iskolát. 4% pénzt fognak kölcsön kapni, a nép semmiféle (egyházi) megadóztatással nem lesz terhelve”.¹²⁰ Az érsek a végleges döntést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól tette függővé, ha pedig a hívek nem kapnának papot, megígérte, hogy ő fog küldeni. 1000 darab áttérési nyilatkozattal bocsátotta útjukra a szacsaliak küldöttségét, akik visszatérvén falujukba összejöveteleket tartottak és az áttérési nyilatkozatokat készítették.

Bár időközben a szacsaliak megkapták a kért görög katolikus lelkészt, áttérési óhajuk nem csillapodott, sőt áttért a környező román falvakra (Jód, Borsa, Mojszén, Alsó-Visó, Leordina, Felső-Szelistye, Batiza, Szurdok: valamennyi az Iza és a Visó völgyének román lakosságú községei) is, ahol a „hívek figyelemmel kísérik és várják a szacsali mozgalomnak eredményét, hogy aztán hasonlóképpen cselekedjenek”.¹²¹

117 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.) K-26 1900-XXXI-4418

118 Ma Sâcel néven Romániához tartozik.

119 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, XV. kötet. Budapest, 1897. 466. o.

120 MOL. K-26 1910-XXV-1574

121 U. o.

Hogy a mozgalom kiterjedését megakadályozzák, 1901 januárjában hamis áttérési bizonyítványok kiállítására és a görögkeleti lelkészek bujtogatására címén bűnvádi eljárást indítottak a szacsali skizmatikusok ellen. Az ügy mielőbbi megoldását Rómából is sürgették, „nehogy a rossz példa terjesztessék”.¹²² Ezzel egy időben azonban a szacsaliak Craciunasiu (Cracsunás) Gergely személyében Nagycsobánkáról megkapták a görögkeleti lelkészt. Mivel ez ellenkezett úgy a szamosújvári görög katolikus püspök, mint az illetékes közigazgatási hivatal eljárásával, a lelkészt küldő nagyszebeni görögkeleti metropolita úgy érezte, meg kell indokolnia döntését. „... mikor láttam, hogy Szacsal község lakosainak elkeseredettségére lelkészeinek üzelmei miatt oly mérveket ölt, hogy inkább hajlandók ... felekezet nélküli állapotba átlépni, csak hogy szabaduljanak a görög katolikus lelkészeiktől, akkor keresztény pásztori kötelességemmé vált a kétségbeesett szegény népet azon egyház kebelébe befogadni, amelytől ősei csak politikai üzelmek folytán pártoltak el” – magyarázkodott.¹²³

Magyarországon a szabad vallásváltoztatást törvény biztosította. Az 1868. évi LIII. tc. kimondja, hogy „a törvény által megállapított feltételek és formák megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe, illetőleg más vallásra áttérni” (1. §). A törvény 5. §-a kimondja, hogy „valamely vallásfelekezethez kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad, a törvényekben megállapított feltételek alatt”.¹²⁴

Az áttérés, illetve az 1895. évi XLIII. tc. által „kilépés”-nek nevezett tény feltételeit az 1868. LIII. törvény a következőkben szabta meg:

2. § Áttérni annak szabad, aki életkora 18 évét betöltötte. Azonban a nők férjhezmenetelük után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. § Az áttérni szándékozó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát ön maga által választott két tanú jelenlétében, saját egyházközsége lelkésze előtt nyilatkoztatja ki. Ezen első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelté után, és legfőleg 30 eltelté előtt ugyan azon, vagy más, szintén általa választott két tanú jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett továbbra is megmarad.

4. § Az áttérni akaró mind első, mind másodikban tett nyilatkozata felől azon lelkésztől, ki előtt áttérési szándékát kijelentette, mindkét ízben külön-külön bélyegmentes bizonyítványt kér.

5. § Ha a lelkész a kívánt bizonyítványt bármelyik esetben, akármely okból ki nem adná, mindkét ízben tett nyilatkozatról külön-külön a jelen volt tanúk adnak bélyegmentes bizonyítványt.

6. § Az így nyert bizonyítványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezet lelkészének, melybe át akar térni, bemutatván ez által az illető egyház fel van jogosítva őt kebelébe felvenni.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a törvény az áttéréskor csupán formai feltételeket támasztott, jogilag semmi nem akadályozta a más vallásra való áttérést. Az 1895. XVIII. tc. III. fejezetének 23. §-a a fentiekén kívül csupán azt köti még ki, hogy az 1868. LIII. tc. 4. és 5. §-aiban említett bizonyítványok az illetékes elsőfokú és közigazgatási hatóságoknál mutatandók fel, s e hatóságok értesítik az illetékes lelkészt az áttérésről. Ez az a változtatás, amivel a közigazgatási hatóságok vissza tudtak élni, lehetővé téve, hogy meglévő hatalmi eszközeikkel próbáljanak az áttérők útjába állni. Míg ugyanis korábban elég volt az áttérési nyilatkozatokat egy megbízott által bemutatni a hatóságoknál, most személyesen kellett azzal megjelenni. Az áttérők közül ezt sokan nem tudták, ezért – bár a kilépési nyilatkozatok formailag rendben voltak – mégis visszatartották azokat, mivel benyújtásuk nem személyesen történt meg.

¹²² MOL K-26 1901-XXXI-704/61662

¹²³ MOL.K-26 1910- XXV-1574

¹²⁴ Magyar Törvénytár 1836-68. évi törvények. 1868:LIII. tc. a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. Budapest, 1896. 506. o.

Bár az áttérés lehetősége biztosított volt, ez azonban nem felelt meg sem a görög katolikus püspök, sem a nagypolitika elvárásainak, hiszen attól lehetett tartani, hogy ha Szacsal esetében jóváhagyják a kilépéseket, ezzel a többieket is az elszakadásra serkentnék. Fel kellett oldani azt a dilemmát, ami a szabad vallásváltoztatást szavatoló törvény és az áttérések akadályozása között feszült. Emiatt intézett 1901. június 11-én a miniszterelnök a nagyszebeni görögkeleti metropolitához egy igen bizalmas átíratot, melyben a kiküldött görögkeleti pap visszahívását kérte. Óhaját így indokolta: „Távol áll tőlem állampolgárainkat lelki meggyőződésük követésében megakadályozni, mert a liberalizmus szellemével sem tartanám összeegyeztethetőnek e téren bárkit is, bármely irányban befolyásolni, s hogy ennek dacára e kérdéssel foglalkozom, ennek indoka abban keresendő, hogy az izaszacsali hívők között nem tisztán vallási mozgalom indult meg, hanem inkább politikai célokat szolgáló mozgalommal állunk szemben, ahová ilyen körülmények között propagandát csináló görögkeleti lelkészt küldeni – éppen ezen okból – feltétlenül veszedelmesnek tartanám, és az ebből származó bonyodalmakért az illetékes hatóságok sem vállalnának felelősséget.”¹²⁵ Ebben az utasítással felérő véleményben két olyan motívum is feltűnik, amelyeket a későbbiekben gyakran fog majd hangoztatni a világi hatóság: az egyik, hogy a kormányzat a görög katolikus papság nem kellő mértékű együttműködése esetén minden felelősséget elhárít magáról; a másik az áttérők politikai céljainak hangsúlyozása, amelyet azok külföldi – orosz vagy amerikai – közreműködéssel kívánnak megvalósítani.

Az 1901 nyarán indított közigazgatási vizsgálat fél évvel később, 1902. február 18-án megállapította, hogy az áttéréseknél a „törvény rendelkezései be nem tartottak, s az áttérési bizonylatok kiállítására körül visszaélések követték el”.¹²⁶ Ezek szerint a szabálytalanul végrehajtott kilépés nem érvényes, így nem lehet törvényesen alakult görögkeleti hitközségről beszélni. Ráadásul az áttérteket izgatás címén a máramarosi törvényszék elé idézték, ám ügyük felmentéssel végződött, amiben minden valószínűség szerint a román görögkeleti egyház közbenjárásának is szerepe volt.

A szacsaliak felmentését mind a sajtó, mind a görög katolikus egyház hibás döntésnek tartotta, mivel szerintük ezt a környező román községek lakossága biztatásnak tekintette. Balogh Mihály, a munkácsi püspök máramarosi külhelynöke akkor fogalmazta meg véleményét, amikor a skizma már a rutén falvakra is áttért: „Iza-Szacsal volt az a község, honnét e mozgalom kiindult, és fájdalom, oly gyorsan terjed, hogy dacára a kormány és a közigazgatási hatóság legerélyesebb, s mondhatom, erőszakos intézkedéseinek, a román nép nagy részének szívét a schizma megnyerte, s ma görög katolikus román papok megfosztva stólától, napszámtól, s úgyszólván minden jövedelmi forrástól, kétségbeesett harcot vívnak a terjedő veszéllyel”¹²⁷.

A görögkeleti metropolita már ekkor tiltakozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, kifejtve, hogy a skizma terjedésének oka a görög katolikus papok által kirótt nagyszámú illetmény, melyeket a koldusszegény nép nem tud teljesíteni. „Ez indította a görögkeleti vallásra való áttérési mozgalmat Szacsal községben és ez a körülmény fog az áttérés okául szolgálni más községekben is.”¹²⁸ A fenntartások ellenére azonban a görögkeleti egyházi vezetés nem mert a szabad vallásváltoztatást garantáló törvényre hagyatkozni, hanem minden egyes, a ruszin skizmatikusokra vonatkozó döntését megelőzően konzultált a világi hatalom képviselőivel. Mind az ortodox, mind az unitus egyház magyarországi prominensei fontosabbnak ítélték a kormánnyal való jó viszony megőrzését, mint a törvény betűjéhez való szigorú ragaszkodást. Ebből a szempontból Firczák munkácsi püspök bizonyos mértékig

125 MOL K-26 1903-XLI-2338

126 MOL K-26 1901-XXXI-1550

127 KÁL Fond151, opisz 3, Nr. 947. 6. o. Kelt 1903. május 20-án.

128 MOL.K-26 1910- XXV-1574

kivételt jelent, hiszen ő időnként felvállalta a konfliktust is népének boldogulása érdekében, és nem volt olyan feltétlen híve a magyarosító politikának sem, mint például eperjesi kollégája. Ezért kerülhetett sor arra, hogy a skizma fellángolásának okául némelyek Vályi püspök túlzottan magyarbarát magatartását tekintették.

A beherói skizma

Az előzetes félelmeknek megfelelően 1901-ben a Sáros megyei Beheró községben is felütötte a fejét a skizma. A település az Eperjesi járáshoz tartozott, döntően ruszin lakosságú volt. Lakossága az 1900-as népszámlálás adatai szerint 732 fő.

Négy személyt: Lazarik Pált, Tutko Vaszilyt, Zbihley Vaszilyt és Baniczky Jánost gyanúsították azzal, hogy át akarnak térni a görögkeleti hitre és erre másokat is buzdítottak.¹²⁹ A lefolytatott hatósági vizsgálat kimutatta, hogy az áttéréseket nem csupán az Amerikából visszatértek agitációja – a vádlottak közül Tutko és Baniczky is megjárta Amerikát –, hanem a lakosoknak a helyi lelkésszel, Artim Mihállyal megromlott kapcsolata is elősegítette.

Beheró az eperjesi püspökség fennhatósága alá tartozott, ezért a vizsgálatot Vályi János¹³⁰ püspök kezdeményezésére folytatták le, 1901. október 17-én pedig sor került a tárgyalásra is. A négy vádlott tagadta, hogy áttért volna, ez nem is állt szándékukban, így értelemszerűen az áttérésre másokat sem biztattak. Egyedül Zbihley Vaszily jelentette ki, hogy a római pápa főségét nem ismeri el, azt azonban mindannyian hangsúlyozták, hogy lelkészükkel már három éve rossz viszonyban vannak és amerikai tartózkodásuk alatt feleségük levélben panaszkodott Artimra.¹³¹ Emiatt határoztak úgy a beherói származású, Amerikában dolgozó vádlottak és társaik, hogy hazatérve megalapítják falujukban a görögkeleti hitközséget, az új templom építéséhez pedig pénzgyűjtésbe kezdtek. A budai görögkeleti szerb püspököt, Bogdanovics Luciánt¹³² 1901. július 2-án keresték fel, hogy bejelentsék áttérési szándékukat, hazatérésük után azonban a csendőrség letartóztatta őket, könyveiket és irataikat pedig elkobozták.

Vályi püspök később elismerte, hogy tudott a lelkész és a hívek közötti feszültségről, többször kapott Artimot bíráló névtelen leveleket is, de konkrét bizonyítékok nem voltak ellene, így nem tehetett lépéseket az elmozdítására. Mivel pedig a vádlottak tagadták áttérési szándékukat, az egyházi vizsgálat felmentéssel végződött, a püspöki hatóság a maga részéről lezárta az ügyet.

Áttérések az Egyesült Államokban

Vályi János 1901. november 21-én küldte el beszámolóját a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba a lefolytatott közigazgatási vizsgálatról és annak eredményeiről. Az eperjesi püspök a skizma okát Amerikában vélte feltalálni, és azt a kinti rendezetlen egyházi viszonyokkal magyarázta. Szerinte ugyanis „ki lehet venni és biztosan megállapítani azt, hogy

129 MOL K-26 1902-XXIII-852

130 Vályi János (szül. Ó-Vencsellő, 1837 – megh. Eperjes, 1911) az ungvári teológia elvégzése után 1865-ben pappá szentelték. Bécsben a teológia doktorává avatták. 1873-ban szentszéki tanácsossá, 1882-ben eperjesi görög katolikus püspökké választották.

131 MOL K-26 1902-XXIII-852

132 Bogdanovics Lucián (szül. Baja, 1867 - megh. ? ?) Karlócán teológiát, Egerben jogot végzett. 1891-ben szerzetesi fogadalmat tett. Az újvidéki állami tanintézetekben a görögkeleti vallású növendékek hitoktatója volt. 1897-től a budai szerb egyházmegye adminisztrátora, majd budai püspök. Közreműködött a Tökölyanum újjáépítésében. 1908-tól görögkeleti patriarcha.

Amerikában az idevaló viszonyokkal teljesen ismerős Tóth Elek schizmatizált pap hinti el híveink közt a schizma magvait és ennek folyamányaként az itthon lelkészeikkel alaptalanul is elégedetlen hívek azonnal a schizmát emlegetik”.¹³³

Itt tűnik fel a hivatalos forrásokban első alkalommal Tóth Elek neve, akit Vályi jól ismert, hiszen Amerikába való távozásáig, 1890-ig az eperjesi görög katolikus egyházmegyei hivatalban működött. Megözvegyülését követően az Egyesült Államokba távozott, ahol azonban hamarosan konfliktusba került az ottani Saint Paul-i római katolikus püspökkel, aki kelletlenül és ellenszenvvel fogadta őt. A Magyarországról kiérkezett nős vagy özvegy görög katolikus papokat egyébként is elutasítóan kezelte a kinti római katolikus papság, gyakran panaszkodtak az unitus lelkészek, hogy akadályozzák őket lelkipásztori hivatásuk teljesítésében. Különösen éles volt a szembenállás az ír papokkal, akik a jelentések szerint mindent elutasítottak, ami nem római katolikus. Ez az ellenségeskedés természetesen a hívekre is kedvezőtlen hatást gyakorolt, akik inkább évekig nem jártak gyónni, vadházasságban éltek, csak római katolikus paphoz ne kelljen menniük. Inkább az „orosz kápolnába, vagy Alaszkába, ahol görög nem egyesült püspök is van, ... nagy ünnepek alatt Wisconsin, Iowa, Minnesota és Montana államokból a gör. kath. hívek 2-3 napi járóföldről mindig megjelennek”.¹³⁴

Egy másik ellentét is formálódott az amerikai görög katolikusok között, nevezetesen a galíciai ukránok és a magyarországi ruszinok vonatkozásában. A Magyarországról kivándorolt szlovák és ruszin etnikumú unitus hívek már az 1880-as években azzal az igényükkel fordultak előbb a munkácsi, majd az eperjesi görög katolikus püspökséghez, hogy küldjenek nekik papokat. Kérésük azonban nem talált meghallgatásra egyik helyen sem. Ezt követően összefogtak a galíciai ukránokkal és Lembergől próbáltak papot szerezni. Ennek eredményeként utazott Amerikába 1884-ben az első hivatalosan megbízott görög katolikus lelkész Volanszky János személyében. A lelkész hatalmas szervezőmunkával rövid idő alatt jó néhány görög katolikus egyházközséget alakított és befolyását arra kívánta felhasználni, hogy a fontosabb hivatalokba – bár számukat tekintve jóval kevesebben voltak a magyarországiaknál – galíciai származású papokat helyezzen. Ez feszültséget teremtett az amerikai görög katolikus hitközségeken belül, a magyar egyházi vezetés pedig késve kezdte a lelkészek szervezett kiküldését: az első csak 1889-ben érkezett ki.

Tóth Elek mindezekről a nehézségekről többször beszámolt Vályi János eperjesi püspöknek. Jelentéseiben hamarosan felbukkant azoknak a görög katolikusoknak az esete, akik a kellő gondoskodás hiányára és a magas egyházi terhekre hivatkozva inkább a pravoszláv skizmát választották, hiszen a görögkeleti egyház nemhogy pénzt követelt volna híveitől, hanem gyakran éppen ez részesítette különféle segélyekben a hitsorsosait. Tóth az anyaországbeli lelkipásztorok határozott segítségét kérte, maga is javaslatokat tett az áttérések megakadályozására. Amikor azonban az amerikai római katolikus egyház kívánságára az 1890-es évek elején Róma a visszahívását kezdeményezte, ő is áttért a pravoszláv hitre, és az orosz állami pénzből támogatott pánszláv propaganda egyik legjelentősebb figurája lett. Hírhedtté vált röpirata, a „Hol kell keresni az igazságot” (Где треба искати правду) által rövid idő alatt unitusok tízezreit – a becslések szerint az Észak-Amerikában élő 150 000 szlovák és ruszin közül 50 000 hívet – térítette át a pravoszláviára.¹³⁵ A füzet Magyarországra is hamar eljutott, a Máramaros és Bereg megyei skizmatikusok olvasták és terjesztették, abban találva fel az

133 MOL K-26 1902-XIII-852

134 Tóth Elek leveléből idéz Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910, 177-178. o.

135 Kelet 1899. augusztus 24. Az USA-ról

áttérés jogosságának legfőbb indokait. Mivel Tóth Elek, vagy új nevén Alexej atya jól ismerte a görög katolikus egyház működését annak minden nehézségével együtt, ezért ott különösen „veszedelmes ellenfélnek” tekintették. Jaczkovics Sándor ungvári székesegyházi segédlelkész vezetésével kezdődött a munkácsi püspökségben a lázító röpirat elleni küzdelem, akinek javaslatára egy arra alkalmas embert (dr. Hadzsega Bazilt) bíztak meg az „ellenmérget tartalmazó füzetke mielőbbi összeállításával”.¹³⁶

Tóth Elek tehát látványos eredményeket ért el a skizma terén, amit egyfelől teológiai érvekkel alátámasztott röpiratának, másfelől pedig karizmatikus egyéniségének köszönhetett. Bár 1909-ben, mindössze ötvenhat éves korában elhunyt, egyházkerülete még az 1940-es években is az amerikai ortodoxia fellegvárának számított.¹³⁷

¹³⁶ KÁL Fond 151, opisz 2, Nr. 947, 23. o.

¹³⁷ Emlékét mindmáig őrzi a pravoszláv egyház, mely 1994. május 27-30-án a Pennsylvania állambeli Szent Tyihon monostorban szentté avatta.

VIII. AZ IZAI ÁTTÉRÉS

Az izaiak kísérlete

A szacsaliak felmentése nyomán terjedni kezdett a környéken a skizma, utána „egy hónappal ütötte fel fejét az izai eset” – írta Kazy József, a hegyvidéki kirendeltség vezetője a Földművelésügyi Minisztériumhoz intézett levelében.¹³⁸

A Máramaros megyei Iza többségében ruszinok lakta település Huszt közelében, az Iza folyó völgyében. Az 1869-es népszámlálás 1767 lakost talált a községben, ami folyamatosan növekedett. Népessége 1900-ra meghaladta a 2500 főt, amiből csupán harminchatan voltak magyarok.¹³⁹ Ebből az 1880-as felmérés 92,14%-ot, az 1910-es 88,6%-ot görög katolikusként tüntetett fel. A község állami népiskoláját 1899-ben szervezték meg. A 455 gazdaság mindössze 7 710 kat. hold fölött rendelkezett, amiből 1 343 kat. holdat tett ki a szántó és a kert, a többi rét, legelő és nem művelhető terület volt.¹⁴⁰

Az izaiak Vakaró Joachim és társai révén fordultak a karlócai görögkeleti metropolitához, hogy bejelentsék áttérési szándékukat és ehhez támogatását, valamint lelkészt kérjenek. A metropolita 1903. május 22-én értesítette Vakarókat, hogy tetszéssel fogadja áttérési szándékukat, az ügyben azonban mindaddig nem tehet semmit, amíg az 1895. XLIII. és az 1868. LIII. törvénycikkek rendelkezéseinek eleget nem tesznek.

Arról, hogy Izán kb. 200 fő szándékszik áttérni, hamarosan Firczák Gyula munkácsi püspök is értesült és püspöki külhelynököt küldött a községbe. Balogh Mihály külhelynök 1903. március 24-én jelent meg a járási főszolgabíró kíséretében és szentbeszédet tartott. Felszólította a híveket, „hogy ha valakinek valami ügye, kételye vagy panasza van”, azt adja elő. Néhányan el is mentek a paplakba, a külhelynök szavainak hatására ketten, Szimulay Péter és Vakaró Péter elálltak szándékuktól, „...hatan azonban vak fanatizmus által vezéreltetve, a társadalmi és az egyházi rend ellen szenvedélyes kifakadásokkal érveltek azt hangoztatván, hogy az unió nem egyéb, mint a hitnek a papok által congruáért való eladása, és hogy az igazi ősi egyház feje nem a pápa, hanem a moszkvai synodus”¹⁴¹. Pleszka Maxim, Pleszka Gábor, Izai András Vaszilyu, Vakaró Jáchim, Kemény Vaszily Mihályu és Lázár Vaszily „... a hozzájuk intézett tanítás után is kijelentik, hogy ők a görög nem egyesült vallás hívei, az egyesült görög katolikus vallást magukénak el nem ismerik, attól lélekben még gyermekkorukban elszakadtak, mert meg vannak arról győződve, hogy az unió kimondása alkalmával lelkészeik pénzért adták el hitüket”¹⁴². A skizmatikusokat az azonnali hatállyal kiküldött három buzgó görög katolikus pap – Gebé Péter szentszéki ülnök, Jaczkovics Sándor főgimnáziumi tanár és Azary András segédlelkész – sem tudta jobb belátásra bírni, ezért rövidesen itt is elkezdődött a hatósági beavatkozás.

138 MOL K-26 1910-XXV-4818

139 A Magyar Szent Korona 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Új sorozat, 42. Kötet. Budapest, 1912. 381. o.

140 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, XV. kötet. Budapest, 1897. 462. o.

141 KÁL Fond151, opisz 2, Nr. 947. 1. o.

142 U. o. 3. o.

Harc a ruszin hívekért

1903. május 25-én Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök segélykérő levéllel fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, egyidejűleg a miniszterelnök és a belügyminiszter támogatását is kérve egyebek között abban, hogy a karlócai görögkeleti püspököt szólítsák fel, egyelőre ne küldjön papot az izaiaknak. A püspök a kérését azzal indokolta, hogy Izán még nem alakult meg a görögkeleti hitközség. „Amennyiben az izai megtévedt hívek vezetői a f. é. június hó 7-én kezdődő pünkösdi ünnepek alkalmából készülnek Karlóczára utazni Brankovics¹⁴³ patriarchához, hogy tőle lelkészt kérjenek, – méltóztassék figyelmeztetni a patriarchát, hogy ne adjon lelkészt a kérelmezőknek és ne is biztassa őket ezzel, – mert ... a zavarokért a felelősség csak őt terhelne” – érvelt a munkácsi püspök.

A korábbi évek skizmaügyi alapján Firczák püspök tisztában volt azzal, hogy állami beavatkozás nélkül, kizárólag a görög katolikus egyház eszközeivel nem lesz mód az áttérések megakadályozására. Fenti levelében ezért a veszély nagyságát hangsúlyozva miniszteret arra kérte, hogy „méltóztassék haladéktalanul felkérni a belügyminisztérium vezetésével megbízott Ministerelnök Úr Ő Nagy Méltóságát, hogy a pánszlavismusnak Iza községben fenyegető veszedelme ellen tegye meg a legsürgősebben a legszigorúbb óvó intézkedéseket és nyújtson hatósági támogatást úgy máramarosi külhelynökömnek, mint a pünkösdi ünnepek alkalmával öt napon át népmissiót tartó papjainknak”.

A miniszterelnök ezt 1903. június 12-i igen bizalmas, félhivatalos levelében meg is tette, ebben kérte a karlócai püspököt, hogy az izaiak kérését határozottan tagadja meg, Szacsalról pedig hívja vissza a görögkeleti lelkészt.¹⁴⁴

A karlócai görögkeleti pátriárka súlyos dilemma előtt állt: a törvények szerint cselekedjék-e, vagy a miniszterelnök kérését teljesítse? Egyelőre az időhúzás taktikáját választotta, az izaiakat különféle kifogásokkal (pl. az áttéréssel járó anyagi terhek felsorolásával) próbálta eltéríteni szándékuktól. Az ügy végül 1903. december 12-én mégis a szerb püspöki zsinat elé került, mely az áttérést az 1868. évi LIII. törvénycikkre hivatkozva elfogadta és a budai görögkeleti püspököt, Bogdanovics Luciánt bízta meg annak lebonyolításával. A döntésről a karlócai püspöki hivatal rövidesen értesítette a huszti járási főszolgabírói hivatalt.

Az izaiaknak Petrovics Gerás személyében megígérték a görögkeleti papot. Úgy tűnt, a szacsaliak után Izán is győzedelmeskednek a skizmatikusok. A sajtó úgy vélte, ez csak olaj a tűzre, az engedmények a többi ruszint is elszakadásra bátorítják. „Kár volt őket a látszólagos triumphushoz hozzájuttatni. ... A skizma a szomszéd megyékben is hat már. ... A Bereg megyei kisközségben úgy beszélnek a hívek, hogy ha nem kapnak (ők is) hamar papot, ... Oroszországból kérnek papot. Hasonlót tudunk nagyon biztos kútforrásból egy Máramaros megyei községből is” – olvasható az Ungváron megjelenő Kárpáti Lapokban.¹⁴⁵

Ebbe azonban a kormány nem nyugodhatott bele, mivel véleménye szerint „az izai mozgalomnak nem vallás-erkölcsi, hanem egyéb (!) okai vannak”, és ez alatt „kívülről szított politikai mozgalmat” kell érteni. Mindennek fényében a miniszterelnök azt az óhaját közölte Bogdanovics püspökkel, hogy egyelőre ne küldjön görögkeleti lelkészt Izára. Ugyanakkor

143 Brankovics György (szül. Kölpény, 1830 - megh. Karlóca, 1907) 1849-52 Zentán aljegyző, 1852-ben beiratkozott a karlócai teológiai főiskolára. 1859-től zombori esperes, 1882-ben temesvári görögkeleti püspökké szentelték. 1890-ben karlócai érsekké és szerb patriarchává választották, a királytól belső titkos tanácsosi címet kapott. Karlócán saját költségén szemináriumot alapított, a szerb népiskolák segélyezésére létrehozta a Szent Száva alapot.

144 MOL K-26 1906-XXI-854

145 Kárpáti Lapok, 1903. december 20. Az izai esethez

értésítette Firczák görög katolikus püspököt, hogy használja ki ezt az időt a mozgalom lecsitítására, és ennek érdekében intézkedjék, hogy a Máramaros megyei sajtó a skizmaügyet a továbbiakban ne tárgyalja.¹⁴⁶

A fentiekből kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a kormány az eddig vallási síkon mozgó ügyet át akarta vinni a politika színterére, ami azonban nem volt egyszerű feladat, tekintve, hogy minden benyújtott irat szabályosnak mutatkozott. A Máramaros megyei főispán tudta a módját a kivitelezésnek. „Méltóztassék ahhoz elvben hozzájárulni, és a gyakorlati kivittel engem megbízni – írja a miniszterelnöknek –, hogy távolabbi vidékről (Ugocsában volnának megbízható embereim) egy vagy két intelligensebb megbízható paraszt embert, esetleg zsidót Izára kiküldjenek. Ezek a nép közt élve ... bizalmukat megnyernék és bizonyára ... rövid idő múlva alapos információval és bizonyítékokkal is tudnának szolgálni. Az összes költségek 2000 Koronát nem haladnának meg. Egy másik módszer volna a biztos információk beszerzésére – a kocsmárosokkal érintkezésbe lépni, akik a községbeliek összes titkait a legjobban ismerik, de ez is bizonyos anyagi áldozatot igényelne.”¹⁴⁷ Az Országos Levéltár iratai között fellelhető a miniszterelnök válasza az alábbi szöveggel: „A máramarosi vallási és politikai mozgalmak okának és természetének kinyomozására készséggel bocsátok 2000 Koronát utólagos elszámolás kötelezettsége mellett Méltóságod rendelkezésére”¹⁴⁸

Az engedély kézhez vétele után röviddel, február 19-én és 21-én Izán sor került az első letartóztatásokra. A miniszterelnök a görögkeleti egyházi vezetőket minden velük való kapcsolat megszakítására kérte, a budai görögkeleti püspököt külön is megkereste átíratával, melyben kifejtette, hogy az izai áttérés „megdöbbentő” politikai mozgalom, és reményét fejezte ki, hogy a püspök „a limine el fogja utasítani” ezt a „hazaáruló és felségsértő” mozgalmat.¹⁴⁹

Bogdanovics püspök a miniszterelnök megkeresését nem hagyta válasz nélkül. Ebben kifejtette saját álláspontját az ügyről, melyből érdemes idézni néhány gondolatot: „... én, a midőn mindent elkövettem az iránt, hogy a görögkeleti vallásra áttérni jelentkező izai lakosok áttérési szándékuk felől magamnak alapos meggyőződést szerezzek, azt tapasztaltam, hogy ezek tisztán és egyedül vallási meggyőződésüktől és semmi egyéb mellék érdektől és indoktól sincsenek vezérelve, mert állítólag csak most – a mikor papjaik rítusukban és liturgiájukban a római egyháztól átvett újításokat kezdték bevenni és meghonosítani – tudták meg, hogy ők jelenleg már nem annak a vallásnak a követői, a melyhez őseik tartoztak, valamint azt is megtudták, hogy a ruthének a XVII. században külső kényszer hatása alatt voltak kénytelenek vallásukat a jelenlegi vallásukkal felcserélni és hogy ezért ők csak akkor lesznek igazán boldogok, ha visszatérnek ősi vallásukba és ebben lelhetik lelki vigaszukat és nyugalmaikat.

Ily körülmények között a karlóczai püspöki zsinat sem térhetett ki abbeli kötelessége elől, hogy a visszatérni jelentkezőket egyházunk kebelébe, a melyhez azelőtt a ruthének is tartoztak, ismét be ne fogadja, anélkül, hogy híveinek gondozása, mint legszentebb kötelességei egyike ellen ne vétett volna; hiszen ez által nem tett semmit, amit hazai törvényeink tiltanak.”

A „felségsértő és hazaáruló” jelzőkre külön reflektált, bár a sérelmezett részt nem a miniszterelnöknek, hanem a magyar sajtónak tulajdonította: „Azonban őszintén meg kell vallanom, hogy nekem, mint a hazai görögkeleti szerb egyház püspökének végtelenül nehezemre esik, hogy a magyar sajtóban a görögkeleti vallásra való áttérés hazafiatlanságnak bélyegeztetik; ezt határozottan vissza kell utasítanom; a vagy talán a görögkeleti vallás követői hazánkban hazafiatlanok

146 MOL K-26 1904-XIV-688

147 MOL K-26 1904-XIV-1475

148 MOL K-26 1904-XIV-802

149 MOL K-26 1904-XIV-1390. A levél kelte 1904. április 1.

150 MOL K-26 1904-XIV-1390

volnának, a kiket a sajtóban hazafiságukban támadni és sértegetni hazafias cselekedet?”¹⁵⁰

Erre a már-már vádaskodásnak is felfogható levélre Bogdanovics nem kapott választ, jellemző azonban a felsőbb politikai vezetés útkeresésére a problémával kapcsolatban, hogy a miniszterelnök 1903 januárjában még így írt: „Ha a bajt gyökeresen akarjuk orvosolni, el kell távolítani az okot, melyet abban látok, hogy a görögkatolikus alsópapság mostoha anyagi viszonyok között élve, a népet különböző egyházi szolgáltatásokkal túlterheli”. Elismeri tehát, hogy az áttérések valódi motívuma a híveket sújtó anyagi terhekben keresendő, és a korábban lefolytatott szigorú vizsgálatok sem találtak bizonyítékot a politikai szándékra, ennek ellenére ragaszkodik a pánszláv törekvésnek a kormány által már korábban megfogalmazott koncepciójához.

A hegyvidéki kirendeltség munkatársa is értékelte az izaiai ügyét. „A skizma elterjedésének úgyszólván egyedüli és főrugója az anyagi érdek, melyet az illetők szeretnek vallási dolgokkal is vegyíteni” – jelentette Fischer Ödön. A gazdasági szakember az egyháznak teljesítendő kötelezettségek mihamarabbi rendezésében látta az áttérési mozgalom megállításának egyedüli módját: „Érvelésünk, illetve a hazafias érzelmű papságunk állásfoglalása egyedül csak akkor fog reális eredményeket szülni, ha a papi javadalmak azon része, mely eddig a hívek által terményzetben lett kiszolgáltatva, az állam által megváltatik és ezen teher a nép válláról levétetik” – tette meg javaslatát a miniszterelnökséghez 1904. február 24-én kelt jelentésében.¹⁵¹

Egy másik gazdasági szakember, Miskolczy János királyi erdőmester sötét színekkel festette le a helyzetet. „Iza községben eddig mintegy 380 család vallja magát keletinek és csak mintegy 75-80 család marad meg görög katolikusnak – mondotta –, de nemcsak ezen községben, hanem a szomszédos Herincse, Lipcse, Rókamező, Szinevér és Ötvösfalva is informálva van: úgyhogy ha ezen mozgalmat nem sikerül elfojtani, az egész északkelet elveszett, nemcsak a görög katolikus egyházra nézve, hanem a magyar államra nézve is, mert ezen mozgalomnak határozottan politikai háttere is van”.¹⁵²

Hasonló szellemben nyilatkozott Perényi Zsigmond¹⁵³, Máramaros vármegye főispánja 1904. február 14-én kelt levelében: „A görögkeleti hittérítőknek éppen abban rejlik erejük és az a legerősebb fegyverük, hogy az áttérőktől vagy semmit, vagy csak igen csekély hozzájárulást kívánnak párbér címén (családonként 20 fillért), és a stóladíjak is sokkal alacsonyabbak, mint a görög katolikusoknál”¹⁵⁴. A főispán az egész Felvidéket fenyegető veszedelemnek találta a skizmatikus mozgalmat, melynek megállítását kizárólag anyagi eszközökkel tartotta megoldhatónak.

Anyagi okok és politikai szándékok

Az eddigiekből az tűnik ki, hogy a legtöbben az illetékesek közül az áttérések valódi motívumát egyfelől a görög katolikus lelkészi kar, másfelől pedig a hívek sanyarú anyagi helyzetében találták. A politikai szándék hangsúlyozása azonban szinte valamennyi értékelésben megjelent. A ruszin népesség műveltségi színvonalát és képzettségét figyelembe véve nem sok realitása volt annak, hogy a ruszin jobbágy esténként pánszláv eszméket terjeszt, ám ennek

¹⁵¹ MOL K-26 1904-XIV-1155

¹⁵² MOL K-26 1904-XIV-997

¹⁵³ Perényi Zsigmond (szül. Budapest 1870 – megh. Budapest 1946) jogi tanulmányai befejezése után 1895-től közigazgatási szolgálatba lépett. 1896-tól országgyűlési képviselő a Szabadelvű Párt színeiben, 1903-tól Máramaros megye főispánja. 1913-17 között a Tisza-kormány belügyi államtitkára. 1939-40-ben Kárpátalja kormányzója biztosa.

¹⁵⁴ MOL K-26 1904-XIV-802

hangoztatásával éppen erről a szellemi és anyagi nyomorról lehetett elterelni a figyelmet, hiszen a lehangelő közállapotok miatt nem csekély felelősség terhelte a hatóságokat. Az élhetőbb körülmények megteremtéséhez nagyobb anyagi áldozatokra lett volna szükség a kormány részéről, de az a hegyvidéki akció támogatásával betöltöttnek vélte feladatát.

A leginkább érintett község, Iza lelkésze, Polyánszky István vetett fel a munkácsi püspöknek egy olyan javaslatot, amellyel később miniszteri szinten is foglalkoztak. „Minthogy a híveket avval csábítják, hogy a schizmatikus papnak nagyon keveset fognak fizetni, – nem lehetne-e utolsó szükségben avval hatni rájuk, hogy a papnak fizető párbér illeték 1 véka málé helyett 1 forint s. k. Két napszám helyett egy napszámot szolgáltatnának? – nem volna-e káros más községekre nézve.”¹⁵⁵ Ez a javaslat jól szemlélteti az unitus papság kétségbeesett helyzetét és félelmét, hiszen ilyen anyagi áldozatot többen is vállaltak volna, csak hogy híveiket megtarthassák. A miniszterelnök 1904. április 7-ére bizalmas értekezletet hívott össze a Máramaros vármegyei párbér állami rendezése tárgyában, jellemző azonban a helyzet kezelésére, hogy a megbeszélésre csak június 8-án került sor és érdemi döntés akkor (és még évekig) sem született.¹⁵⁶

Az izai görög katolikus gyülekezet széthullását segédlelkész kiküldésével próbálták megállítani, de ez sem vezetett eredményre. Végül Balogh Mihály püspöki külhelynök azzal a radikális javaslattal állt elő, hogy Polyánszky tiszteletet el kell távolítani a hitközség éléről, aki „... 72 éves ember létére egy nyugodalmas csendes helyre volna átteendő, eltekintve attól, hogy ő akar-e menni vagy nem, s ide egy erélyes, képzett, higgadt, lelkiismeretes lelkész volna kinevezendő...”¹⁵⁷. Mindezzel a külhelynök azt sugalmazza, mintha Polyánszkyból a felsorolt tulajdonságok hiányoznának. Az áttérni szándékozók gyakran hivatkoztak lelkészeik kapzsiságára vagy rosszindulatára, ilyen vélemények időnként a közigazgatási jelentésekben is feltűntek, de ez volt az első alkalom, amikor – igaz, csak közvetett formában – az egyházi hatóság embere is ilyen értelemben nyilatkozott.

Az idős Polyánszky egyébként azon kevesek közé tartozott, akik nem erőszakkal, hanem jóindulatukkal és megértésükkel szerették volna megtartani híveiket. Ezt támasztja alá, hogy hajlandó lett volna összeesketni olyan izai személyeket (név szerint Halász József, Orosz József, Szabó Miklós és özvegy Presztája György az érintettek), akik ugyan korábban bejelentették áttérési szándékukat, de amíg nem alakul meg a helyi görögkeleti hitközség, addig az unitus egyház szertartásait látogatták. Polyánszky levelére, melyben a követendő eljárás felől érdeklődött, 1903. október 17-én elutasító válasz érkezett a munkácsi püspöki hivatalból.¹⁵⁸ Másfél hónap múlva pedig eltávolították hivatalából, helyére Azary Andrást nevezték ki ideiglenes helyettes lelkészi hatáskörrel. Az új lelkész hamarosan hirhedtté vált a község lakosai körében azáltal, hogy semmilyen eszköztől nem riadt vissza, ha az áttérések megakadályozásáról vagy az eltévelyedett hívek visszatérítéséről volt szó.

Azary megbízásával együtt járt, hogy minden hónapban jelentést kellett tennie Firczák püspöknek az izai helyzet alakulásáról.¹⁵⁹ Azary András beszámolóí számat adnak mindarról az erőfeszítésről, amit a lelkész a közigazgatás embereivel karöltve végzett a skizma visszaszorítására, gyakran alkalmazva erőszakot és más meg nem engedett eszközöket.

Már az 1904. január 13-án kelt első jelentésében az enyhe eljárás miatt bírálta a hatóságokat, bár elismerte, hogy lelkészi tevékenysége kezdetén ő is inkább a békülékeny magatartást

155 KÁL Fond 151, opisz 2, Nr. 947. 20. o.

156 MOL K-26 1904-XIV-2862. Az értekezleten jelen volt Berzeviczy Albert kultuszminiszter, Szabó János szamosújvári és Firczák Gyula munkácsi püspök, Perényi Zsigmond máramarosi és Beöthy Pál Bereg megyei főispán, valamint dr. Várady L. Árpád cz. püspök.

157 KÁL Fond 151, opisz 2, Nr. 947. 49. o.

158 KÁL Fond 151, opisz 2, Nr. 947. 71. o.

159 Ezeket a jelentéseket a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi kirendeltségén őrzik.

választotta. „Igaz, hogy a szigorú fellépés már néhány szakadárt visszatérített volna a mai napig egyházunkba – vélte –, de az is bizonyos, hogy a többséget még jobban elriasztotta és megmakacsította volna a hosszú időre útját szegte volna visszatéríthetőségnek.”¹⁶⁰

Az új lelkész félelmei beigazolódni látszottak, és tevékenységének második hónapjáról szóló leveléből mély csalódás tükröződik, miután az ígéretek ellenére a budai szerb püspök kijelölte Iza görögkeleti lelkészét Petrovics Geraszim nyugalmazott teológiai tanár személyében. „Az orthodox pap jöttének hírére még a megmaradtak közül is általment két hívőnk a szakadárok közé azzal az okoskodással, hogy ahol a többség van, ott kell lennie az igazságnak is”¹⁶¹ – panaszkolt az 1904. február 10-én írott levélben. A megmaradt görög katolikus hívek között ráadásul elterjedt, hogy minél kevesebben maradnak, annál nagyobb párbérteher hárul rájuk, végül a lelkész a templomban cáfolta meg ezeket a híreszteléseket és mindenkit biztosított afelől, hogy nem szándékozik elhagyni a falut és az anyagi terhek sem növekednek. Egyébként jelentésében is kifejtette, hogy „... tanácsos lesz majd okkal-móddal a teherkönnyítésbe is belemennünk. Megfelelő fegyverrel sikeresebb lehet a harcz”.

A március 7-i jelentés főleg Bogdanovics Lucián budai görögkeleti szerb püspök és az ortodox egyház bírálóiról szól. Azary véleménye szerint a püspök félrevezette a hatóságokat és a közvéleményt, amikor az izaiakhoz küldött levelében csak ideiglenes templommá szentelhető termet és paplakot kért, ezzel azt a látszatot keltve, hogy a skizmatikusoknak nem kell nagyobb anyagi áldozatot vállalniuk az áttérés megvalósulásához. Ezzel szemben a sajtóban úgy nyilatkozott, hogy az összes egyházi felszerelést és a lelkész költségeit is az izaiaknak kell fedezniük. Tehát az izai lelkész úgy vélte, a szerb egyházi vezetés kettős játékot űz: míg a nyilvánosság előtt tagadja, hogy együttműködne a szakadárokkal, a valóságban az áttérésre bujtogatja őket. „Felségsértés, panszlavisztikus hazaárulási szándék, vallás és társadalmi osztályok elleni izgatás terhelte Brankovics és Bogdanovics bizalmasait” – fakadt ki Azary a történeteket értékelve.

Mindezeket figyelembe véve nem meglepő, hogy az új izai lelkész három hónapos tevékenysége alatt mindössze 36 ember tért vissza a görög katolikus egyház kebelébe, de ők sem őszinte megbánásból, hanem inkább a büntetéstől való félelem miatt, ahogyan maga

Község/év	1869	1880	1890	1900	1910
Beheró	736	743	717	732	729
Nagylucska	3 217	3 283	3 971	4 361	4 510
Talaborfalu	1 778	1 940	2 099	2 172	2 540
Iza	1 767	1 934	2 127	2 505	2 838
Dragomérfalva	1 437	1 546	1 862	2 190	2 602
Izaszacska	2 185	1 957	2 209	2 631	3 035
Lipcse	1 871	1 948	2 228	2 665	2 546
Kövesliget	2 492	2 603	3 183	3 559	3 931
Keselymező	1 673	1 567	1 732	2 040	2 546

Azary vélekedett.

5. táblázat. A skizma által leginkább érintett községek lélekszámának alakulása 1869-1910 között

(Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész.

A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.

Új sorozat, 42. kötet. Budapest, 1912. 381-382. o)

160 KÁL Fond 151, opisz 2, Nr. 947. 73. o.

161 U. o. 83. o.

IX. AZ IZAIK PERE

A bírósági eljárás elhatározott és 1904. április 30-án összeült a máramarosszigeti törvényszék, hogy ítéletet hozzon 19 vádlott ügyében.

A vádirat szerint a mozgalom vezetői: Pleszka Maxim Vaszilyu (40 éves görögkeleti földműves, vagyontalan), Vakaró Joachim Vaszilyu (40 éves görögkeleti földműves, vagyontalan), valamint Lázár Vaszily Mihályu (44 éves görögkeleti kosárkötő, napszámos, vagyontalan).

Nyolc vádlott bűne az volt, hogy részt vett a mozgalom szervezésében: Kemény Vaszily Mihályu (55 éves görögkeleti, kosárkötő, vagyontalan), Orosz Andri Mihályu (27 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan), Izai Andri Vaszilyu (31 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan), Pleszka Gábor Vaszilyu (24 éves görögkeleti kosárkötő, vagyontalan), Prokup Vaszily Petru (44 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan), Vucskán Péter Mihályu (30 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan), Szabó Miklós Mihályu (27 éves görög katolikus földműves, napszámos, vagyontalan) és Vucskán Andri Bárbár (32 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan).

Nyolc főt vádoltak azzal, hogy a mozgalom megindulása után a szervezéshez munkatársként jelentkeztek: Szimling Péter Juru (46 éves görög katolikus kisbirtokos, vagyonos), Chvuszt Koszty Mihályu (26 éves görög katolikus földműves, napszámos, vagyontalan), Vucskán Jura Vaszilyu (31 éves görögkeleti földműves, napszámos, kevés vagyona van), Bugás Stefán Fedoru (29 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan), Scserban Vaszily Mihályu (51 éves görög katolikus földműves, napszámos, vagyontalan), Pleszka Jura Havicsko Vaszilyu (48 éves görög katolikus földműves, napszámos, vagyontalan), Scserbán Jura Vaszilyu (65 éves görög katolikus földműves, napszámos, vagyontalan), Lázár Jura Mihályu (45 éves görögkeleti földműves, napszámos, vagyontalan).¹⁶²

A vádlottak között – nevük alapján ítélve – több magyar is szerepelt, anyagi helyzetüket tekintve kevés kivétellel vagyontalanok, ami arra utal, hogy kevésbé nemzeti jellegű, mint inkább szociális mozgalommal állunk szemben. A 19 vádlott közül 13 vagyontalan földműves napszámos. Az előzőekben Vakaró Joachim becsületsértés, Pleszka Gábor becsületsértés és kihágás, Vucskán Andri testi sértés miatt már volt büntetve. A vádirat Lázár Vaszilyt is büntetett előéletűként jelölte meg, elítélése okát azonban nem közölte.

Az 1904. március 15-én kelt vádirat a BTK 172. és 173. §-aiba¹⁶³ ütközőnek találta a vádlottak cselekedeteit, s ennek megfelelően sorolta fel a vádakát. Nemcsak arra hozott fel

¹⁶² MOL K-26 1904-XIV-3064

¹⁶³ Magyar Törvénytar 1877-1878.évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 1878:V. tc. A magyar büntető-törvénykönyvről. 128. o.

171. § Aki valamely gyűlekezetben nyilvánosan, szóval, vagy aki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése, vagy közszemlére kiállítása által, büntett vagy vétség elkövetésére egyenesen felhí, ha a büntett vagy vétség elkövetett: mint felbújtó büntetendő. Ha pedig a felbújtás eredménytelen maradt - amennyiben az a jelen törvény külön rendeletei alá nem esik: két évig terjedhető államfogházzal, és kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

172. § Aki a 171. §-ban meghatározott módon a törvény ellen, vagy aki hatóságoknak törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen engedetlenségre egyenes felhívást intéz vagy terjeszt: két évig terjedhető államfogházzal, és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Ugyanezen büntetés éri azt: aki a 171. §-ban meghatározott módon, valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen, úgyszintén azt is: aki a tulajdon vagy a házasság jogintézménye ellen izgat.

173. § Öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő az, aki a 171. §-ban meghatározott módon a király személyének sérthetlenségét, a trónöröklés törvényes rendjét, az alkotmányos államformát, vagy a törvény kötelező erejét megtámadja; úgyszintén az is, ki az alkotmány egyes intézményei, a monarchia másik államával fennálló kapcsolat, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államközösség ellen, avagy a királynak, az országgyűlésnek, az országgyűlési bizottságoknak vagy a közösügyek tárgyalására hivatott bizottságok törvényes joga ellen lázít.

példát, hogy a terheltek a görög katolikus papság és egyház ellen izgattak („a görög katolikus hívek által végzett gyónás s a görög katolikus egyház összes szertartása hazugság”), hanem igen részletesen idézte azokat a megnyilatkozásokat is, amelyek szerint az áttérők az áttérés tényét politikai jellegű változások jóslásával kapcsolták egybe. Egy népgyűlésen például a következők hangzottak el: „A görög katolikus vallás nem vallás; a görög katolikus hit nem tiszta, meg van hamisítva; akik át nem térnek a görögkeleti vallásra, azok hitetlenek, a mennyországba nem jutnak be, a görög katolikus hívek nem üdvözülnek, templomuk nem szent hely, oda csak lovakat kell kötni, az istálló vagy kosárkötőknek való hely ... a görög katolikus papok hitüket elhagyták. Ha bejön a görögkeleti pap, a muszka cár lesz az ő papjuk, s akkor a magyar hatóságok kormányzata, a magyar törvények uralma meg fog szűnni, – a magyar hatóságok oroszral fognak felcseréltetni, adót, közterheket nem kell fizetni; a muszka cár a mi atyánk – a görög katolikus hívőket, a zsidókat, a magyar hatóságokat el fogja kergetni; a muszka cár elfoglalja a földeket s a görögkeleti hívők között felosztja; ha a görögkeleti hit elterjed Lengyelorszáig, akkor Oroszországhoz fognak csatlakozni és jobb életük lesz”.¹⁶⁴ Szép Géza királyi ügyész megállapítása szerint „Vizsgálva a kifejezések jelentőségét, kétségtelen az, hogy azok az ingerültséget, szenvedélyt és gyűlöletet ébreszteni alkalmasak”. Ez pedig nem magyarázható másként, mint határozott és nyílt támadás a király törvényes jogú és alkotmányos intézményei ellen. A vád előzetes feltételezése szerint ennyi elég lett volna ahhoz, hogy az állam- és egyházellenes izgatás kellő mértékben bizonyítva legyen.

A bíróság által idézett tanúvallomások közül különösen érdekesek azok a *huszti főszolgabírói hivatalban* felvett jegyzőkönyvek, amelyekben főleg zsidó kocsmárosok „vallanak” teljesen azonos szöveggel.¹⁶⁵ Ha visszagondolunk a Máramaros megyei főispán nemes lelkű ajánlatára, aki vállalta, hogy „megbízható emberei” némi térítés fejében „alapos információval” szolgálnak, megértjük az elszámolásában szereplő 28 koronás nyugta mibenlétét. Az összeget ugyanis „a huszti főszolgabírótól az állam részére teljesített napszám-munka” fejében vette fel bizonyos K. P.

Bűnjelként a vádirat egy imakönyvet említett, amely az orosz birodalom cárijáért és az orosz uralkodóház tagjaiért szóló imákat foglalt magába. Továbbá „figyelmen kívül nem hagyható jelenségnek” minősítette azt a tényt, hogy „a terheltek birtokában egy oroszországi térkép találtatott, mert ez a körülmény is hű kifejezője annak, hogy a terhelteket az áttérési mozgalommal nem kizárólag a vallási érzület vezérelte, hanem azon célok elérése is vezette őket, melyeket beszédeikben kifejezésre juttattak”. Ezért írhatott a miniszterelnök egy hónappal az ítélethozatal előtt az igazságügyi miniszternek ily módon: „Általában pedig igen fontos volna, hogy a mozgalomnak illojális jellege, amennyiben lehető, a bűnper folyamán is kellő világításba helyeztessék”.¹⁶⁶ A megszólított miniszter közvetítette felettese óhaját a királyi főügyészhez, amennyiben felszólította, hogy a peres eljárás során „... keressenek módokat arra, miszerint a mozgalom szerzői és vezetői gyors és hathatós megtorlásban részesüljenek, és ezáltal a kóros és veszélyes forrongás megszüntetésére közreműködje-

164 MOL K-26 1910-XXV-1574 és MOL K-26 1904-XIV-1834

165 MOL K-26 1904-XIV-802. A meghallgatott tanúk: Iczkovics Sztrúly 61 éves földműves, Friedman Dávid 47 éves kocsmáros (az ő vallomása: „Iza község görög katolikus ruthén lakosságának 1/3 része általam nem ösmert izgatóktól elámitva a görögkeleti vallásra tért át, ... példáját az egész vidék, sőt egész Magyarország ruthén lakossága követni fogja, s akkor bejön az országba a Muszka Cár, aki előbb a zsidókat, majd az urakat agyon fogja üttetni.”), Grósz Benjamin 50 éves kocsmáros, Grósz Menachem 33 éves földműves, Aronovics Ábrahám 23 éves földműves, Katina Bernát 24 éves kocsmáros és Spiczter Smil Lázár 38 éves.

166 MOL K-26 1904-XIV-1475

nek...”. A gyakori minisztériumok közötti levélváltás mutatja az ügy fontosságát és azt, hogy a hatóságok elképzelése szerint a leghatékonyabb eljárás a gyors és szigorú megtorlás. Hogy a per kimenetelét előzetesen befolyásolni nemcsak etikátlan, hanem törvénybe ütköző is, azt az érintettek figyelmen kívül hagyták.

A 19 vádlott közül az előzetes kihallgatások során 13 következetesen görögkeletinek vallotta magát, míg hatan, akik később csatlakoztak a mozgalomhoz, görög katolikusnak mondták magukat. Áttérési szándékukat azzal indokolták, hogy megromlott a viszonyuk a község lelkészével. Tagadták, hogy el akartak volna szakadni Magyarországtól, soha nem jósolták és nem is óhajtották az oroszok bejövetelét. Külföldi kapcsolataik nem voltak, jóllehet ismerték és olvasták az Amerikából érkező lapokat, könyveket, ám onnan anyagi támogatást nem kaptak.

A tárgyalásra tanúként beidézték a per kezdete előtt röviddel kinevezett új izai lelkészt, Azary Andrászt, aki úgy vélte, az áttérésekben jelentős szerepe volt Tóth Elek röpiratának, amelynek száznál is több példánya forgott közkezen a községben. Állítását a vádlottak is megerősítették, sőt Vakaró Joachim kijelentette, hogy nagy hatással volt rá az említett irat, mert megtudta belőle, hogy sok millió görögkeleti van, és ez erőt adott szándékuk megvalósításához. Az izaiak áttérési mozgalmát egyébként a hatóságok részéről többen is összefüggésbe hozták a ténnyel, hogy a község lelkészeként 1859-től 1885-ben bekövetkezett haláláig az a Rakovszky Iván szolgált, aki a korabeli ruszofil mozgalom legismertebb alakja volt. Nemcsak a galíciai ruszofilekkel, hanem az oroszországi pánszláv körökkel is összeköttetésben állt, valamint hangsúlyozta a közös galíciai-ruszin hagyományokat, aminek az 1858 folyamán kiadásra került lapjában is hangot adott.

Az ügyészi és védői perbeszédekre 1904. április 29-én került sor. Dr. Illés Andor vádbeszédében hosszasan ecsetelte, hogy a vádlottak célja a magyar állam és a görög katolikus egyház intézményeinek felforgatása volt, bár ezt az előterjesztett „bizonyítékok” a legcsekélyebb mértékben sem sem igazolták. Dr. Klein Artur, az elsőrendű vádlottak védője védencei felmentéséért folyamodott. Felhívta a bíróság figyelmét, hogy védencei egyszerű, tudatlan emberek, akik esetében nem lehet politikai indítekról beszélni. A másodrendű vádlottak védője, Dr. Valkovszky Elek nem élt a szólás jogával, miután védencei esetében ejtették a vádat.

A máramaroszi törvényszék által az izai áttérők ügyében 1904. április 30-án hozott ítélet a következő volt: a törvényszék a vádiratban szereplő 12 vádlott ellen az eljárást megszüntette. Hét vádlott (Pleszka M. V., Vakaró J. V., Lázár V., Kemény V. M., Orosz A. M., Izai A. V., Pleszka G. V.) esetében bűnösséget állapított meg a BTK 172. §-ába ütköző izgatásban. Büntetésüket az alábbiakban határozta meg: Pleszka Maxim 1 év államfogház és 500 korona pénzbüntetés; Vakaró Joachim 1 év 2 hó államfogház, Lázár Vaszily 1 év 2 hó államfogház, Kemény Vaszily 1 év 2 hó államfogház és fejenként 500 korona pénzbüntetés; Orosz Andri, Izai Andri és Pleszka Gábor fejenként 2 hó 9 nap államfogház és 180 korona pénzbüntetés.

Az ítélet az utóbbi három személy esetében a szabadságvesztést kitöltöttnek vette, és azonnal szabadon bocsátotta őket, valamint engedélyezte a „bűnjelek” visszaszolgáltatását. A Tóth Elek-féle brosúrárt a bírói végzés elkobzásra és megsemmisítésre ítélte.¹⁶⁷

A vádiratban oly erőteljesen hangsúlyozott államellenes izgatás, mely a BTK 173. §-át meríti ki, az ítéletben fel sem merült. A bizonyítékok nyilvánvalóan igen szegényesek voltak ahhoz, hogy egy valóban tudatos politikai mozgalom meglétéről árulkodjanak. Akik a pánszláv befolyás szerepét nyilvánvalónak tartották az ügy során, még azok is elismerték, miszerint „...figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az orosz agitációval megfertőzöttek is elsősorban inkább csak vallási szakadároknak voltak tekinthetők, de népi öntudattal nem rendelkeztek”.¹⁶⁸

167 MOL K-26 1910-XXV-4180

168 Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. 280. o.

Az ítélet meghozatala után az államfogházra ítélték nevében dr. Klein Artur védőügyvéd az elítéltek felmentéséért, míg az ügyész az ítélet súlyosbításáért fellebbezett.

Az Igazságügyi Minisztérium 1904. július 4-én tájékoztatta a miniszterelnököt a Pleszka Maxim és társai ügyében hozott nem jogerős ítéletről, miszerint a 173. §, vagyis az államellenes izgatás vádja alól felmentették őket. A levél hátoldalán az alábbi észrevétel olvasható: „NB! Tiszteletteljes nézetem szerint ez az ítélet tartalmánál fogva nem alkalmas arra, hogy a szerb pátriarchának vagy a budai görögkeleti püspöknek megküldessék, mert nem eléggé documentálja azt, hogy itt a vallás leple alatt állam- vagy dinasztiaellenes izgatás történt volna”.¹⁶⁹ Ebből a rövid megjegyzésből kitűnik az a csalódottság, amivel a miniszterelnökség az ítéletet fogadta, hisz minden igyekezetük ellenére sem sikerült az áttérési mozgalom politikai, még inkább pánszláv törekvéseit feltárni. A tárgyalás során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a félig írástudatlan napszámosok nem képesek megfelelni annak a szerepnek, amit a hatalom emberei ebben a nagyszabású színjátékban szántak volna nekik.

A Pesti Napló röviden felvázolta az izai eseményeket, és azzal vádolta a karlócai görögkeleti püspököt, hogy buzdította az áttérőket. A lapnak nyilatkozva Bogdanovics Lucian budai szerb püspök kijelentette: „A vádirat tartalmát ismerem és mondhatom, hogy nem hiszek a vádban. Az ‘izgatók’ annak idején engem is fölkerestek valamely egyházi ügyükben, de államellenes dolgokról egy szót sem ejtettek”.¹⁷⁰

A per és az ítélethozatal következtében az izai áttérési mozgalom megtorpant, nyolc család a letartóztatások kezdetén azonnal elállt szándékától, a továbbiakban pedig a Máramaros megyei közigazgatási bizottság azt jelentette, hogy „az izgatásoknak büntető úton való szigorú megtorlása reményt nyújtott” arra, hogy azok megszűnjenek.¹⁷¹ A karlócai görögkeleti pátriárka is kénytelen volt tudomásul venni, hogy a ruszinokat egyelőre nem tudja nyájába vonni. 1904. május 10-én kelt levelében arról számolt be a miniszterelnöknek, hogy „a büntető eljárás azok ellen, akik a mozgalom élén álltak, az egész ügy további menetét felfüggesztette, minek következtében a pap kirendelése, ill. a helyszínre való küldése el is maradt”.¹⁷² Ezzel mind a munkácsi püspök, mind az izai lelkész elégedett lehetett, hiszen legfőbb céljukat elérték, a görögkeleti pap kiküldését sikerült megakadályozni. Ráadásul a határozott fellépés eltántorította az áttéréstől azokat, akik nem saját meggyőződésükből, hanem csupán a többieket követve akarták vallásukat megváltoztatni.

Úgy tűnt, a mozgalom elcsitult, bár a per még nem ért véget. A fellebbezés nyomán 1905. január 31-ére volt kitűzve az újabb tárgyalás a debreceni királyi ítélőtáblán. Valójában azonban csak június 23-án ült össze az ítélőszék, hogy meghozza az újabb döntést. Az ügyész a BTK 173. §-ában meghatározott izgatás vétségében is bűnösnek kívánta nyilvánítani a vádlottakat. A debreceni ítélőtábla azonban elvetette az ügyész indítványát azzal az indokkal, miszerint „a vádlottak az említett hazafiatlan és államellenes kifejezéseket nem az állam, az alkotmány és annak intézményei ellen való izgatás céljából, hanem csupán vallási rajongásból használták, hogy a szerintök egyedül üdvözítő görögkeleti vallásnak mentől több hívet szerezzenek”.¹⁷³ Az újabb döntés tehát helyben hagyta az elsőfokú bíróságenyhe ítéletét, az államellenes izgatást a vád és az azt támogató kormány leghatározottabb szándéka ellenére sem sikerült bizonyítani.

A büntetések tekintetében a máramarosszigeti törvényszék ítéletét felülvizsgálva a négy fő büntetését „bűnösségük arányában” leszállították. Büntetésüket – a vizsgálati

¹⁶⁹ MOL K-26 1904-XIV-3334

¹⁷⁰ *Pesti Napló* 1904. április 8. A pánszláv térítők pere – A karlócai metropolita szerepe. 3-4. o.

¹⁷¹ MOL K-26 1904-XIV-2020

¹⁷² MOL K-26 1910-XXV-1574

¹⁷³ MOL K-26 1904-XIV-1390

fogság és az előzetes letartóztatás beszámításával – a következőkben szabták meg: Pleszka Maxim 6 hó szabadságvesztés, Vakaró Joachim 8 hó, Kemény Vaszily 8 hó, Lázár Vaszily 7 hó szabadságvesztés és mindegyik elítélte fejenként 50 korona pénzbüntetést róttak ki.

A per azonban még ezzel a döntéssel sem ért véget. A királyi főügyész 3 fő esetében az ítélet súlyosbítását kérte a BTK 173. §-ába ütköző vétség miatt. A védő felmentésért fellebbezett.

A harmadik tárgyalásra, immár legfelső szinten 1906. május 10-én került sor a budapesti királyi Curia. A vádlottak egyike, Vakaró Joachim ezt már nem érte meg, ugyanis a debreceni ítéletet követően hamarosan elhalálozott. Mivel azonban a Curia az elhunytáról nem kapott hivatalos értesítést, élő személyként kezelte őt („hiteles adattal támogatva nem lévén, figyelmen kívül hagyott”).

A Curia döntése alapján Kemény Vaszily, Vakaró Joachim és Vucskán Andri bűnösnek találtatott a BTK 173. §-ába ütköző vétségben. Vakaró Joachim és Kemény Vaszily vádlottaknak a BTK 172. és 173. §-aiba ütköző vétségük miatt összbüntetésül – a Debrecenben hozott ítélet pénzbüntetésre vonatkozó részének fenntartásával – 1-1 év államfogházat szabott ki. Vucskán Andri vádlott büntetését a BTK 173. §-ába ütköző vétség miatt 6 hónap államfogházban határozta meg a legfelső bíróság.¹⁷⁴

Az Igazságügyi Minisztérium 1906 májusában jelentette a miniszterelnökségnek, hogy „a Máramaros megyei Iza községben a felekezeti térítések és az ún. unióellenes törekvések örve alatt jelentkező államellenes izgatások tárgyában a bűnvádi eljárás jogerős befejezést nyert”. Az izai skizmatikusok ügye egyre felsőbb szinteken folytatódott, amíg az előzetes várárkosításoknak megfelelő ítélet nem született. A budapesti Curia minden bizonnyal nem véletlenül bírálta felül a korábbi határozatokat, hatással lehetett rá az Igazságügyi Minisztérium közbenjárása, és bár erre közvetlen felhívást nem találtunk, mégis kétséges, hogy olyan új bizonyítékok kerültek volna elő, amelyek a súlyosabb ítéletet indokolták volna.

Az áttérőkre nézve kedvezőtlen ítélet előrevetítette, hogy ennek a történetnek még lesz folytatása. Az ügy hivatalos lezárulása után alig egy évvel a Máramaros megyei főispánnak újból volt mit jelentenie. 1907. április 10-én értesítette a miniszterelnököt, hogy „a nép nagy része templomba nem jár, a papot és a görög katolikus vallást becsmérli, egyesek gyermekeiket Budapestre a szerb paphoz viszik keresztelni vagy egyáltalán nem is kereszteltetik. E tekintetben a munkácsi püspök megtorló intézkedései, hogy ti. a nem keresztelt gyermekeket és izgókat a görög katolikus lelkész nem temeti, eddig kevés eredményre vezettek...”¹⁷⁵. A főispán a véleményét Toma Jenő huszti főszolgabíró jelentésére alapozta, aki összefoglalva a skizma elmúlt három évének eseményeit arra a szomorú következtetésre jutott, hogy „... a hatóságoknak a szabad vallásgyakorlat idejében semmiféle törvényes kényszereszközünk nincs a mozgalom ellensúlyozására”, csakis a rábeszélés. Ezt azonban kevésnek találta, mikor az ellenség részéről „nem annyira vallási, mint inkább a legvadabb irányú nagyorosz és pánszlávistikus izgatás folyik”¹⁷⁶. A mélyen vallásos ruszin lakosság a végsőkéig elszánta magát: az áttért izaiak nagy része nem járt a templomba, gyermekeit nem kereszteltette, sőt még azt is elviselte, hogy elhunyt hittestvéreit egyházi szertartás nélkül, a temető szélén hantolják el. A hamu alatt tehát tovább izzott a parázs, várva a megfelelő pillanatot az újbóli fellobbanásra. A hatóságok egy ideig nem is léptek fel semmilyen módon ez ellen, bár az izai birtokviszonyokat, a munkalehetőségeket illetően nem történt pozitív változás, ami előrevetítette az újabb elégedetlenségi hullámot.

¹⁷⁴ MOL K-26 1910-XXV-4180

¹⁷⁵ MOL K-26 1907-XXV-2346

¹⁷⁶ KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 38. 3-4. o.

	Írni-olvasni tudott		Az összes		6 év fölötti	
			Írni – olvasni tudott			
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
	szám szerint		százalék			
Bereg	78 259	110 476	37,5	46,7	46,4	57,2
Ung	51 469	71 213	33,6	43,9	41,3	53,0
Máramaros	54 156	78 009	17,5	21,8	21,8	26,8
Ugocsa	25 632	35 846	30,8	39,1	37,5	47,8

**6. táblázat. A népesség írni-olvasni tudása a ruszinok által legnagyobb
számban lakott megyékben**

(Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. Budapest, 1912.)

X. A NAGYLUCSKAI ESEMÉNYEK

Szociális elégedetlenségből vallási áttérés

A Bereg megyei nagylucskaiak 1903 óta figyelemmel kísérték az izaiak áttérési mozgalmát és kapcsolatba is léptek velük: Rubis György és társai levélben fordultak az izaiakhoz, melyben kijelentették, hogy amennyiben Izára megérkezne a kívánt görögkeleti lelkész, az áttérők száma "rögtön megszorodna".¹⁷⁷

Miután a karlócai zsinat 1903. december 12-én az izaiak ügyében pozitív döntést hozott, számos nagylucskai hívő még karácsony előtt döntött az áttérés mellett. Ebben jelentős szerepe volt Rubis Györgynek, aki a Tóth Elek-féle brosúrával győzte meg az ingadozókat. Elsőként az Amerikából visszavándoroltak csatlakoztak a mozgalomhoz, majd a kedvező ígéretek hallatára egyre bővült a táboruk.

Nagylucska ruszin többségű község Bereg vármegye Munkácsi járásában. Lakossága az 1900-as népszámlálás szerint 4361 fő, ebből 214 magyar. Állami elemi népiskoláját öt tanítóval 1884-ben szervezték, amelyhez óvoda, gazdasági iskola, valamint ifjúsági egyesület is kapcsolódott. A település lakosságának közel 90%-a a görög katolikus egyház híve volt.

A nagylucskai áttérésnél a híveknek papjukkal szembeni elégedetlensége mellett jelentős szerepet tulajdonítottak az USA-ból visszavándoroltaknak, akik elégedetlenkedtek az itthoni rendszerrel, és megismerve egy jobb berendezkedést, idehaza is változást követeltek. Ez az óhaj a legváltozatosabb és különösebb formákban nyilvánult meg: a korabeli sajtóban olvashatjuk például, hogy egy hazatért ruszin azért kezdte verni a feleségét, mert nem került mindennap hús az asztalra, mint azt Amerikában megszokta.

A ruszin kivándorló az Egyesült Államokban azonban mással is találkozott, mint az óhazainál nagyobb jóléttel: az orosz ortodox egyházzal, mely segélyszervezeteket tartott fenn, ezekbe igyekezett bevonni lehetőleg minden szláv nyelvű kivándoroltat, beleértve a Monarchia területéről érkezetteket is. Az osztrák-magyar hatóságok elég későn ismerték fel az ebben rejlő veszélyeket, hisz alig néhány görög katolikus egyházközséget működtettek az USA-ban. Ezek ráadásul súlyos összeütközésbe kerültek a kinti római katolikus egyházzal, amely nem volt hajlandó elfogadni a nős vagy özvegy görög katolikus papokat, ill. egyenrangúként kezelni a görög katolikus egyházat. Ez az ellenségeskedés visszahatott a hívekre, akik a gyakran igen távol eső és ráadásul költséges görög katolikus templom helyett a közelebbi ortodox templomot látogatták. A csábító tényezők sorát tovább gyarapította az, hogy itt nem a hívek fizették a papot, hanem sokszor ők részesültek a görögkeleti egyház támogatásában.

Az újvilágból megtérők megosztották falubelijeikkel kinti tapasztalataikat, egyebek mellett a pravoszláviával való találkozást is. Így erősödött az a nézet, hogy szegénységüknek legfőbb okozója a görög katolikus egyház, amely nekik nem is igazi egyházuk. Az ősi hit, a pravoszlávia követői nagyobb empátiával fordultak feléjük amerikai magányukban, ezek a hírek pedig felerősítették az itthoni skizmatikus tendenciákat. A visszavándorlást mindazonáltal nem lehetett megakadályozni, bár az a magas kormány számára igencsak kíváncsi lett volna. A miniszterelnök már 1903-ban így írt: „... a nem magyar ajkú kivándorlottak ... rossz

¹⁷⁷ A levél 1903. november 19-én kelt, aláírta Rubis György, Fedák János, Szeblák János, Seszták János, Fencsák Péter, Lödör János, Tricsinecz György, Rapinecz Demeter, Panlya Péter és Balogh András. MOL K-26 1910- XXV-1574

érmű vezetői befolyása alá jutván, nemzetiségi szempontból nagyrészt megromlottak. Bárminő sajnálatos is tehát az a nagy embervesztés, mely a tót és orosz ajkú népesség tömeges kivándorlása folytán a magyar államra hárul, a hazafias érzelmeiben kint megromlott szlávoknak a Felvidékre való visszaözlése mégsem kívánatos ..., mert komoly előjelei mutatkoznak annak, hogy ... a kint magukba szívott eszméket itthon igyekeznek továbbterjeszteni”.¹⁷⁸

Az amerikaivá lett Monarchiabeli szlávokra gyakorolt orosz hatásról a hazai görögkeleti egyháznak is tudomása volt. A miniszterelnök írta Bereg megye főispánjának a nagylucskai görög katolikus hívek körében megindult áttérési mozgalom tárgyában a következőket: „Rendelkezésemre álló diplomatai jelentésekből minden kétséget kizáró módon megállapítható, hogy az amerikai Egyesült Államokba kivándorolt görögkatolikus rutének között az orosz orthodox egyház erélyes térítési akciót fejt ki, mely propaganda eredményeképpen Amerikában görögkeleti egyházközösségek keletkeztek s ezen egyházközösségek híveinek igen tekintélyes része a mi ruthénjeinkből áll. A magyar állam ezen egyházi eszközökkel dolgozó, de pánszláv politikai célokat szolgáló agitáció ellen Amerikában is felvette a küzdelmet, azt azonban nem áll módunkban megakadályozni, hogy a görögkeleti vallásra Amerikában áttért ruthének vissza ne vándoroljanak. Ezen visszavándorlók azután az orosz orthodox vallás számára itthon is igyekeznek proselitákat csinálni, s ezen tendenciák eredményeként keletkeztek azon áttérési mozgalmak, melyeket Bereg és Máramaros vármegye több falvában már évek óta észlelünk”.¹⁷⁹

Valóban, a visszavándorlás aránya a rutének körében volt a legnagyobb, az 1903-as év adatai szerint a 3204 kivándorlóból 1450 visszatért, vagyis 45,7 %-uk némi jövedelemhez jutva hazajött a családjához, és néhány hónap múlva esetleg újból elhagyta az óhazát.¹⁸⁰ A nagylucskaiak körében, akik a Schönborn-hitbizomány miatt krónikus földhiányban szenvedtek, szintén gyakori volt, hogy a családjukat eltartani nem tudó, a közelben munkához nem jutó parasztok az Egyesült Államokban próbáltak szerencsét. A Munkács melletti község lakosaira, akik az átlagos ruszinoknál szorgalmasabbak és műveltebbek voltak, nem maradt hatás nélkül az a különbség, amit elsősorban a gazdasági lehetőségek terén tapasztaltak Amerikában. Hazatérve a vallásváltoztatás igényével elsősorban szociális-gazdasági helyzetük javítása céljából léptek fel.

Nagylucskán 1904. január 19-én kb. 60 fő jelent meg a görög katolikus lelkesnél, Bacsinszky Mihálynál, hogy a kilépésről tárgyaljon. „Értesülve a dologról – írta a Bereg megyei főispán a miniszterelnökhöz 1904. február 29-én –, a vármegye főjegyzőjét, egy higgadt, minden tekintetben megbízható, kellő belátással bíró tisztviselőt a helyszínre küldtem, s tőle azon információt nyertem, miképp egyelőre tisztán felekezeti irányú a mozgalom, s eredetét abban leli, hogy a görögkatolikus papság igen magas stóllákat szed a hívektől s emiatt a szegénysorsú nép körében az elkeseredés oly nagy ellenük, hogy készséggel kaptak a görögkeleti felekezetnek propagandát csináló akciót, mely azzal ámítja őket, hogy ha áttérnek, minden terhet levesz vállaikról az egyház s nekik semmivel sem kell a hitközösség fenntartásához járulni”.¹⁸¹ Levelében rámutat arra a súlyos problémára, amit sokan a kortársak közül is a

178 MOL K-26 1906-XXI-854

179 MOL K-26 1907-XXV-941

180 dr. Kenéz Béla: Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1906. 214., 264. o.

181 MOL K-26 1904-XIV-997

skizma elterjedésének egyik fő okozójaként tekintettek: a papi fizetések és egyházi járulékok rendezetlenségére. Ennek orvoslására egyetlen megoldás kínálkozott, nevezetesen „... a görög katolikus papság anyagi helyzetének állami hozzájárulás útján rendezése s ez után a stoláris díjaknak nagy mérvű leszállítása útján volnának a sajnálatos jelenségek okai radicalisan elháríthatók”.

Feljegyzésében, mely 1904. május 1-én kelt, a főispán részletesebben foglalkozott a nagylucskai skizma okaival. Felhozták, írta, hogy „a papoknak házanként fizetendő párbér és robot-természetű szolgáltatások, továbbá a stóla és egyes szertartások után külön fizetendő díjak oly magas és szabályozatlan összegben rovatnak ki, miképp elviselhetetlen terhet képeznek a népre nézve”. „Lucskán pl. ősidőktől fogva egy vékát fizet minden egy holdnál csekélyebb területű ingatlannal bíró egyén. De ha az eredetileg 1190 négyszögöllel bíró apának négy fia s ezeknek ismét négy-négy fia van, annak dacára, hogy egy unokára csak néhány négyzet öl jut, mind a tizenhat unoka egy-egy vékát fizet, 16 vékát fizet... A stóla egyáltalán nincs megállapítva, vagy ha igen, ... az sohasem tétetett közhírré, s így a pap tetszés szerinti díjakat szed. Ruthén vidéken közmondásszerű, hogy egy vagyonos családot egy temetés adósságba kerget, kettőnek már utána megy a lábas jószág, a harmadik a földet is elveszi. ... A vármegye alispánja már régebben átírt a munkácsi püspökséghez s kérte, hogy állapítsa meg lehetőleg alacsony kulcs szerint a stóladíjakat és tétesse közhírré a díjszabást. A püspök arra utalva, hogy ez által papjainak existenciáját tenné lehetetlenné, ... megtagadta mindkét kérelmet. ... A felsőbb egyházi hatóságok ... szemet hunynak a lelkeszi kar, fájdalom, csaknem általános kapzsisága, a vallási szertartások kiosztásában megnyilatkozó üzleti szelleme előtt s folyton maguk hajtják bele ezeket lelki vezetőik ... a vallásuktól való elidegenedésbe”. A főispán közölte azt is, hogy a hívek szerint „a papság nem foglalkozik a gondozására bízott hívek lelki szükségleteinek kielégítésével s a vallási gyakorlatokat kieletlenül ... teljesíti, paróchiáját sokszor hetekre elhagyja, a szertartásokat saját kényelmére, önkényesen megrövidíti”. Bacsinszky viselkedése tehát bizonyítottan közrejátszott a skizma terjedésében, a lelkész hanyagságával a munkácsi püspök is tisztában volt, ennek ellenére azonban csak 1912 januárjában határozott az ungvári szentszéki ülés arról, hogy kánoni eljárást indítványoz ellene.¹⁸²

Alighogy kipattant az újabb áttérési ügy, a hatóságok azonnal a legnagyobb eréllyel léptek fel. Rubis Györgynél, az áttérni akarók szószólójánál házkutatást tartottak, aminek során lefoglalásra kerültek a következők:

1. a New Yorkban megjelent “Hol kell keresni az igazságot” című orosz nyelvű brosúra;
2. Dolga Milán karlócai görögkeleti lelkész levele;
3. 54 nagylucskai lakos áttérési nyilatkozata;
4. írógéppel írt áttérési nyilatkozatminták;
5. egy oroszországi kolostor által kiadott füzet 4 példánya, egy moszkvai kiadású Szent Bazil-életrajz, a Nauka című Csernoviczban megjelenő folyóirat, egy 1902. évi orosz folyóirat, a cári család arcképe, két orosz nyelvű irat, 12 darab Kijevben kiadott szertartáskönyv.

Az 54 áttérni szándékozót név szerint felsorolta a Földművelésügyi Minisztériumhoz intézett nagyon bizalmas tájékoztatójában Kazy József, a hegyvidéki kirendeltség vezetője. A névsor az eredeti helyesírás szerint a következő:¹⁸³

¹⁸² KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 796. 76. o.

¹⁸³ MOL K-26 1904-XIV-2130

1. Rubis Jurko	28. Varga György
2. Rapinecz Demeter	29. Varga Vaszily
3. Szteblák Iván Elek	30. özv. Varga Demeterné fia
4. Panlyo Péter	31. Ladzsín Iván
5. Holod György	32. Fencsák György
6. Házi Iván	33. Telicska Iván
7. Balog Elek unokája, Lingán	34. Szteblák Péter
8. Januta Iván	35. Balko György
9. Sáfár György, Mihályé	36. Holod György Mihályé
10. Fencsák Péter	37. Rubis Vaszily és fia, Iván
11. Melyika Demeter	38. Turjanicza György
12. Sáfár Vaszily	39. Glagola Iván
13. Lödör Iván Iváné	40. Glagola Vaszily
14. Andrijko Misó	41. Holod Vaszily
15. Balog Andris	42. Makara Vaszily
16. Lesko András Demeteré	43. Selyko Demeter
17. Volosin Vaszily	44. Panlyo Vaszily
18. Choma Iván Mihályé	45. Szteblák Iván
19. Volosin Stefán	46. Szteblák Vaszily
20. Házi Iván Józsié	47. Szteblák György
21. Lukándi Vaszily	48. Szteblák András
22. Fencsák Iván	49. Czifra Péter Lödör Gy. mostohafia
23. Lukaninecz György fia	50. Drága György
24. Katrics Demeter	51. Tricsinecz György
25. Lödör György	52. Andrijko Péter
26. Czifra György	53. Balog Jurko
27. Sekura Iván	54. Lesko Péter

Kazy a tájékoztatójában azt is kifejtette, hogy a nagylucskaiak a felvidéki ruszinok között a legjózanabbak, igen dolgoz, igyekvő nép. A község 5318 lakosából 4 507 a ruszin, akikre 1 863 kataszteri hold rét és szántó, valamint 674 kataszteri hold erdő jut, vagyis a legtöbb családfőnek nincs a megélhetéshez elegendő földtulajdona. Mindebből az következik, hogy a skizma oka itt a földéhség. Nagylucska lakói nagyoobbrészt jómódúak, „... 780 000 korona birtokvásárlásra fordítható vagyona van a községnek, mely könnyen lenne kiegészíthető 1 millió koronára. Ha tehát a Schönborn-féle hitbizományi uradalom Nagylucska község határában lévő mintegy 2 800 magyar hold mezőgazdasági területét a község megszerzhethné, a megélhetési probléma magától megoldódna s vele a nemzetiségi mozgalom is talajt veszítene”.¹⁸⁴

A nagylucskaiak az 1870-es évek végétől jártak Amerikába. 1903-ban a község 650 lakosa dolgozott az Egyesült Államokban. A hatóságok állítása szerint a lucskaiaknak a kinti keresetükből 1 200 000 koronát meghaladó értékű takarékbetétje volt különféle pénzin-

184 U. o. A jelentés kelte 1904. május 5.

tézeteknél elhelyezve. Ebből a pénzből már meg tudták volna venni a Schönborn-uradalom kiszemelt területét. A tárgyalások a hitbizománnyal megindultak, megegyeztek a holdankénti 700 koronás vételárban, összesen kb. 1,4 millió koronában, de a kedvezőtlen adottságú Hát nevű birtokrész megvásárlását a lucskaiak visszautasították. A cél elérése előtt azonban az üzlet meghiúsult, mert az uradalom igazgatósága arra hivatkozva, hogy a megállapodás tárgyát képező birtoktest bérbe van adva és a bérlő is kártalanítást követel, felemelte a vételarat, ez azonban a tárgyalások megszakításához vezetett. A hegyvidéki kirendeltség vezetője, Kazy József úgy kommentálta az esetet, hogy emiatt „... a nép könnyen elhiszi, hogy itt földhöz nem jut senki, csak a cár segítségével”. Kazy jelentésének további részében figyelmeztetett, hogy amennyiben a súlyos földhiányt nem orvosolják, annak komoly következményei lehetnek nemcsak a nagylucskaiak, hanem a környékeliek életére is. „Ezen mozgalmat csak úgy sikerült némileg lecsillapítani, hogy a saját befolyásom és közvetlen beavatkozásom érvényesítése által kilátásba helyeztettem a nagylucskaiak számára a birtokbavétel mielőbbi effectuálása: ha azonban ez az uradalom érthetetlen visszautasító magatartása miatt nem fogna bekövetkezni, a skizmatikus törekvéseket követni fogja a szocializmus fellépése, ami idővel átcsaphat a többi ruthén vidékre, s így kimondhatatlan veszedelmeket idézhet elő, amit bármely áron meg kell előzni” – intette a kormányt a hegyvidéki kirendeltség vezetője.

A nagylucskai nép más volt, mint az izai: ahogy a miniszterelnök is értesült, „... a rutének között ritka józanságuknál és takarékoságuknál fogva kimagaslanak a többi rutén lakosság közül”¹⁸⁵. Tájékozottak voltak, világot láttak, vallásilag is képzetebbek a máramarosiaknál. A pénzüket nem kocsfázásra költötték, hanem földhöz szerettek volna jutni, de mivel kudarcot vallottak, új megoldást kellett találni. Ennek a lehetőségét látták az ortodox hit felvételében, mert akkor, ahogy egymást biztatták, „az orosz cár megveszi a gróf Schönborn-féle birtokot, mely eredetileg úgyis jog szerint a lakosságot illette, s ezt a népek ajándékozza”.

Romanecz Aladár bilkei esperes, az asszimilálódott ruszin értelmiség egyik képviselője, az Ungváron kormánytámogatással megjelenő Kárpáti Lapok szerkesztője is figyelmeztetett erre a különbségre. Mint megállapította, „a pánszláv skizma Máramarosból Beregre is átcsapott, ám a beregi skizma sokkal mélyrehatóbb jelentőségű amannál, mivel a beregi nép vallásilag képzetebb, lelki világában bensőbb érzésű és gondolkodású”.¹⁸⁶

Mindezek miatt tehát a hegyvidéki kirendeltség szakemberének véleményét a Schönborn-hitbizomány értékesítése kérdésében a miniszterelnöki hivatalban vizsgálat tárgyává tették és elfogadták azt. A miniszterelnök 1904. május 30-án bizalmas magánlevélben kereste meg Schönborn Frigyes Károly grófot, a Bereg megyei földek túlnyomó többségének birtokosát. „Lelketlen és bizonyos oroszországi pánszláv körökkel összeköttetésben álló izgatók ... ezt a magyar hazához és görögkatolikus egyházhoz eddig szeretettel ragaszkodó rutén népet a legújabb időben nem minden siker nélkül a görögkeleti vallásra térítik át csak azért, hogy e mozgalom örve alatt az intelligencia igen alacsony fokán álló népelem lelkébe ruszsofil eszméket csepegtethessenek bele.” Ha „... e nép ott helyben földet vásárolhatna, az izgatók elvesztenék lábuk alól a talajt s a község belbékéje kétségkívül helyreállna” – írta. Tisza arra hivatkozott, hogy Nagylucskán 5 emberre mindössze 1 hold föld esik, ez idézte elő a földéhséget a többnyire Amerikát is megjárt, némi vagyonnal rendelkező kérelmezők körében. Kérte Schönborn grófot, adja el a falu határában levő 2 800 magyar holdnyi birtokát, s akkor „légy meggyőződve, tisztelt Barátom, hogy ha e kérelmet teljesíted, néhány száz, sőt ezer munkás állampolgárát e hazának oly jótéteményben részesíted, melyért Neked az egész nemzet, illetve annak vezetői csak hálás köszönetet mondhatnak”.¹⁸⁷

185 MOL K-26 1904-XIV-2130

186 Romanecz Aladár: A pánszláv skizma Beregfelvidéken. Bilke, 1913. 8. o.

187 MOL K-26 1904-XIV-2130

Gróf Schönborn azzal a feltétellel egyezett bele a földeladásba, ha a rossz minőségű „Hát” nevű részt is sikerül örökáron eladnia. A megegyezés 1906-ban jött létre, a földvásárlásban mintegy 30 Bereg megyei község vett részt.¹⁸⁸ Ezt követően a jómódú birtokos parasztság már nem támogatta a skizmatikus törekvéseket, az a szegények szocialisztikus mozgalmaként folytatódott.

Kísérlet a skizma megszüntetésére

Térjünk azonban vissza 1904 februárjához. A házkutatás után Rubis Györgyöt megfigyelés alá helyezték, Nagylucskát előzőnlőtték a csendőrök. A helyi csendőrőrsön kívül a munkácsi, az ungvári, a máramarosszigeti, a beregszászi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi hatóságok is részt vettek a nyomozásban. Megtiltottak mindenféle gyülekezést és pénzgyűjtést, szigorúan ellenőrizték a postát (a postamestereknek szükségesnek látszó esetben engedélyezték a küldemények lefoglalását), igazoltattak minden idegent, aki a községben megfordult.

Ugyanakkor folyt a munka a skizma okainak és megszüntetése lehetőségének tárgyában. Dr. Szabó Oreszt¹⁸⁹, a Bereg megyei főispán titkára részletes leiratban fogalmazta meg véleményét „A ruthének közötti schizmatikus mozgalomról” címmel, melyet a főispán eljuttatott a miniszterelnökhöz. Szabó Oreszt több okát látta a skizmamozgalomnak: a papi congrua, párbér, stóla rendezetlenségét, a görög katolikus papság magatartását, amely „... a schizmatikus mozgalmat úgyszólván tétlenül nézi... oly különleges kasztot képez, amely sem népéhez, sem a társadalomhoz, sem az államhoz megfelelően alkalmazkodni nem tud, él és működik, cél és rendeltetés nélkül, ... pályáját majdnem minden pap egy oly megélhetési eszköznek tekinti, amiből sokszor nemcsak jól, hanem kényelmesen is meg lehet élni. ... A népnek vallásosságát s a nagyszámú szertartásokat csak arra használja fel, hogy magának anyagi hasznot s jó jövedelmet biztosítson”. Ezen kívül a pánszláv propagandát, mely „a kivándorlás útján Amerikában felszívott nagy orosz orthodox egyházi felfogásra való könnyen hajlás, amit a nagy orosz néppel való közeli nyelvrokonság s a vallási hasonlatosság felhasználásával az amerikai pánszláv propaganda felkelteni s előmozdítani igyekezett”. Fontos tényezőnek tartotta – bár inkább a jövőre nézve – a szomszédos Galíciában éledő ukrán nemzeti mozgalmat is, amely ugyan nem a skizma jegyében, hanem az ukránság eszméjével nemzeti mozgalmat válthat ki Északkelet-Magyarországon. Nyomtatványait, füzeteket a galíciai ukrán nemzeti körök nem postai úton, hanem személyesen, a könnyen átjárható magyar határrészekeken juttatják be a felvidéki ruténekhez.

A feljegyzés javaslatokat is tartalmazott a mozgalom lecsillapítására. Szabó Oreszt a papságnak járó szolgáltatások, congrua, párbér stb. rendezését tüneti kezelésnek tartotta. A baj végleges orvoslását az jelentené, ha a kormány gondoskodna arról, hogy a jövőben a papság és a nép céljai teljesen egybefonódjanak, s állandó vezetés, irányítás és ellenőrzés alatt álljanak. Mindez nem valósítható meg a papnevelés reformja, a papi fegyelem megszüntetése nélkül, írta, valamint olyan vármegyénkénti közművelődési és közgazdasági egyesületek megalakítását tartotta volna kívánatosnak, „amelyek sem vallási, sem nemzetiségi

188 Görög Katolikus Szemle, 1906. április 8. A Háthegység megvételéhez

189 Szabó Oreszt (szül. Drahova 1867 – megh. 194?) a budapesti egyetem jogi karán diplomázott, 1902-ben a Magyarországi Görög Katolikusok Egyesületének elnöke, 1913-tól belügyminiszteri titkár. 1918 decemberében, a Monarchia széthullása után Ruzska Krajna miniszteri biztosává nevezték ki. Utolsó ismert fellépése a ruszin kérdéssel kapcsolatosan 1939-ben történt, amikor kiadta „A Ruszinföld autonómiájáról” c. könyvét.

jelleggel nem bírnak, de a magyar nemzeti cultura intenzív terjesztésének zászlaját hordozva a leghazafiasabb célt szolgálnák”. Szabó Oreszt, a későbbi ruszka-krajnai miniszter egy olyan kényes témát is megemlített, amit eddig a skizma üldözésekor vagy elutasításakor mindenki elegánsan megkerült: a parlamenti választások kérdését. Nyíltan kimondja, hogy „... a papság a képviselőválasztások alkalmával a politikai pártállás szempontjából a legmegbízhatatlanabb szerepet játssza; népét oda tereli, ahová őt a képviselőjelölttel szemben fennálló egyéni érzelmei vezetik”. A ruszin körzetek szinte kivétel nélkül kormánypárti képviselőket küldtek a parlamentbe, amiben nem kis szerepet játszott a magyarbarát papság, hisz megmaradása és támogatása a mindenkori kormány jóindulatától függött. A mandátumot érő szavazatokhoz ráadásul ingyen hozzá lehetett jutni, mert a tudatlan, nincstelen ruszin paraszt megvesztegetéséhez elég volt némi gyatra minőségű pálinka. Ezért kellett minden eszközzel megakadályozni az egyébként törvényileg biztosított vallásváltoztatást, hiszen a román és a szerb pravoszláv közösség többnyire ellenzéki volt, és attól lehetett tartani, hogy az áttéréssel a ruszinok magatartása is megváltozik. Amikor tehát a görög katolikus klérus az államhatalom segítségét kérte a skizma elfojtásához, akkor a kormánypárti mandátumok ellenértékét kérte. Másfelől a kormánynak is jól jött a skizma: szándékosan hangsúlyozták, sőt felerősítették annak politikai vonatkozását, mert így reméltek kedvező tárgyalási pozíciót elérni a Vatikánnál az amerikai görög katolikus püspök kinevezését illetően.

Erre egyelőre még nem került sor, történt azonban egy furcsa esemény Nagylucskán: 1904. április 27-én a posta az oroszországi Mescsovszk városában feladott orosz nyelvű levelet kézbesített a görög katolikus lelkésznek, Bacsinszky Mihálynak. A levelet Gebe Dimitrij ruszin származású, az Amerikát is megjárt volt görög katolikus lelkész írta a nagylucskaiaknak, de a magyar címezésnél tévedésből görög katolikus egyházközséget írt, így az nem az áttérők, hanem a hatóságok kezébe került.

Levelében Gebe – miután szidalmakkal árasztotta el a görög katolikus egyházat – azt tanácsolta a nagylucskaiaknak, hogy ne Karlócától kérjék a görögkeleti lelkészt, hanem az oroszországi Szent Szinódustól. Felajánlotta, hogy megírja a szükséges kérvényt a nevükben.

Az ügy furcsasága a címezés eltévesztésén kívül az, hogy ezen levél megírása előtt két nappal, 1904. április 12-én Gebe egy beadványt intézett Firczák Gyula munkácsi püspökhöz, amelyben jelentette, hogy szakított a skizmával, s megtért fiúként haza szeretne jönni. Íme a bűnbánó levél:

Én alázattal alulírott, megbántam tettemet és bűnhődöm. Mélyen megindulva kérek Excellenciádtól bocsánatot, kiállok bárminő canonicus büntetést, és annak kiállta után esedezem: kegyeskedjék nekem a kerincsei lelkészi javadalmat kegyelmesen adományozni, mely alázatos kérelmem támogatására szolgáljanak a következő érvek:

1. A munkácsi egyházmegyének szülöttje és papja voltam; de „suadente diablo” eltántorodtam 1898. évben, mit már nem egyszer őszintén megbántam.

2. Isten jóvoltából immár 26 éve pap vagyok, theologiai lyceumi tanár voltam, 14 éven át Ungváron, szent széki ülnök, defensor matrimonii és professionis religiosae, de már most ad nihilim reactus sum.

3. Boldog emlékű János püspök 1890. évben az ökörmezői lelkészi javadalommal kínált meg, de én akkor azt mondtam Gebé Victor püspöki helynöknek, hogy én most kispapokat tanítok, ökröket pedig nem akarnék legeltetni. Bár akkor elfogadtam volna az ökörmezői lelkészi javadalmat, most boldog ember lennék!

4. A muszka schizmáról ünnepélyesen lemondok; muszkizálni nem fogok. Lisztokat sem fogok szerkeszteni, mert én magyar nemes vagyok.

5. Fogadom erősen, hogy többé nem vétkezem és a bűnre szolgáló alkalmakat elkerülöm, s kérem Excellentiádat, fogadjon vissza a munkácsi egyházmegyébe. Életem hátralévő napjait nyugodtan óhajtom leélni.

Ismételve alázatos kérésemet, és Excellentiád sz. jobbát csókolva, kegyelmébe ajánlva magamat és kispap fiaimat, mély alázattal maradok Mestsovszkon, 1904. április 12.

Excellentiád engedelmes fia:
bűnbánó Gebe Demeter
s. k. nyugalm. tanár.¹⁹⁰

Gebe Dimitrij levele bizonyítékként szolgált az áttérők külső kapcsolataira, ennek ellenére azonban a főispán javaslatára a beregszászi királyi ügyészség által kezdeményezett per több tárgyalás után 1906-ban felmentéssel zárta le a nagylucskaiak ügyét. A kassai ítélőtáblán azzal indokolták a döntést, hogy a görögkeleti vallás feldicsőítése más vallásokkal szemben nem büntetendő cselekmény, s ha valaki becsmérlően nyilatkozik a görög katolikus vallásról, az nem minősíthető izgatásnak.¹⁹¹ Megint bekövetkezett, ami az izai áttérők esetében már megtörtént: az ügyészség és a közigazgatás várakozásaival szemben a független bíróság nem talált kellő bizonyítékot a vádlottak elítélésére.

Ám még meg sem száradt az okmányon a tinta, amikor 1906 májusában 36 nagylucskai lakos megjelent a munkácsi közjegyző előtt és írásban nyilatkoztatta ki, hogy gyermekeivel együtt kilép a görög katolikus egyházból. Kilépési szándékukat a törvényes formák betartása mellett közölték a nagylucskai lelkésszel is. A 36 fő közül 16 szerepelt az 1903-ban áttérni óhajtok között is. Az újabb névsor a következő:¹⁹²

1. Rubis György	19. Popovics István
2. Házi János hentes	20. Sáfár György
3. Balog János	21. Balog János
4. Balog Mihály	22. Valasin István
5. Szteblák Iván	23. Choma János
6. Tricsinecz György	24. Fencsák Pálné, Chaulsz Ilona
7. id. Rubis László	25. Nezbajla György
8. Rapinecz Demeter	26. Balka Demeter
9. Lesko András	27. Popovics Demeter
10. ifj. Rubis László	28. Varga Demeter
11. Tmka Mátyás	29. Glagala János
12. Makara László	30. Turjanicza György
13. Varga György	31. Varga Mihály
14. Drága György	32. Rubis Mihály
15. Fencsák Iván	33. Kepics János
16. Panlya Péter	34. Andrejka Mihály
17. Szteblák Péter	35. Sáfár János
18. Fencsák Péter	36. Szteblák János

Komolyan kitartottak szándékuk mellett, vállalták az áttéréssel járó összes költségeket, úgymint templom vagy imaház, papi és tanítói lak építését, valamint mindazokat a fizetéseket és szolgáltatásokat, melyeket a görögkeleti egyház megkövetelt.

¹⁹⁰ U. o.

¹⁹¹ Aradi Victor: A rutén skizmaper. Budapest, 1914. 18. o.

¹⁹² MOL K-26. 1904-XIV-2130

Az áttérők további sorsát illetően Brankovics György görögkeleti pátriárka időről időre a miniszterelnökség tanácsát kérte. 1907. február 2-i levelében tájékoztatta a miniszterelnököt az egri görögkeleti szerb lelkész jelentéséről, mely szerint Nagylucskán Házi János 29 felnőtt társával és 96 gyermekkel bejelentette áttérési szándékát, s „... a felvétel ellen egyházi indokok nem forognak fenn, ennél fogva ... egyházunk súlyos helyzetben van, ha az áttérni kívánókat akkor is elutasítja, midőn azok a törvény rendelkezéseinek megfelelni késznek nyilatkoztak”.¹⁹³ Tanácsalanságát az izaiak ügyében hozott elmarasztaló ítélet okozta és tudni szerette volna, mi a kormány álláspontja a kérdést illetően. Világosan látszik, hogy a szabad vallásgyakorlás és változtatás lehetősége ellenére a szerb egyházfő nem merte teljesíteni törvényileg biztosított feladatát: a felvételt kérők befogadását. 1907-ben az egyházak függetlensége Magyarországon nem volt olyan mértékű, hogy belső ügyekben a politikai vezetés megkérdezése nélkül dönthettek volna, amennyiben az adott kérdés túlmutatott az egyház keretein.

Az 1907. március 1-én kelt titkos levélben a miniszterelnök Brankovics hozzá intézett levele kapcsán ismételt felkérte a Bereg megyei főispánt, tájékozdjék a nagylucskai helyzetről, különösen szem előtt tartva a következő szempontokat:

1. A mozgalom vezetői és részesei megfordultak-e Amerikában, nem állnak-e amerikai vagy éppen oroszországi orthodox körökkel érintkezésben?

2. Nem éleszti-e az agitációt idegen pénz, s nevezetesen miből akarják a templom, paplak stb. építési költségeket fedezni, valamint a lelkészt és a tanítót fizetni?

3. A mozgalom vallásinak vagy politikainak minősítendő-e?

4. Továbbra is megakadályozandók-e az áttérések, s ha igen, nézete szerint minő eszközök volnának e célból foganatba veendőek, mert tisztán a görögkeleti egyházfejedelmek passzív viselkedése által az áttéréseket állandóan megghiúsítani aligha lenne lehető,

5. Olyan ember-e a helyi görög katolikus pap, hogy az ő vezetése alatt az egyházi ellenactió eredményes lehet?

1907. július 5-én kelt bizalmas válaszában Perényi Zsigmond máramarosi főispán kifejtette: „A nagylucskai mozgalom alapjában véve nem annyira vallási meggyőződésből keletkezett, mint inkább egyes politikai ügynököknek a görögkeleti egyház egyedül üdvöztető voltának leplebe bújtatott pánszláv tendenciájú agitációjából, melynek nagyon alkalmas fegyverül kínálkozott az ottani nép rendkívüli földéhsége”.¹⁹⁴

Szinte szó szerint ugyanígy vélekedett a munkácsi püspöki helyettes, amikor Bereg megye alispánjához, dr. Gulácsy Istvánhoz címzett levelében úgy fogalmazott: a skizma „... nem vallási érzelmekből eredő mozgalom, hanem a nagyoroszországi oroszokkal való politikai együttérzés folyománya, nem vallási, de ruszofil politikai indokok a mozgatói...”¹⁹⁵. Nézetét azzal támasztotta alá, hogy a nagylucskaival teljesen megegyező izai mozgalom vezetőit vallás- és államellenes izgatás vétsége miatt jogerősen elítélték.

A nagylucskai áttérést vizsgálva az elemzők újra és újra visszatértek a skizma amerikai gyökereire. Mint korábban említettük, a beregi község lakói tömegesen vándoroltak az Egyesült Államokba, hogy maguk és családjuk megélhetését biztosítsák. Általában többször megtették az ó- és újvilág közötti hajóutat, gyakran útlevél nélkül, illegálisan hagyva el a Monarchiát. A rendkívül vallásos beregi rutének a hazától távol is szerették volna kielégíteni lelki szükségleteiket, ám úgy találták, hogy az új amerikai görög katolikus püspök, Ortinszky „el akarja pápistásítani” őket. Másfelől pedig az unitus papok másodrendűek voltak a római

193 MOL K-26 1903-XLI-3327

194 MOL K-26 1907- XXV-3445

195 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 796. 2793. szám, 4. o.

katolikusokhoz képest, és a pittsburgi püspök állítólag azt mondta az egyesült egyház híveinek, hogy „sokkal üdvözítőbb a görögkeleti schizmatikus vallás, mint a görög katolikus”¹⁹⁶. Ennek hallatán a hívek szakítottak korábbi egyházukkal és hazatérve társaikat is rávették erre. Fischer Ödön, a hegyvidéki kirendeltség munkácsi megbízottja már 1904. február 22-i jelentésében megjegyezte, hogy „a skizmáról ma már minden kunyhóban beszélnek, különösen ott, ahol az Amerikából visszavándoroltak ezen eszméket missziószzerűleg terjesztik, de Bereg és Ugocsa megyében a hegyvidéken még határozott mozgalom nem alakult ki”¹⁹⁷. Ezzel egy időben érkezett a miniszterelnöktől egy jelentés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, amelyben az áttéréseket „vallási mozgalmakkal egybekötött államellenes agitáció”-ként jellemzik, amelynek szálai „az Amerikában kifejtett pánszláv, illetőleg nagyorosz propagandára vezethetők vissza”.¹⁹⁸ És bár éppen Nagylucska esetében az amerikai vagy orosz pénzt nem tudták kimutatni, az egész ügy komolyabbá tétele érdekében mégis jól jött a külföldi agitációra való hivatkozás. Ezáltal a skizma megkapta politikai színezetét, ami lehetővé tette és megmagyarázta a kormány beavatkozását az egyház ügyébe.

Bacsinszky Mihály lelkész szerepe

A nagylucskai áttérés másik fontos motívuma a község lelkészének, Bacsinszky Mihálynak a személyisége. Híveinek tömör jellemzése szerint a lelkész „zsarol, nyúz és erkölcs-telen”. A felsőbb hatóságok hasonló szellemben nyilatkoztak róla. Patay főispán maga is rossz véleménnyel volt a nagylucskai lelkésről, akit láthatóan felelősnek tartott az áttérési mozgalom megindulása miatt. „Ami az ottani görög katolikus lelkészt: Bacsinszky Mihályt illeti: őt komoly helyről nyert értesülesem szerint kapzsi, haszonleső embernek kell tartanom, ki hívei között nem örvend különösebb népszerűségnek, vagy befolyásnak s mivel kevés érzéket is mutat az iránt, hogy a magyar nemzeti eszmének a ruthénség körében való erősítése s egyáltalán a magyarosítás terén kellő munkálkodást kifejtsen, hanem inkább a saját anyagi gyarapodásával törődik, őt nem jelölhetem meg olyannak, kire a schizmatikus mozgalom elleni actió vezetése teljes megnyugvással bízható lenne.”¹⁹⁹ Bacsinszky mind a püspöknél, mind a Bereg megyei főispánnál visszautasította az őt ért vádakot, de ez utóbbihoz írott levelének hátoldalán ceruzával a következő megjegyzést tették: „büszke, goromba, szabad stóla kell”²⁰⁰, és intézkedést foganatosítottak segédlelkész kinevezésére.

Popovics Jenő nagylucskai jegyző 1904. április 5-én levelet kapott a község elöljáróságától, melyben beszámoltak a schizmatikus vallás terjedéséről. Annak szervezésében három ember játszott főszerepet: Rubis György, Nezbájlo György és Fencsák Pál helyi lakosok, akik minden vásár- és ünnepnapon a beharangozást követően saját híveiket házaikba gyűjtötték össze, és ott maguk tartottak istentiszteletet. Popovics meg akart győződni e hír valóságtartalmáról, ezért március 30-án a bíró, a főesküdt és a kisbíró társaságában a reggeli mise idején elmentek Rubis György házához, ahol 19 férfit, 14 asszonyt és kb. 10 gyereket találtak. Az asztalon álló oltár előtt Rubis az evangéliumot olvasta. Fencsák Pál házában 9 férfit és 3 asszonyt találtak, akik bevallásuk szerint imádkoztak. A jegyző arra a következtetésre jutott, hogy az áttérések egyedüli oka a tiltott csoportosulás és Rubis „fanatizálása”, mert „nagyon valószínű, hogy Rubis György illy meg nem engedett összejöveteleken még az állameszme

196 U. o. 66. szám, 2-3. o.

197 MOL K-26 1910-XXV-1574

198 MOL K-26 1903-XLI-2338

199 MOL K-26 1907-XXV-3445. A levél kelte 1907. július 5.

200 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 796. 17. o.

201 U. o. 1. o.

ellen is izgat”.²⁰¹ Bizonyítéka azonban nem volt az izgatásra, hiszen mint írta, az összejövetelek alkalmával a résztvevők őrt állítanak, aki jelt ad, amint idegen közeledik. Popovics ezért javaslatot tett a főszolgabírónak, hogy minden nem engedélyezett gyülekezést tiltsanak be a községben, a titkos összejövetelek szervezőit pedig példás szigorral büntessék meg.

Patay András, Bereg vármegye főispánja és Bacsinszky Mihály nagylucskai lelkész a helyzet alakulásáért egymást tették felelőssé. Új elemként merült fel a skizma okainak sorában a nemzeti ellentét, amit a túlzott magyarosító politika váltott ki. Bacsinszky 1908. szeptember 2-án levélben fordult Firczák püspökhöz, amelyben a hivatalos közegeket okolta a Nagylucskán történtek miatt, mégpedig azért, mert azok nem ismerik a nép nyelvét és „... a közigazgatás, csendőrség, királyi bíróság és ügyészség olyan megbízottai tartottak vizsgálatokat, akik a vizsgálatokat a szintén a nép nyelvét alig értő vagy gyarlón tudó tolmács alkalmazásával eszközölték”²⁰². A főispán a hivatalnokait és így a rajtuk keresztül közvetetten őt ért vádakot visszautasította, a történeteket Bacsinszky viselkedésével indokolva, aki egyelőre nem tudta megakadályozni hívei elpártolását.

A nagylucskaiak áttérésének ügye ezután több mint 3 évig hevert félresöpörve, míg 1910. április 10-én a miniszterelnök levélben fordult a Bereg megyei főispánhoz jelezve, hogy a görögkeleti egyház immár „igen kényelmetlen helyzetben van”, mivel az áttérés ügyét tovább már nem halogathatta, s az 1909. június 18-i zsinat napirendjére tűzte a nagylucskaiak problémáját. Mivel az áttérés elé törvényes akadályt gördíteni nem lehet, sürgős és kimerítő tájékoztatást kért a nagylucskai helyzetről, a résztvevők anyagi viszonyairól („minő vagyoni viszonyok között vannak azon hívők, kik áttérni s új görögkeleti hitközséget alakítani szándékoznak, azaz képesek volnának-e elviselni azon anyagi terheket, melyek a görögkeleti egyházközség megalakulásából és fenntartásából kifolyólag rájuk hárulnának”), valamint az áttérés megakadályozásának módjáról.²⁰³

Egyébként a mozgalommal szemben a leghatásosabb ellenszernek valóban a halogatás bizonyult. Mint 1910. szeptember 3-i levelében Patay főispán megfogalmazta, szép kilátás nyílt a beregi skizma teljes megszűnésére, amennyiben annak vezetője, Rubis György, „egy 75-80 éves aggastyán” meghal.

1909 áprilisában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az a lehetőség is felmerült, hogy a nagylucskaiaknak esetleg mégis engedélyezni lehetne a kért görögkeleti pap kiküldését, persze csakis „egy jó magyar érzésű” pópa személyében. Az ötletet a Bereg megyei főispán elé terjesztették azzal a reménnyel, „... hogy az áttérők a magyarságnak megtarthatók lennének s idővel ez az egyházközség is, mint görögkeleti magyar egyház, a majdan megalakítandó görögkeleti magyar püspökség fennhatósága alá volna sorozható, illetőleg terelhető”.²⁰⁴ Ugyanezt javasolta két hónappal korábban Gebé Péter szentszéki ülnök, aki a megindított erőszakos hatósági fellépésekkel szemben a lassú, de békés eljárást javasolta: tíz éven keresztül évenkénti missziók tartását a veszélyeztetett térségben. De mivel ehhez nincs megfelelő papság és szerzetesség, az idő pedig sürget, akár az áttérést is engedélyezni lehetne, vélte, hisz a görögkeleti vallás is bevett felekezet az országban.²⁰⁵ A ruszinok ortodox hitre való áttérésének engedélyezése azonban többé nem került említésre, mivel eddigre túl sok energiát fordítottak az ellenkezőjére.

A Bereg megyei főispán 1911. február 11-én kelt szigorúan bizalmas válaszában adta meg a kért felvilágosítást a miniszterelnök számára, méghozzá a legfrissebb, 1911. február 2-3-án felvett adatok alapján. Ennek részleteit az alábbi táblázat foglalja össze.

202 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 796. 185. szám, 35. o.

203 MOL K-26 1910-XXV-1574

204 MOL K-26 1910-XXV-5953

205 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 796, 852. szám, 49. o.

№	Név	Birtok	Évi tiszta jövedelem	Ingóság értéke
1	Sáfár György	3 hold 656 ? öl	17, 36 K.	600.– K
2	Fencsák Pálné	994 ? öl	2, 95 K.	200.– K
3	Balkó Demeter	1 h. 680 ? öl	7, 34 K.	400.– K
4	Glagola János	4 h. 1536 ? öl	16, 50 K.	700.– K
5	Turjanicza Gy.	–	–	400.– K
6	Kepics János	–	–	500.– K
7	Szteblák János	2 h. 117 ? öl	12, 57 K.	700.– K
8	Timkó Mátyás	4 h. 40 ? öl	22, – K	800.– K
9	Panlyó Péter	7 h. 1435 ? öl	36, 40 K	1000.–K
10	Szteblák Péter	4 h. 694 ? öl	24, 22 K	800.– K
11	Volosin István	– 1059 ? öl	2, 21 K.	300.– K
12	Choma János	Elköltözött		
13	Varga Demeter	6 h. 310 ? öl	27, 65 K.	800.– K
14	Andrejka M.	–	–	300.– K
15	Sáfár János	2 h. 556 ? öl	9, 12 K.	400.– K
16	Szteblák János	5 h. 1526 ? öl	32, 01 K	1000.– K
17	Házi János	– 1211 ? öl	2, 89 K.	300.– K
18	Rubis György	–	–	200.– K
19	Balogh János	5 h. 197 ? öl	21, 97 K	1000.– K
20	Balog Mihály	m e g h a l t		
21	Tricsinecz György	– 979 ? öl	3, 25 K	500.– K
22	Rapinecz Demeter	2 h. 788 ? öl	10, 15 K	500.– K
23	Leskó András	– 690 ? öl	1, 44 K	50.– K
24	Ifj. Rubis László	–	–	300.– K
25	Id. Rubis László	3 h. 1042 ? öl	14, 05 K	400.– K
26	Makara László	2 h. 304 ? öl	9, 93 K	300.– K
27	Varga György	5 h. 1507 ? öl	28, 10 K.	600.– K
28	Drága György	Ingatlanát Balkó Demeternek adta át		
29	Fencsák János	meghalt		
30	Fencsák Péter	5 h. 602 ? öl	22, 92 K	1000.– K
31	Popovics István	1 h. 1330 ? öl	9, 22 K.	100.– K
32	Rubis Mihály	1 h. 1506 ? öl	9, 14 K	500.– K
33	Varga Mihály	3 h. 735 ? öl	16, 61 K	400.– K

7. táblázat A nagylucskai áttérők anyagi állapota

A főispán magyarázatul hozzáfűzte, hogy az áttérni szándékozók többsége a falu legszegényebbjeiből kerül ki, összes ingatlanuk mintegy 80 hold, amelyre már 22 000 koronát meghaladó adósság van terhelve, jövedelmük pedig nagyon csekély. Véleménye szerint az áttéréssel járó anyagi terheket nem tudnák teljesíteni, és az különben is „nagyon súlyos következményekkel járna, az áttérés minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozandó!”

A miniszterelnök a jelentéssel megkereste a vallás- és közoktatásügyi minisztert, majd miután a szakminiszter véleménye beérkezett, 1911. augusztus 25-én, több mint két évvel a zsinati határozat után, titkos leiratban közölte végleges elhatározását Karlócával. „A vizsgálat során megállapított, hogy a község vallási békéjét megbontani törekvő, s különben is

csekély számú hívők az e címen előálló jelentékeny terheket elviselni nem képesek, mert a község legszegényebb lakói közé tartoznak. Ehhez a körülményhez hozzájárul az is, hogy a munkácsi járás főszolgabírája az áttérések ügyében minden egyes áttérni szándékozóra nézve külön-külön már határozott, éspedig oly értelemben, hogy az áttéréseket érvénytelennek nyilvánította, úgy, hogy ma Nagylucskán hívek hiányában görögkeleti egyház-község nem lesz szervezhető.”²⁰⁶

Bár az áttérések formailag érvényesek voltak, a kormány a közigazgatási apparátus segítségével, tehát a polgári törvényhozás által biztosított jogokat semmibe véve, hatalmi eszközökkel fojtotta el a skizmatikus mozgalmat Nagylucskán. A hívek anyagi helyzetének ismeretében valószínű, hogy a közösség vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy anyagi erőfeszítések árán tudta volna vállalni az áttérésből fakadó terheket. Arra azonban, hogy panaszait nem vették kellő mértékben figyelembe, jó példával szolgálhat, hogy az ellen-szenvessé vált lelkészt le nem váltották, segédlelkészt nem állítottak mellé, így Bacsinszky Mihály 1919-ig hivatalában maradt. Talán nem véletlen, hogy az 1930-as csehszlovák népszámlálás alkalmával a községben csupán a lakosság 13,09%-a vallotta magát görög katolikusnak, a többiek skizmatizáltak.

206 MOL K-26 1910-XXV-1574

XI. KABALYUK ATYA FELLÉPÉSE: A SKIZMA ÚJBÓL FELLÁNGOL

Az első ruszin pravoszláv pap

A többéves hatósági huzavona után meghozott tiltó döntés nem akadályozhatta meg, hogy az áttérők tovább szervezkedjenek: a magyarországi ruszin népben még mindig élt az áttérés óhaja. A további események menetét felgyorsította, hogy 1910. augusztus 27-én megkezdte misszióját az első ruszin pravoszláv pap, Kabalyuk Sándor²⁰⁷.

A körösmezei Kabalyuk favágóként élte napjait, de misztikus vallásosságát nem elégtették ki a templomi szertartások megszokott formái. Nagy előszeretettel látogatta a búcsúkat, ahol a köréje sereglő népnek órákig prédikált. Legnagyobb vágya az volt, hogy Kijevbe zárándokolhasson. Miután megismerkedett az előzőekben már emlegetett Gerovszky-fivérekkel azok 1905-6-os huszti és körösmezei utazása során, alkalma nyílt szándéka megvalósítására. Sőt annál többet is elért, hisz a Gerovszkyak kiterjedt kapcsolatainak köszönhetően – teljesen ingyenesen – görögkeleti pappá képezték. Így tért vissza 1910-ben Magyarországra mint Alekszij atya, a lelkek orvosa. 1911-ben Pircsák Illés munkácsi díjnok meghívására Nagylucskára látogatott, megáldotta imaházukat és a községben felállított hármaskeresztet. Ugyanebben az évben felkereste a karlócai pátriárkát, hogy működését a szerb egyházba való felvétele révén törvényesítse. Útja azonban sikertelenül végződött, mert Bogdanovics Lucian a minisztériumhoz, ill. a miskolci görögkeleti egyházfőhöz utasította Kabalyukot. A Karlócáról visszatérő Alekszej atyát főszolgabírói parancsra Körösmezőre internálták.²⁰⁸

Kabalyuk titokban továbbra is folytatta térítő útjait, a máriapócsi, bikszárdi, nagykomjáti, bilkei búcsúban buzdította a népet, hogy kocsmázás helyett halottaikért vecsernyézzenek. Tevékenysége nyomán a skizmatikusok száma jelentősen meggyarapodott. Míg 1904-ben az izai pravoszlávok száma mindössze 360 volt, most egyetlen esztendő leforgása alatt 1563 házból 1493 lett görögkeleti s csak 70 maradt görög katolikus. 1912 elején Iza, Nagylucska és Körösmező mellett már Huszt, Szajkófalva, Újbárd, Nagycsongova, Szőlősegres, Tiszakírva, Bilke, Lipcse, Alsóbisztra, Dúlfalva, Ilonca, Ilonakújfalu, Medence, Füzesmező, Árdánháza, valamint Talaborfalva is csatlakoztak a mozgalomhoz.²⁰⁹ Ez utóbbi község lelkésze, Kimák Sándor leváltása érdekében a hívek több alkalommal is megkeresték a munkácsi püspököt, míg egy dátum nélküli, valószínűleg 1912 áprilisában írott ruszin nyelvű levélben azzal fenyegetőztek, hogy ez történjék meg „...mihamarabb, míg el nem veszítjük a türelmünket”.²¹⁰ Kimák ellen 1912 elején Papp Antal munkácsi püspök vizsgálatot kezdemé-

207 Kabalyuk Sándor (szül. Körösmező, 1877 – megh. Iza, 1947) a Gerovszky testvérek támogatásával jutott el a kijevi és a pocsajevi kolostorba, majd az Athosz-hegyre, valamint Jeruzsálembe. 1910-ben a jablosini kolostorban szerzetes-pappá szentelték. Ettől fogva két évig titokban végezte térítő tevékenységét az északkelet-magyarországi ruszin településeken, melynek eredményeként a környék 28 falujában szerveződtek pravoszláv közösségek. 1913-ban az USA-ba távozott, ahonnan csak a máramarosi per hírére tért vissza 1913 végén. A csehszlovák érában közreműködött a munkács-eperjesi pravoszláv püspökség létrehozásában, amely 1931-re jött létre. 1944-ben tagja volt annak a bizottságnak, amely Moszkvában az orosz pravoszláv egyházhoz való csatlakozásról tárgyalt. Ezt követően visszavonult a közélettől az izai Szent Miklós monostorba, a halál is ott érte. 2001. július 8-án a moszkvai patriarchátus kebelébe tartozó ukrán pravoszláv egyház szent szinódusa szentté avatta.

208 Darás Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei (1890-1920), 31. o.

209 U. o. 33. o.

210 KÁL Fond 151, opisz 4, Nr. 28. 70. o.

nyezett, melynek lefolytatásával Balogh Mihály külhelynököt bízta meg. A vizsgálat során – melynek felfüggesztését a nevezett lelkész több alkalommal is kérvényezte – kiderült, hogy Talaborfalván szó sem volt skizmáról, a hívek kizárólag a lelkésszel voltak elégedetlenek. Az április 29-re kitűzött meghallgatáson a tanúk nagy része azonban nem jelent meg, a többiek pedig nem vállalták korábbi véleményüket, ami csakis megfélemlítésükkel magyarázható. A panaszosok szerint a lelkész nem mirovált (nagy ünnepeken szentelt olajjal való megkenés) híveit, „mert képviselőválasztás alkalmával másra szavaztak”; egy beteg ember említésére azt mondta, nem kár érte, mert gyújtogató; átkozza a híveket a szószerkről; keresztszülők nélkül keresztel.²¹¹ A külhelynök megállapítása szerint „Ezek lelki mozgalmak, ezeket csendőri szurronnyal elnyomni lehetetlen”.

Az ügyben állást foglalt Bilák Sándor talabori esperes, aki egy új motívumra hívta fel püspöke figyelmét a mozgalommal kapcsolatban: „... ami eddig népünk közt hallatlan dolog volt, erős nemzeti tendenciával van átszőve. Állítólag a nép közt el van terjedve az a hiedelem, hogy Talaborfalvára eljön az orosz cár rendet csinálni s akkor a kincstár és a földesurak ingatlanait fel fogja osztani a talaborfalviak között”. Értesülése szerint ezt egy Amerikát megjárt Csapik Jura nevű egyén terjesztette.

Az esperes úgy vélte, a püspöki vizsgálat rossz irányba halad, amennyiben nem a felforgatók, hanem Kimák lelkész ellen irányul. Tudott a vádakról, amelyekkel a hívek Kimákot illették, ezeket ismertette levelében (pl. gyónási titok megsértése, gyónás nélküli áldoztatás, a hittan tanításánál eltiltotta a ruszin nyelvet), de nem adott hitelt a szóbeszédnek. A lelkészek elmozdításánál problémát jelentett, még ha be is bizonyosodtak az őket ért vádak, hogy csak hivatalos feljelentés révén tudta volna őket elmozdítani a püspök. Mivel azonban a hívek féltek a következményektől, nem mertek írásban panaszkodni, így az érintett papokat sem lehetett eltávolítani a hitközségükből.

A talaborfalvi áttérők ügyében indított közigazgatási vizsgálat menetéről Dévay Zoltán, a técsői járás főszolgabírája tett jelentést a püspöknek. Egyetértett Bilák esperessel abban, hogy a talaborfalvi mozgalom vezetője Csapik Jura, aki gyűléseket tart, járatta az „Orosz igazság” című csernovici lapot és „... titkos érintkezést tart fenn Kabalyukkal, a Kőrösmezőn lakó izgatóval is”.²¹² Dévay érdekes, egyéni véleményt fogalmazott meg a talaborfalvi helyzet megoldását illetően, ahol a lakosság a lelkész leváltását követelte. „Ha a mozgalom háttere nem a vallás ellen irányul, úgy a baj áthelyezés nélkül is – amitől esetleg az izgatók csak vérszemet kapnának – orvosolható, ellenkező esetben pedig úgyis hiábavaló volna az is.” Ezzel a főszolgabíró gyakorlatilag azt mondja, hagyni kell az eseményeket a saját medrükben folyni, mert ebben az esetben nincs egyértelműen jó döntés, az idő majd mindenre megoldást hoz.

Az áttérők azonban nem vártak tétlenül: a közben igencsak jelentősen gyarapodott szakadároknak sikerült elérni, hogy a huszti főszolgabíró egy napi izai tartózkodást engedélyezzen Kabalyuknak az odasereglett hívek pasztorálására. Ezek akkora tömegben gyűltek össze, hogy a rendet a csendőrségnek kellett biztosítania 1912 februárjában a kitűzött napon, tartózkodási engedélyét pedig három nappal meg kellett hosszabbítani, hogy elvégezhesse a 210 keresztelést, 19 esketést és 1020 gyóntatást. Mint a miskolci szerb esperes, Motiu Aurél segédlelkésze Izán felszentelte a görögkeleti imaházat és a hármaskeresztet.²¹³ Misszióját olyan sikeresen teljesítette, hogy az izai lelkész szerint annak eredményeként talán húsz család sem maradt a katolikus egyházban. Kabalyuk tekintélyét növelte, hogy csak minimális fizetést fogadott el a szolgálatért, de végül azt a pénzt sem vitte magával, hanem összes stóla jövedelmét az építendő izai görögkeleti templom költségeinek fedezésére adományozta.

211 U. o. 31-36. o.

212 U. o. 676. szám, 38-39. o.

213 Görög Katolikus Szemle, 1912. február 23. Görögkeleti lelkész Izán.

Hatósági fellépés az áttérőkkel szemben

A görög katolikusok elítélték a hatóságokat engedékeny magatartásuk miatt, és a Máramarosi Független Újság, valamint a Görög Katolikus Szemle hasábjain heves támadást indítottak Kabalyuk ellen. Mást is lehetett azonban a lapokban olvasni. Ugyancsak a Görög Katolikus Szemle közölte – igaz, hogy elrettentő céllal – Az Újság munkatársaként dolgozó Fényes Lászlónak a véleményét, aki más nézőpontból mutatta be az eseményeket: „Amint van görögkeleti szerb- és görögkeleti román egyház, tessék görögkeleti ruténnyelvű egyházat is csinálni és görögkeleti papokká művelt, emberszerető magyarrá lett ruténeket nevelni. Ezek aztán vezethetik azt a szerencsétlen, tele jó tulajdonságokkal, de nyomorúságba taszított népet és nem kerülnek az Oroszországból becsmépszett, vagy legalább is ott nevelkedett pánszláv agitátorok keze közé. Ha pedig nem adnak neki ruténnyelvű magyar papokat, akkor oroszokat fognak tartani, mert az áttérés tudomásul vételét csak halasztani lehet, de megtagadni nem.”²¹⁴ A szerzőnek igaza lett, mert az első világháborút követően a csehszlovák állam a korábbiaknál jóval engedékenyebb (egyház)politikájának köszönhetően a korábban a skizmától erőszakkal visszatartott lakosság tömegesen tért át a pravoszláv hitre (ld. 8. táblázat).

Kimákhhoz hasonlóan elkeseredett hangvételű levélben fordult a munkácsi püspökhöz Iza lelkésze, Azary András. Beszámolt Kabalyuk Huszton tett látogatásáról, amely után reménytelennek látta a görög katolikus egyház helyzetét a hitközségében. A további áttérések megakadályozására javasolta, „... hogy a lelkészi fizetés rendezéseig minden módot felhasználjunk az izai görögkeleti hitközség szervezkedésének megakadályozására. Nem Iza miatt, hanem a többi lelkészeteink miatt. Iza elveszett. A többi ellenben még megmenthető. Csak már a párbér és napszám megváltás végbemenne ez évben úgy, amint azt a költségvetés tárgyalásakor a miniszter megígérte, mindjárt megnehezednék az izgatók munkája.”²¹⁵

Azary különösen azt sérelmezte, hogy a közigazgatás emberei nem nyújtottak neki kellő támaszt a skizmatikus pappal szemben. Leginkább a huszti járási főszolgabíró, Mokcsay Zoltánt hibáztatta, aki megengedte Kabalyuknak az egyházi tevékenység végzését. Miután panaszával megkereste, Mokcsay egy olyan levéllel válaszolt, melyből kitűnt, hogy a legnagyobb jóakarata mellett is bizonyos korlátokat nem hághat át. Mint írta, „... saját existenciám rovására törvénytelenséget el nem követhetek különösen ebben az esetben, amikor egy felizgatott kedélyű néppel állunk szemben”. A főszolgabíró azzal érvelt, hogy ő nem adott engedélyt Kabalyuknak, mivel az nem is folyamodott érte, mindezek ellenére csak három napi izai tartózkodást engedélyezett neki, bár nincs olyan törvény, ami ezt szabályozta volna. Hogy mit tesz, ha Kabalyuk nem hagyja el a községet a kitűzött időpontig? A főszolgabíró tétova válasza: „... lépéseket teszek ellene, bár előre is jelzem, hogy ezen lépéseknek törvényes formáját, bár foglalkozom ezzel a kérdéssel, – még nem tudtam megtalálni”²¹⁶. A főszolgabíró igyekezett a törvényesség talaján maradni, ami a körülményeket figyelembe véve igen tiszteltre méltó. Hamarosan azonban Izán csendőrszuronyokkal kényszerítik majd a kilépőket a görög katolikus templomba.

Máramaros megye püspöki külhelynöke, Balogh Mihály az újult erővel felcsapó áttérésnek inkább politikai háttérét ecsetelte: „... kijelentem, hogy az egész mozgalom nem vallási, de politikai jellegű, melyet a nagy Oroszország mozgat és támogat, amiről már a politikai hatóságok is meggyőződtek...”. A legnagyobb veszélyt ő is a skizma terjedésében látta, aminek megállítására csak a belügyminisztérium segítségével lehet módot találni. „Itt csak az erős s vaskezü állami kéz volna képes segíteni” – írja, mert az izai nép olyan megátalkodott,

²¹⁴ Görög Katolikus Szemle, 1912. augusztus 11. A skizmáról.

²¹⁵ KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 1. szám, 20. o.

²¹⁶ U. o. 3. szám, 60. o.

hogy hiába vezeti a közösséget „egy ügybuzgó, higgadt s tanult lelkész”, „... eme 10 év előtt felszított s megindított mozgalom még máig is felszínen van, s dacára az egyházi s világi hatóság közbenlépése, fáradozása dacára (*sic!*) ezt elnyomni nem sikerült. E mozgalom igazi fanatikus nihilizmussá fajult át, amidőn az eddigi hívők sem isteni, sem emberi tekintélyt nem ismernek, s ez utóbbit csak annyiban, amint azt a csendőri szuronytól való félelem parancsolja. Évek óta a templomot kerülik, a templom szent keresztje előtt fővegöket le nem veszik, nem keresztelnek, nem temetnek, s ünnepnapokon megelégszenek azzal, hogy összejönnek bizonyos házban, s valami olvasni tudó gyermeket megbíznak az előimádkozással. Izán gyűlölnek mindent, ami katolikus és magyar, s kizárólagosan Nagy-Oroszország iránti együttérzés- s lelkesedéssel táplálkoznak”.²¹⁷ A máskor tárgyilagos és visszafogott külhelynökre nem jellemző az ilyen egzaltált véleményalkotás. Felháborodásának az lehetett az oka, hogy sem az érintett falvak lelkészei, sem a munkácsi püspökség ismételt kéréseik ellenére nem kaptak a világi hatóságoktól kellő segítséget a mozgalom visszaszorítására. A görög katolikus lelkészi kar aggodalma pedig nem lehetett túlzott, amennyiben annak veszélye rémlett fel előttük, hogy az „... kénytelen lesz vagy a népét követni, vagy pedig vándorbotot véve új hazát keresni ...”.²¹⁸

Kabalyuk február 12-14. közötti izai ténykedése még egy fontos következménnyel járt: bebizonyította, hogy egy egyszerű favágóból is (Balogh Mihály szavaival munkakerülő rajongó) lehet pap. Ez arra motiválta a többieket, hogy ők is próbálkozzanak meg a tanulás-sal, menjenek Kijevbe, hogy aztán felszentelt papként térjenek majd vissza. A skizmatikusokkal való leszámolást siettetette, hogy megindult az orosz mozgósítás a balkáni háborúval kapcsolatban, és a magyar hatóságok mindenütt hazaárulást, politikai ügyet szimatoltak. „A jablosini, pocsajevi, athosz-hegyi és a többi zárdák, az orosz szent színódus tagjai, ... Bobrinszky gróf, az orosz világhatalom fanatikusa, ... a Gerovszkyak agitálása, – párosulva a jó helyre adresszált rubelekkel – gondoskodtak arról, hogy mire a balkánháború kitör, egy esetleges orosz invázió-
ónak már jól kitanított, topográfiai ismeretekkel bíró, hit és faji érzéssel szaturált kalauzai, lázadói, árulói, kémjei legyenek a Fehér-Tiszán innen és azon túl is.”²¹⁹ Ebben azonban több a propaganda, mint a valóság, hisz sem a zarándokokról, sem Kabalyukról nem sikerült minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a pravoszlávia felvételén kívül bármilyen államellenes tevékenységet elkövettek volna. Az 1910-es évek elejére válságosra fordult a helyzet a Balkánon, ez pedig valósággal pánikot keltett Magyarországon. Emiatt fordulhatott elő, hogy bármi, ami Oroszországgal volt kapcsolatban, mély ellenszenvet és félelmet keltett a magyar lakosságban, és a sajtó nem csekély mértékben hozzájárult ehhez eltúlzott beszámolóival.

Gebé Péter szentszéki ülnök gyakran segítette tanácsaival és véleményével magát Firczák püspököt is. A munkácsi püspöki hivatal 1912 januárjában ismét a véleményét kérte a skizma okairól, ill. visszaszorításának lehetőségéről. Gebé a legfontosabb okok közé sorolta a szociális jellegű, egyházi adózással összefüggő problémákat. Ha nem is az egész egyházmegyében, de legalább Máramaros vármegyében a párbér és a napszám mihamarabbi megváltását javasolta, különben „... megtörténhetik, hogy a máramarosi századokon át hazafias ruthén népet elveszítjük”. Gebé megkísérelte feloldani azt az ellentmondást, ami a vallásszabadságra vonatkozó törvények és az áttérések akadályozása között feszült. „Igaz, az állam előtt, s hazai törvényeink szerint a görög keleti vallás éppoly törvényesen bevett és elismert vallásfelekezet, mint a görög katolikus vallás, s ennyiben az állam előtt indifferens a ruthénság vallásváltoztatása; erőszakkal pedig akadályozni ezen vallásváltoztatást hazai törvényeinkbe ütköző eljárás lenne az állam részéről s így ezt nem is kívánhatjuk a magyar

217 U. o. 37. szám, 23. o.

218 U. o. 24. o.

219 Rónai Aross Lajos: A rutén per és tanulságai. Magyar Figyelő 1914. I. kötet. 418.o.

kormánytól. De amennyiben ezen vallásváltoztatásnak belső rugója s indítóoka külföldről eredő izgatás s nem vallási meggyőződés, ezen izgatás már nem lehet indifferens az állam előtt, mert számottevő hazafias polgárainak belső vallási békéjét földúlja ezen külföldről származó izgatás.”²²⁰ Lelkészársaihoz hasonlóan tehát ő is csak az állami beavatkozást találta hatékony eszköznek a skizma terjedésével szemben, bár ő elsősorban nem a megtorlást, hanem a gazdasági bajok sürgős orvoslását vélte volna eredményesnek.

A közigazgatás emberei megtették, ami módjukban állt: formai szabálytalanságokra hivatkozva érvénytelennek nyilvánították az áttéréseket. Így tett 1912 áprilisában Mokcsay Zoltán, a huszti járás főszolgabírója is, amikor 844 izai lakos áttérési bizonyítványát minősítette törvénytelennek, ezzel akadályozva meg az izai görögkeleti hitközség megalakulását. A fellebbezés folytán a vármegye alispánja helyt adott Mokcsay döntésének arra hivatkozva, hogy az áttérők a benyújtott bizonyítványokban nem jelölték meg, hogy a görögkeleti szerb vagy görögkeleti román egyháztartományhoz kívánnak-e csatlakozni, hanem pusztán a görögkeleti vallást említették az áttérés céljaként.

Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök 1912-ben bekövetkezett halála után a fiatal Papp Antal²²¹ vette át ezt a tisztséget. A skizmamozgalom elfojtásában ő is a kormányhoz fordult segítségért, akárcsak báró Perényi Zsigmond Máramaros megyei főispán, aki felségárulás címén kért különleges intézkedést.

Természetesen ők is meg voltak győződve az „orosz kéz” munkájáról. Az új munkácsi püspököt üdvözlő levelében azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter elhárította magáról a felelősséget, és a skizma elleni küzdelmet kizárólag az egyház hatáskörébe utalta. Intenzívebb pasztorizációt és a nem megfelelő lelkészek leváltását szorgalmazta, a bajok orvoslását „... csak a vallási, s a lelképásztori téren vélem elérhetőnek” – nyilatkozott Zichy gróf.²²² Egyházi körökben nagy felháborodást váltott ki a kultuszminiszternek azon véleménye, hogy az áttérési mozgalommal szemben néhány lelkész és tanító „meglepő közönyt tanúsít”, ill. rosszabb esetben szimpatizál, ezzel bátorítva a szakadárokat. Papp Antal munkácsi püspök és Balogh Mihály püspöki külhelynök sürgette az érintettek megnevezését, és feltétlen bizalmát fejezte ki a görög katolikus lelkészi kar iránt, amelynek bármely tagja inkább elmenne díjnoknak, mintsem egyházát és magyar hazáját elhagyná. A kormány tehát ragaszkodott a törvényesség látszatának fenntartásához: a munkácsi püspök nyílt segítségkérését visszautasította, ám a beherői ügy óta a színpalak mögött folyamatosan befolyásolta mind a független bíróság, mind a közigazgatás munkáját. Másfelől viszont, ha hivatalosan beavatkozott volna a skizmaügybe, ami az 1910-es évek elején szokatlan intenzitással lángolt fel, az esetleges kudarcok is nagyobb mértékben érintették volna, ezért kényelmesebb megoldásnak tűnt a háttérből vezényelni és szervezni az ellenlépéseket.

Tovább rontotta a skizmatikusok helyzetét, hogy 1912-ben az USA-ban megalakult a „Társaság az orthodoxiának Észak-Amerikában való előmozdítására”, melynek nem titkolt célja „a Kárpátok mellett élő leigázott oroszország azon fiainak, kik az orthodoxia felé hajlanak, morális és anyagi támogatása, valamint az Amerikában élő ausztriai és oroszországi orosz kivándorlottaknak egy igazhitű orosz országban való egyesítése, s bennük az orosz nemzeti

220 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 436. szám, 29. o.

221 Papp Antal (szül. Nagykálló, 1867 – megh. Miskolc, 1945) 1897-től püspöki titkár, majd irodaigazgató. 1912-től utódlási joggal felruházott segédpüspök, ugyanebben az évben Firczák Gyula halálát követően munkácsi püspök. 1916-ban a munkácsi egyházmegyében bevezette a ruszin nyelvű ábécés könyvekben a latin betű használatát. A csehszlovák állam elleni tevékenysége miatt 1925-ben hivatalából a csehek erőszakkal eltávolították és kiutasították, ekkor átvette a munkácsi és eperjesi egyházmegyeek paróchiáiból alakított miskolci székhelyű adminisztrátúra kormányzását.

222 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 436. szám, 52-53. o.

önérzet kifejlesztése és erősítése”.²²³ E társaság híre és felállításának célja tudomására jutott a magyar kormánynak is, mely azt az adott helyzetnek megfelelően nyugtázta, valamint megszlárdította korábbi álláspontját a Magyarországra visszavándorló nem magyarokat illetően.

Máramarosszigeten 1912. június 22-én tanácskoztak az illetékesek – a skizma által érintett községek lelkészei – arról, hogyan lehetne a skizmát megállítani. Mint már annyiszor, most is megállapították, hogy erre csak az államhatalom közreműködésével van lehetőség. Legelső lépésként az izai mozgalmat kell teljesen letörni, „... mert ha Izával elbánnak, önmagától elmúlik mindenütt a lappangó vész!” A letörést itt nem csupán szimbolikus értelemben használják, hanem a szónak legvalódibb, legteljesebb értelmében. „Az izai skizmatikusok imaházát és állítólagos egyéb építményeit szét kell rombolnia az államhatalomnak és megsemmisítendő összes egyházi felszereléseik is” – folytatódik a javaslat szövege.

A rombolás mellett fontos szerepet kapott az építés is, hiszen szintén a legfontosabb állami feladatok közé sorolták az új iskolák létesítését, „... melyekben a magyar nyelv intensive taníttatván – a Rákóczi és Kossuth népének nevezett eddigi ruthén – nyelvében és érzelmeiben is magyarrá legyen...”²²⁴

Megindul a nyomozás

A máramarosi királyi ügyészség hatáskörét a skizma- és felségárulási ügyekben kiterjesztették Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa és Sáros megyék területére, s külön vizsgálobizottságot szerveztek. A helyi sajtó lesújtóan nyilatkozott az üldözött ruténekről, akiket „műveletlen és korlátozott észjárású” népségnek titulált. Az „alattomos természetű” rutének maguknak keresték a bajt, de ehhez hozzájárultak a külföldi agitátorok is, akik „hülyeségekkel mételtyezik” őket, fogalmazta meg nem kevésbé elfogult véleményét a láthatóan csak nevében független lap.²²⁵

A nyomozás Homér Imre rendőrtanácsos vezetésével indult meg. A Máramaros vármegyei lelkészi kar többször megismételt kérését egy rendkívüli hatáskörrel rendelkező, akár miniszteri biztosi címmel felruházott, lehetőség szerint ruténül tudó és görög katolikus vallású egyén kiküldésére az egyházi vezetés határozottan visszautasította. Pedig a kérdésben a levéltári források tanúsága szerint legalább két alkalommal döntés is született. Először 1912. november 5-én a dolhai esperesi kerület papsága²²⁶, másodszor 1913. február 17-én Stéfán Emil lipcsei, Zseltvay Izidor keselymezői, valamint Azary András izai lelkészek²²⁷ fordultak ez ügyben a munkácsi püspökhöz. Ez utóbbiak éppen a skizma által leginkább érintett községek lelképásztorai, akik elismerték ugyan, hogy a nyomozásban és a mozgalom elfojtásában a vármegyei hatóságok mellett a határrendőrség, a máramarosszigeti királyi ügyészség és törvényszék is lelkesen buzgólkodik, mégis szükségesnek látták volna egy rendkívüli hatáskörrel megbízott detektívfelügyelő kiküldését, aki a vizsgálatot koordinálná. Erre a feladatra már meg is találták a megfelelő embert Manajló Endre személyében, akinek kiváló tulajdonságait és eddigi dicső tevékenységét hosszasan ecsetelték, és még a javadalmazására nézve is tanáccsal szolgáltak. Bár a püspöki hivatal nem élt a felkínált lehetőséggel, a jelölt, Manajló később mégis a máramarosi per egyik sötét alakjaként tűnik fel ismét, azzal keltve fel a közvélemény érdeklődését, hogy provokátori tevékenységével több kárt tett, mint hasznot.

Az áttérők elleni akció tehát megindult, melynek során a csendőrség és a katonaság együttműködve elkobozott néhány zsák ima- és misekönyvet, valamint röpiratot. Az Oroszországból származó könyvek a cár címerével és a cári családért szóló imádságokkal voltak

223 MOL. K-26. 1914-XXV-802

224 KÁL Fond 151, opisz 4, Nr. 28. 64-67. o.

225 Máramarosi Független Újság 1912. október 20. Hódít a skizma. 2-3. o.

226 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926. 82. o.

227 KÁL Fond 151. Opisz 4, Nr. 524, 45. szám, 16-17. o.

hivatottak az „állam-ellenes tendenciát” bizonyítani, bár többségükben a cár neve le volt ragasztva és a helyére Ferenc Józsefet írtak. Három hét alatt több mint ötven gyanúsítottat tartóztattak le, juttattak vizsgálati fogságba. A meginduló nyomozás és vizsgálatok elől Kabalyuk 1912 pünkösdjén útlevele nélkül Oroszországon át kiszökött Amerikába, ahol Platon New York-i püspök lelkészként alkalmazta. Akik továbbra is kitartottak a mozgalom mellett, azokra kíméletlen üldözés várt. „Akiről tudtuk, hogy át akar térni, az ellen vizsgálatokat tartottunk közrendészeti, közegészségügyi és más ilyen paragrafusok alapján. És büntettük őket” – mondta Rigó Béla huszti főszolgabíró.²²⁸ A „széles körben fogantatott büntető eljárások” felháborodást keltettek és számos panaszos levél megírására ösztönözték a lakosságot. „Most Izán nagyon nehéz az élete annak, aki görög keletivé lett. Kénytelen dolgozni a jegyzőnek és a csendőröknek, mint azelőtt, 1830-ban. ... Nem félnék, ha tudnám, hogy lelőnek, de csak koldussá tesznek és úgy hagynak... Most Izán tíz csendőr van és a múlt nagybőjti vasárnapokon a pap parancsára házról-házra jártak és kergették a görögkeletieket a katolikus templomba. A nép szétszaladt a mezőre és a folyón keresztül az erdőbe. ... Az együtt imádkozókat a főszolgabíró 200-200 koronákkal és 15-15 napi elzárással bünteti. ... Pedig olyan szegények, hogy lakásukban nem találna egy véka málét, ha a földet is felforgatná”²²⁹ – siránkoztak.

A közigazgatási vizsgálat az érintett közösségek lelkészeire is kiterjedt, melynek során gyakran derült fény arra, milyen nagy mértéken vétkes a görög katolikus papság a tömeges áttérésekben főleg kapzsisága miatt. Ezt a körülményt azonban sem a püspöki külhelynök, sem Perényi főispán nem tekintette mérvadónak az ügyben, és tevékenységüket illetően nem talált „hazafias vagy bármely más szempontból” emelhető kifogást. Világos, hogy a lelkészi kar megítélésében nem a hívekkel szembeni rossz viselkedést, hanem a skizma pártolásának vádját tartották elsődleges fontosságúnak. Papp Antal munkácsi püspök 1913. január 28-i levelében kiállt papjainak becsülete védelmében a kultuszminiszter előtt. Név szerint említett 9 unitus lelkészt, akiket a skizmával szembeni enyhe magatartással vádoltak,²³⁰ amit azonban az új püspök a leghatározottabban visszautasított. Zichy gróf ugyanis korábban arról számolt be a püspöknek, hogy értesülése szerint a papság a skizmával szemben „meglepő közönyt tanúsít; vannak olyanok, akik elnézik azt, hogy tanítójuk összejátszik a görögkeletiek vezetőivel, sőt olyanok is akadnak..., akik azt hirdetik, hogy ha népük áttér, velük tartanak ők is”.²³¹ Papp Antal tehát elhárította az egyházzal szembeni felelősséget és inkább a közigazgatási hatóságot vádolta azzal, hogy egyes tisztviselői nem támogatják kellőképpen a papságot a skizma elleni munkában.

A skizma tovább terjedt a Huszt környéki falvakban, erről számolt be Murányi Iván bereznai és Zseltvay Izidor keselymezői lelkész. A püspök kikérte máramarosi külhelynöke véleményét, aki ez utóbbi személy esetében a következő sokatmondó ajánlást tette: „Zseltvay Izidor keselymezői lelkész felhívandó volna, hogy lelkészi ténykedéseit a legbuzgóbban teljesítse, híveivel szemben szeretetteljes s előzékeny modort tanúsítson, s úgy ő, mint neje tartózkodjék a durva s heves bánásmód- és föllépéstől. Minden vásár- és ünnepnapon tartson szentbeszédet, arra alaposan s lelkiismeretesen készüljön, s beszédeit szentírási citátumokkal lássa el.”²³² Még tovább sorolja javaslatát, de az idézett részletből is előtűnnek a baj általános tünetei, amelyek a lelkész szeretetlen és hanyag viselkedését mutatták, és ami

228 Az Est, 1913. március 24. Az orosz igazság.

229 Idézi: Aradi Viktor: Nemzetiségi fejlemények. Huszadik Század, 1914. I. köt. 671.o.

230 KÁL Fond 151, opisz 4, Nr. 524, 2. o. Oláh Péter alsókálfalvi, Popovics Emil dombói, Dolinay Konstantin felsőrónai, Sztropszky Emil felsőapsai, Rakovszky Ciryll bereznai, Hadzsega Dániel gernyesi, Volosin Antal felsőkalocsai, Murányi János bereznai és Pásztélyi Gyula gyertyánligeti lelkészekről van szó.

231 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926. 34 549. szám, 52. o.

232 KÁL Fond 151, opisz 3, Nr. 1926, 991. szám, 74. o.

miatt a hívek évek óta hiába panaszkodtak a hatóságoknál. Hogy Papp Antal mégis figyelembe vette a lelkészeit érő kritikát, az kiderül 1912. október 21-én kelt leveléből, melyet Zseltvay közvetlen felettesének, Demjanovics Endre dolhai esperesnek címzett. Arról győződött meg, mint írta, „hogy a schizmatikus mozgalmak jórészt személyi motívumokon alapulnak és keletkezésük okául a legtöbb esetben a lelkész hanyagsága mondható, ennél fogva felkérem Méltóságodat, utasítsa Zseltvay Izidor keselymezői lelkészt, hogy lelkészi ténykedéseit buzgón teljesítse”.²³³

Kabalyuk atya fellépését követően a közéletben újult erővel tört fel az okok és a lehetséges gyógyír keresése. A Görög Katolikus Szemlének szinte minden száma közölt olyan írást, amely a skizmát elemezte, és a megoldást kutatta.

Eléggé eltérő véleményen voltak a szerzők a skizma okait illetően, amit befolyásolhattott hivatásuk, családi hagyományaik vagy éppen az, hogy mennyire asszimilálódtak. Gyakran felmerült, hogy a nép nyelvének lebecsülése fordította szembe a ruszinokat az egyházzal, mert azt nemcsak a hivatalnokok nem beszélték, de még a felekezeti iskolákban sem használták a magyarságukat ezzel is hangsúlyozni akaró papok. Hogy mi okból, azt egy névtelen szerző válaszolta meg: „Magyarságunkat kell összhangba hoznunk a rutén nép érdekeivel, melyek szintén magyar érdekek, de idegen nyelvűek is mindaddig, míg magyarrá nem lesz a nép teljesen. S mert magyar létünkre lelkiismeretesen foglalkozunk a rutén néppel, a rakétás hazafiak szemében nem vagyunk hazafiak”.²³⁴

Nagyon nehéz volt úgy munkálkodni a ruszin nép szellemi felemelésén, hogy az mindenkinek megfeleljen. Ha magyarul fordultak hozzájuk, nem értették meg, irodalmi ruszin nyelv még mindig nem létezett, csak a sok különféle nyelvjárás, magának a népnek az elnevezése sem volt egységes, ezt a kulturális missziót tehát igen nehéz volt betölteni. Ráadásul ha ezt a tanítóság vagy a görög katolikus papság részéről valaki felvállalta, könnyen rá lehetett sütni a „moszkofilizmus” bélyegét.

A szegénység is az okok között szerepelt, amit az úrbéri rendezés hiányosságaival, a szigorú erdőörvénnel, valamint a „kazár behatolással” indokoltak. Lehetséges megoldásként számításba jöhetett a nép földhöz juttatása a kormány segítségével, a háziipar fejlesztése, illetve szövetkezetek létrehozása. A Galíciából betelepülő, többnyire szegény zsidók leginkább a ruszinok által lakott területeken állapodtak meg, hiszen közöttük nem volt nyelvi akadály. Mivel azonban leginkább kiskereskedelemmel és kocsmatartással foglalkoztak, a ruszin nép pedig közismerten nagy barátja volt a pálinkának, és kisebb-nagyobb kölcsönért is a zsidóhoz folyamodott, könnyen meg lehetett őket vádolni a szegénység növelésével. Az alkoholizmus óriási mértéket öltött, a kocsmárosok gyakran súlyosan mérgező anyagokat, pl. vitriolt vagy denaturált szeszt kevertek a pálinkába, ezért a nép egészségének további romlását megakadályozandó felmerült az ünnep- és vasárnapokon tartandó kocsmaszünet, illetve a kocszmák számának radikális csökkentése.²³⁵

A skizma külső okai között az amerikai kivándorlást és az orosz agitációt emlegették. A kivándorlást a szegénység idézte elő, ezért tehát az itthoni gazdasági helyzet rendezésével megállíthatónak vélték a kivándorlást és ezzel az onnan jövő szocialisztikus vagy vallási szakadár eszméket is. Továbbá szorgalmazták magyar püspökök kiküldését az Egyesült Államokba, hogy a kint élő magyar állampolgárok lelki gondozását elvégezzék, és véget vessenek a ruszin és szlovák közösség ortodoxokhoz való csatlakozásának.

233 U. o. 8548, szám, 76. o.

234 Görög Katolikus Szemle 1914. február 15. Két malomkö között... 3-4. o.

235 Görög Katolikus Szemle 1913. október 5. Bihún Pál: A skizma, okai és ellenszerei. 1-2. o.

1914. április 29-én, tehát a máramarosi skizmaper befejezését követően az ismert nyelvész és szlavisztikus, Sztripszky Hiador²³⁶ előadást tartott az Országos Néptanulmányi Egyesület szervezésében a budapesti iparkamara dísztermében „A skizmakérdés lélektani alapja a történelmi fejlődés folyamán” címmel.²³⁷

A professzor a kérdést elsősorban kulturális szempontból vizsgálta, és azt tekintette a legfőbb feltételnek, hogy az a nép nyelvén teremtdjék meg. Sztripszky is kifejtette azonban afölötti aggályát, hogy amint ezt valaki a ruszin nép szellemi vezetői közül megteszi, arra rögvést a hazafiatlanság árnya vetül. Az egyetlen görög katolikus szerzetesrend, a Szent Bazil rend a szükségeshez képest kevés taggal működik, nem is elég hatékonyan, ezért oly módon kellene átalakítani, hogy a ruszin nép szellemi fölemelésében nagyobb mértékben részt vehessen. Nem szabad erőltetni a belépésüket olyan szervezetbe, amelyre ellenszenvvel tekintenek, mint amilyen a Katolikus Népszövetség, amelyben vallásuk és nyelvük ellenségét látták. Mi lehet akkor a megoldás? „Teremteni kell népkultúrát, ami csak a nép nyelvén, ruténul mehet. Nevelni kell rutén intelligenciát. A papságot fel kell szabadítani azon lidércnyomás alól, hogy az mindjárt muszka, mihelyt rutén nyelvű népkultúrát terjeszt. A papságnak meg kell tanulnia magának is a nép nyelvét. Teremteni kell rutén iparos osztályt s általában mindent megtenni, ami a ruténség gazdasági talpraállításához szükséges. Sürgősen eltörölnöd a párbér állami megváltás által. A rutén nép intelligenciájának pedig politikai érvényesülést kell engedni, hogy ezt a nép mindenféle érdekében felhasználhassa.”

Sztripszky mindazokat az okokat megemlítette, amelyeket a kortársak a skizma kibontakozásánál fontosnak tartottak. Nem véletlenül róttá fel a ruszin intelligencia hiányát, hiszen amint valaki ebből a népcsoportból a művelődés útjára lépett, az egyet jelentett a magyarosodással. A helyi adottságokat ismerve ez nem meglepő, a gazdaságilag és kulturálisan elmaradott ruszin vidéken nehezen tudott volna kibontakozni egy jól képzett, művelt orvos vagy ügyvéd. Mivel azonban képesítésüket megszerezve elhagyták a szülőföldet, elveszett annak a lehetősége, hogy az a vidék valamikor is kiemelkedhessék a szellemi sötétségből.

Fontos kérdés a gazdaság fellendítése, ám a hegyvidéki akció rámutatott, milyen nehéz a semmiből fejlett gazdálkodást teremteni. Az évszázados hagyományokat, a káros beidegződéseket nem sikerült egyik napról a másikra eltörölnöd, a kormány segítsége alig érződött. Továbbra sem volt megoldott a párbér kérdése, annak ellenére, hogy az áttérési mozgalmak 1900-as megindulása óta folyamatosan napirenden volt.

Mindaddig, amíg a szellemi felemelkedés és a gazdasági fejlődés egymással szorosán összefüggő problémái nem rendeződnek, lehetetlen a politikai érvényesülés megvalósulása. A kortársak tisztában voltak ezzel, azt azonban nem tudták, melyik ezek közül a legfontosabb, hol kell elkezdenni a változtatásokat. Így a sok jó elképzelés és épületes tanács ellenére végül mégis azok kerekedtek felül, akik a baj okát nem itthon, hanem külföldön keresték, a megoldást pedig nem a türelmes munkálkodásban, hanem az elretentésben találták meg.

236 Sztripszky Hiador (szül. Selesztó, 1875 – megh. Budapest, 1946) bibliográfus, etnográfus, irodalomtörténész. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Kolozsváron és Lembergben végezte, tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1910-18 között a Magyar Nemzeti Múzeumban múzeumőr, 1919-ben osztálytanácsossá nevezeték ki. A Lembergi Tudós Társaság dísztagjává választotta.

237 Görög Katolikus Szemle 1914. május 10. Előadás a ruthén kérdéssről. 1-2. o.

Község/év	1880	1910	1930
Iza	92,14	88,60	1,88
Lipcse	86,65	83,46	2,94
Keselymező	83,98	83,50	0,81
Talaborfalu	93,71	93,03	1,52
Nagylucska	92,42	89,96	13,09

8. táblázat A skizma által leginkább érintett községek görög katolikus népességének változása százalékban

Forrás: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Szerk. dr. Kepecs József.
Budapest, 2000.

XII. A MÁRAMAROSI PER

Tanúk és vádlottak

Miután Brenner József vizsgálóbíró irányításával a nyomozás befejeződött, a máramarosi királyi ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában 94 főt fogott perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus felekezet és papság elleni izgatás címén (az 1878. évi V. tc. 127., 129. és 132. §-ai alapján).²³⁸ A vádirat részletesen felsorolja a vádlottak külföldi összeköttetéseit, jelesül „gr. Bobrinszky Vladimir szentpétervári lakos, orosz alattvaló, az Orosz Népszövetség Népjóléti Egyesületének elnöke, duma képviselő és szent szinódusi taggal, Eulogius cholmi, Antonius, Zsitomir-Volinszki görög keleti orosz püspökkel, Athos-hegyi, cholmi, moszkvai, kijevi, pocsajevi, jablosini kolostorok görög keleti orosz szerzeteseivel érdekszövetségben álló és tőlük anyagi támogatásban részesülő dr. Gerovszky Roman orvos, dr. Gerovszky Alexij ügyvéd és Gerovszky Georg mérnök csernovitzi lakos, osztrák alattvalók összeköttetéseiről tudtak és velük egyetértettek arra nézve, hogy a magyar állam görög katolikus rutének által lakott területeinek az Orosz birodalomhoz csatolása és az orosz cár uralma alá juttatása céljából Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegyék községeiben a görög katolikus rutén lakosok a görög keleti orosz vallásra áttéríttessenek és a kievi patriarchátus fennhatósága alá tartozó görög keleti orosz egyházak kereteibe szerveztessenek”.²³⁹

A vádirat 56 oldalt tett ki. Mind a 94 vádlott vonatkozásában megállapította: „Terheltek együttesen és külön-külön a körülírt cselekményeikkel gyülekezeten nyilvánosan, szóval vagy nyomtatványokkal, képek terjesztésével a magyar nemzet, a görög katolikus hitfelekezet és a görög katolikus papi osztály ellen gyűlöletre izgattak, a magyar állam alkotmányos intézményei és a magyar király törvényes joga ellen lázítottak”²⁴⁰. A vádlottakat tizenöt csoportba sorolták.²⁴¹ Közülük 65-en görög katolikusnak, 29-en görög keletinek vallották magukat. Vagyoni helyzetükre nézve 47 fő nincstelen napszámosként dolgozott, 38 rendelkezett kisebb földbirtokkal, egy gyári munkás, egy pedig katona volt. A többiek nem nyilatkoztak anyagi állapotukról.²⁴²

238 Magyar Törvénytár 1877-1878.évi törvényczikkek. Budapest, 1896. 1878: V. tc. A magyar büntetőtörvénykönyvről. 121-122. o. 127. § A felségsértés büntetést követi azon cselekmény is, mely közvetlenül arra van irányozva, hogy: 1. a trónöröklés rendje erőszakkal megváltoztassék; 2. a magyar állam alkotmánya, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államközösség, vagy a magyar állam és az osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakkal megváltoztassék; 3. a magyar államnak, vagy az osztrák-magyar monarchia másik államának területe, vagy ezeknek valamelyik része erőszakkal idegen uralom alá jusson, vagy azon államtól, amelyhez tartozik, erőszakkal elszakíttassék. 129. § Aki a 127. § 1. és 2. pontjaiban meghatározott felségsértést elköveti: tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő. Aki pedig a 127. § 3. pontjában meghatározott felségsértést követi el: életfogytig tartó fegyházzal büntetendő. 132. § A szövetség létrejött, ha két vagy több személy a felségsértés elkövetését közös egyetértéssel elhatározza.

239 Aradi Viktor: A máramarosi per. Huszadik Század, 1913. 1. köt. 43.o.

240 MOL K-26. 1918-XXV-406.

241 I. Kabalyuk Sándor, Vorobcsuk György, Petroczi Demeter, Palkaninecz Mihály, Babinecz

A vádak minden bizonnyal túlzóak, ráadásul nagy részük nem is állta meg a helyét a valóságban. Vajda Mihálynak valószínűleg igaza volt, amikor azt írta: „A nép ... sokkal szegényebb, jámborabb és tudatlanabb, semhogy egy öntudatos nemzetiségi mozgalomhoz meglenne az érettsége. De ha tovább is azon az úton haladunk, amelyen ma vagyunk, ha egyfelől a rutén nép gazdasági és kulturális érdekeit negligáljuk, másfelől pedig a testi és szellemi táplálék után vágyó parasztságot rebellisek módjára kezeljük, minden kis megmozdulásnál és megnyilvánulásnál árulót kiáltunk és csendőrszuronyokkal és börtönnel akarjuk lecsendesíteni: akkor a legjobb úton vagyunk ahhoz, hogy a felvidéken egy külföldi fajrokonai felé gravitáló magyarellenese rutén generációt neveljünk és a ruténkérdést elmérgezzük”.²⁴³ Ennél is élesebben fogalmaz a Világ hasábjain Kuzskó Dezső, aki szerint „... a pravoszláviára való tömeges áttéréseket a rutén nép rettenetes elnyomottsága, égbekiáltó nyomora, a pap-ság kapzsisága, a közigazgatás züllöttsége magyarázza”.²⁴⁴

A főtárgyalás 1913. december 29-től 1914. március 3-ig zajlott Máramarosszigeten. 94 fő ült a vádlottak padján, köztük az Amerikából önként hazatért Kabalyuk Sándor fővádlott. Az összes letartóztatottak száma 189 volt. A hosszú vizsgálati fogság, a vallási rajongás, a rossz táplálkozás és az erőszakos bánásmód következtében többen megtébolyodtak. A napilapok gyakran számoltak be arról, hogy egyes vádlottakat nem lehetett kihallgatni, mert megháborodott az elméjük. A Pesti Napló így tudósított erről: „Babinecz Ivánon kívül, akin a szerdai tárgyaláson a vallási örület jelei mutatkoztak, Borkanyuk Jakab és Vakaró Vaszily vádlottakat is megfigyelés alá helyezték, mert kitört rajtuk a *vallási örület*”.²⁴⁵ Heller törvényszéki orvos vizsgálatát követően mindhármukat illetően megszüntették az eljárást és elmeorvosintézetbe utalták őket.

Iván, Borkanyuk Jakab, Pircsák Illés, Hlusmányuk Olena, Vakaró Vaszily Vaszilyu, Kemény István Ivánu, Kolacsavin Vaszily Vaszilyu, Csopik Jura Vaszilyu Fugár, Muszskur Fedorné szül. Bursza Mária, Muszskur Fedor, Maruscsák Alexa, Ficzaj Fedorné szül. Dragun Cecilia, Ficzaj Fedor Vaszilyu, Uhály Jura Mihályu, Bródi Pantalemon (Pál), Popovics Demeter, Andriská Demeter, Prokop Cirill, Házi János, Bíró Vaszilyné szül. Szocska Mária, Kabalyuk Jura Ivánu. II. Szabó Miklós, Lázár Vaszily Mihályu, Vakaró Demeter, Kemény Iván Vaszilyu Zelenku, Kemény András Ivánu, Szimuling Péter Juru, Vucskán Gábor Vaszilyu, Hajdú Mihály Vaszily Minku, Izaz András Vaszilyu, Vucskán Stefán Vaszilyu, Prokop Maxim, Vucskán Stefán Ivánu, Hvoszt Ihnát Vaszilyu, Kemény László, Paszulyka Ananiás, Szimuling Méter Juru, Prokop Vaszily Petru. III. Vakaró Stefán, Fejszák Iván Vaszilyu, Gabórecz Illés (Ilykó) Vaszilyu, Csizdej Vaszily Ivánu, Fejszák Vaszily, Lipcsei Sándor Eskitik, Lipcsei István (Stéfán) Istványu, Huszák Vaszily Fedoru. IV. Zékány Sándor. V. Rapinecz Demeter, Nedzbajló György, Trisinecz György, ifj. Rubis László, Balogh János, Steblyák János, Fencsák Péter. VI. Tegze Iván Mihályu Mitróka, Roszocha Izidor, Kovács Mihály Stefánu, Roszocha Méter Babinecz, Roszocha Jura Juru Babinecz, Kanár Iván Juru, Roszocha Mihály Ivánu Luku, Roszocha Vaszily Juru, Burtin Maszkály, Moroz Vaszily Mihályu, Roszocha Mihály Metru. VII. Kuczina Vaszily Fedoru, Popovics Iván Petru, Román Mihály Mikulu, Szokoly Vaszily Juru. VIII. Román Mikula Mikulu. IX. Bozsuk Juráné szül. Majszuk Anna, Bozsuk Vaszily, Lepely Vaszily, Kuzmik Miklós Mihályu, Dumniczki Nikuláj, Dumniczki Ilkó. X. Bozsuk Mihály. XI. Szauka Pál, Dankó Miklós, Szuhán János, Bródi János. XII. Prokop Illés. XIII. Kopolovics Mihály. XIV. Pálos Iván Mihályu, Kádor Jácsko (Jakab), Halász Mihály, Kerecsanin János, Bródi András, Sztülnek Demeter (Méter), Bobita Miklós. XV. Réti János. Közli Vigh Kálmán: A ruszin skizma 114-115. o.

242 MOL K-26. 1918-XXV-406.

243 Vajda Mihály: A magyarországi ruténkérdés. Huszadik Század, 1913. II. köt. 146.o.

244 Világ 1913. november 29. Kegyelem a ruténeknek. 8. o.

245 Pesti Napló 1914. január 3. A fölvidéki izgatás. 17. o.

A hírlapok gyakran felháborodással számoltak be arról, hogy a láthatóan tébolyult, a kérdéseket meg sem halló vádlottakat mégis órákon át faggatták, a legcsekélyebb eredmény nélkül.

Dr. Tóth Aurél táblabíró, törvényszéki elnök vezette a tárgyalást, a közvádoló szerepét Illés Andor főügyész helyettese töltötte be (nem érdektelen, hogy maga is egy görög katolikus lelkész fia). Kabalyuk Sándor védelmét dr. Klein Artur látta el. Darvay Sándor szerepelt hivatalos tolmácsként, akinek tevékenysége több alkalommal vált bírálattá tárgyává. Jól jellemezte az egész peres eljárást, hogy amikor a védők kifogásolták a pontatlan fordítást, azzal intették nyugalomra őket, hogy a bíróság úgyis a hivatalos tolmács véleményét fogadja el. A pert hatalmas érdeklődés kísérte, számos külföldi lap is, mint például a német Vossische Zeitung, a cseh Národní Listy, az olasz La Tribuna, a francia Figaro vagy az orosz Novoje Vremja, képviseltette magát.

A tárgyaláson tanúként megjelent az Ausztriából kitiltott Vlagyimir Bobrinszky gróf, a Galíciai Orosz Egyesület elnöke, aki a szizmatizáló ruszinokat állítólag jelentős anyagi támogatásban részesítette és az Oroszországhoz való csatlakozásra biztatta. Megjelenése és tanúként való meghallgatása sokáig kérdéses volt, a sajtó nagy érdeklődéssel kísérte, kap-e beutazási engedélyt a Monarchia területére? Az osztrák hatóságok indulatát a prágai szláv kongresszuson 1908-ban elhangzott beszédével váltotta ki, melyben a császár személye és az osztrák-magyar állam ellen izgatott. Vallomását a gróf orosz nyelven akarta megtenni, hogy a vádlottak is értsék, ám a bíróság ezt nem engedélyezte s Bobrinszkyval francia tolmács útján érintkezett.

²⁴⁶ A vádlottak közül mindössze négyen tudtak rendesen magyarul. A szemtanúk elmondása alapján a legteljesebb érdektelenséggel bámulták a padlót vagy faragták bicskájukkal a körmüket még akkor is, amikor az eljárás legizgalmasabb részei folytak – láthatóan semmit nem értettek az egészből. Csak akkor derült fel az arcuk, amikor Bobrinszky megérkezésekor oroszul üdvözölte őket. Bobrinszky hangsúlyozta, hogy az általa vezetett egyesület kizárólag kulturális célokat követ és nem áll összeköttetésben sem a Szent Szinódussal, melynek kizárólag püspökök lehetnek tagjai, polgári személyek nem, sem a Gerovszky-fivérekkel, következésképp a vádlottaknak nincs kapcsolata az orosz politikai körökkel. Felhívta a vád figyelmét, hogy a kijevi patriarchátus, amelyhez a vádlottak állítólag csatlakozni szerettek volna, soha nem létezett. Utal arra, hogy a letartóztatottakat olyan újságok – például a Csernovicban megjelenő Russzkaja Pravda – olvasásával vádolják, amelyeket az osztrák hatóságok rendszeresen cenzúráznak. A Pesti Napló zsmnalisztájának kérdésére kifejtette, hogy a letartóztatott ruszinok iránti érdeklődést Oroszországban az Amerikából érkezett levelek keltették fel, amelyek arról szóltak, hogy Magyarországon elnyomják a görög keleti vallás híveit. „Előbb nem akartuk hinni, hogy a vallásért elnyomják a népet – fejtette ki a gróf –, de ez a mostani per megindításával bebizonyosodott és így hitünknek mártírjait támogatnunk kell.”²⁴⁷

A gróf olyan értelemben nyilatkozott, hogy amennyiben e peres eljárás nem emberek tucatjainak tragédiájával járna együtt, azt komikusnak minősítené. A bírák naiv kérdései nyomán időnként úgy érezte, tréfálnak vele, például mikor szent szinódusi tagságáról érdeklődtek, holott annak köztudottan csak főpapok és szerzetesek lehetnek a tagjai. Ő is beszámol értesüléseiről, melyek szerint a fogva tartottakat félholtra verték, kezüket kicsavarták, halálos ítélettel fenyegették, az őrlőbe kergették őket, miközben családjuk éhen halt otthon. Ilyen esetekről valóban beszámoltak a vádlottak. Egyikük elmondta, hogy a csendőrök ostorral verték őket, a nőket és gyermekeket sem kímélték, a kínzások elől sokan az erdőbe menekültek, ahol kezük-lábuk megfagyott. Akik kitartóan pravoszlávnak vallották magukat, azokat a csendőrök a kiküldött nyomozó

²⁴⁶ A per az 1897:XXXIV. tc. értelmében a tábla székhelyén levő törvényszéken, tehát Debrecenben lett volna tárgyalandó, ám az igazságügyminiszter a bünvádi perrendtartás 291. §-ában adott felhatalmazásánál fogva a máramarosszigeti törvényszéket delegálta, mert az előnyösebb a vádlottakra és a tanúkra nézve. Meglepő azonban, hogy itt sem sikerült olyan tanácsot felállítani, mely a ruszin nyelvet ismerte volna, így a tárgyalás mindvégig tolmácsolással zajlott.

²⁴⁷ Pesti Napló 1914. február 5. Bobrinszki. 8. o.

házához terelték, és ha nem tagadták meg vallásukat, addig verték, míg eszméletüket veszítették. Volt olyan, akivel saját kitépett haját etették meg. A kínzás után börtönbe vetették őket.²⁴⁸

A tárgyalás időnként komikus jelenetektől sem volt mentes, ami azonban ismételten a vádlottak, illetve a tanúk képzetlenségét, egyszerűségét húzta alá. Az egyik vádlott, a szülősegesi Kopolovits Mihály például azt vallotta, hogy valahányszor berúgott és részegen ment haza, másnap mindig talált a zsebében egy röpiratot.²⁴⁹ Természetesen ebből a vallomásból igencsak nehéz felismerni egy öntudatos, elszánt pánszláv agitátor képét. Ugyancsak ismétlődő jelenet, amit Palkaninec Mihály vádlott adott elő a tisztelt bíróság azon kérdésére, bűnösnek érzi-e magát? „Hogyne érezném magamat bűnösnek – hangzott az egyértelmű válasz –, amikor az urak bezárattak. Csak nem sértem meg a bíró urakat, ők tudják a legjobban, hogy mit szabad és mit nem, ha bezárattak, hát bizonyosan bűnös is vagyok.”²⁵⁰ Nem csoda, hogy a hasonló esetek miatt, amelyek megingatták a vád azon állítását, hogy a vádlottak veszedelmes bűnözők, akik Oroszországhoz akarják csatolni Északkelet-Magyarországot, a tárgyalás nehezen haladt. A sajtóban már olyan hírek is felröppentek, hogy a főbűnösök kivételével az összes vádlottat szabadon engedik, mert a nagy nemzetközi visszhangot is kiváltó persorozat negatív hatással van a kormány megítélésére. Ezt a véleményt támasztotta alá, hogy a karácsonyi ünnepek idejére a tárgyalást felfüggesztették, a baloldal várakozásával ellentétben azonban az 1914-es év elején tovább folytatták.

Visszatérő problémát okozott a tárgyalások során az, hogy a vádlottak visszavonták korábbi, a vizsgálóbíró előtt tett vallomásaikat. A jegyzőkönyvet ellenben aláírták és a kérdésre, hogy ez miképp lehetséges, rendszerint ez volt a válasz: „Hogyne írtam volna alá, mikor úgy megverték, hogy alig bírtam feküdni a börtönben”. Szabó Miklós, Vakaró Demeter és Kemény András izai vádlottak panaszkodtak erre, ezért nem véletlen, hogy amikor a bíróság elnöke haza küldi őket, a szerencsétlenek rémülten így felelnek: „Nem megyünk, mert most már agyon vernek a csendőrök”.²⁵¹

A legsúlyosabb atrocitások Izán történtek. Itt a csendőrség sorozatos razziákat tartott azokon a portákon, melyek lakói görögkeletinek vallották magukat. Ezek listáját vélhetően a helyi lelkész, Azary András bocsátotta a csendőrök rendelkezésére, akik arra is parancsot kaptak, hogy ha kell, akár fegyverrel kényszerítsék az izaiakat a templomba. Ez alól csak a betegek kaphattak felmentést és azok, akiknek erre Azary külön igazolást adott a következő szöveggel: „Igazolvány. X. Y. kijelentette előttem, hogy feleségével együtt a görög katolikus egyház tagjai maradnak. Izán, 1913.” Az izai lelkész, akit tanúként meghallgattak a tárgyaláson, nem tagadta, hogy adott ki ilyen bizonyítványokat, de hogy milyen célból, arra nem volt

248 M. Grabec: A máramarosi per történetéhez. Ungvár, 1934. 18. o. Ugyanerről számolt be a Világ című lap, amely napi rendszerességgel tudósított a per eseményeiről. 1914. január 21-én a „Vérrel vallatnak” c. cikkben egy nevét nem vállaló vádlott így nyilatkozott: „Uram, rettenetes, amit a csendőrök elkövettek, bementek a skizmatikusok házaiba, bikacsökökkel verték a férfiakat, nőket és a gyermekeket. Sokan kifutottak a csendőrök elől az erdőbe, a mezőre és napokig nem mertek hazajönni, kezük-lábuk elfagyott. – Pravoszláv kutyák, majd elmentek ti az unitus templomba! – kiáltották a csendőrök, miközben verik az embereket. Azután összefogták a kitérteket és csoportosan hajtották őket a község házára, Brenner vizsgálóbíró elé. ... – Neked új vallás kell, te kutya – ordították a csendőrök és nekem estek, letepertek, megrugdaltak, puskatussal agyba-főbe vertek, míg elvesztettem az eszméletemet. ... Amikor magamhoz jöttem, körülnéztem és láttam, hogy a szoba már tele van megkötözött emberekkel és egy csendőr éppen Vakaró Demetert kínozza. Kitépett egy csomót a hajából és addig pofozta, amíg Demeter meg nem ette a kitépett haját. Másnap valamennyiünket megláncoltak és bevitték a szigeti börtönbe”.

249 Pesti Napló 1914. január 27. A fölvidéki igazgatás. Tisza és a máramarosszigeti törvényszék. 14-15. o.

250 Világ 1914. január 2. A máramarosi nagy per. 5. o.

251 Világ 1914. január 20. A máramarosi nagy per. 11. o.

hajlandó magyarázattal szolgálni. Azary izai szolgálata kezdetén még ragaszkodott a békés eszközökhöz, célravezetőbbnek tartotta a meggyőzést az erőszaknál. Amint azonban bizonyossá vált számára, hogy a lakosság elszántsága nagyobb a vártnál, a polgári hatóságok részéről pedig nem kapott hatékony segítséget, zsaroláshoz és erőszakhoz folyamodott.

A külföldi lapok kiküldöttei meglepődve és felháborodással vették tudomásul, hogy a kihallgatások nem a vádlottak anyanyelvén, hanem tolmácsokon keresztül folytak, akiknek munkája gyakran volt kifogásolható. A Národni Noviny tudósítója megjegyezte, hogy a hivatalos tolmács, bizonyos Darvay nem hitelesen fordította a vádlottak vallomását magyarra, és ezek a hamis kijelentések kerültek be a jegyzőkönyvbe.²⁵² A lap szerkesztője arra is felhívta olvasói figyelmét, milyen fontos szerepet szánt a vád a nyomozás során alkalmazott provokátoroknak. Közülük kettő tevékenységét különös ellenszenvvel kísérte a közvélemény, és hogy maga a bíróság is fenntartásokkal fogadta munkájuk „eredményét”, az tanúsítja, hogy megbízhatatlanságuk miatt nem kellett esküt tenniük 1914. február 5-i vallomástételükkor. Egyikük Manajló Endre, aki a határrendőrségnél teljesített „agent-provokatóri” szolgálatot, és a per idején büntető eljárás folyt ellene csalás és okirat-hamisítás miatt, a Huszt melletti Lipcsén telepedett le, és a nép között járva a cárt dicsőítette, ill. a magyar hatóságokat és a görög katolikus egyházat szidalmazta. Olyannyira beleélte magát a maga választotta szerepbe, hogy le is akarták tartóztatni, csak ekkor derült fény valódi kilétére. A másik jellegzetes figura Duliskovics Arnold (időnként Cirill), a máramarosi detektívfelügyelő, aki megbízás nélkül ment Oroszországba kideríteni, hogy valóban államellenes mozgalomról van-e szó. Péterváron felkereste Bobrinszky grófot, akitől 1000 koronát kapott útiköltségre, „s egyben még 1000 koronát adott egy magyar, nevesebb védőügyvéd számára, aki a jelen büntetőperben a pravoszlávok védelmét elvállalná. Említette, hogy jó lenne, ha pénzzel lehetne reá venni egy magyar képviselőt, aki interpellálna a ruthén vádlottak érdekében...”. Ezt követően Prágába látogatott, a Národni Noviny szerkesztőjéhez, akit azonban időben figyelmeztettek, hogy provokátorral van dolga, így visszautasította a vele való megbeszélést. Hazatérése után feletteseit 7 jegyzőkönyvben tájékoztatta, melyeket felhasználtak a készülő vádiratnál.²⁵³ Az áttérők külföldi kapcsolataira való bizonyítékot Duliskovics jelentéseivel igyekezett a vád aláátmasztani, amelyek azonban oly zavarosak voltak, hogy végül is nem feleltek meg az elvárásoknak.

A vádlottak padjára végül 72 embert ültettek. A fővádlottak – Kabalyuk Alexej atyával az élen, aki önként tért haza Amerikából – közvetlenül a bírói pulpitus előtt foglaltak helyet. Azért ennyien, mert időközben 19-en, akiket az ügyész az igazságszolgáltatás előli szökéssel vádolt, Amerikába távoztak dolgozni. A jegyzőkönyvbe mint nem fellelhetők kerültek be. Három másik vádlottat elmeállapotuk miatt kórházba szállítottak. 94 fővel szemben még az eljárás kezdetén bizonyíték hiányában elejtették a vádat, és szabadon engedték őket.

A védelem a maga részéről kitartott azon álláspontja mellett, hogy a mozgalom kizárólag vallási, minden politikai színezet nélkül, melyet a súlyos gazdasági nyomor idézett elő. Hasonlóképpen ítélte meg a helyzetet a radikális sajtó is: „A mozgalom születéséhez semmi köze sincsen a politikának, a nemzetiségi kérdésnek, – az első alkalommal a rutének Brankovics magyarországi szerb patriarchához fordultak segítségért, hogy a nagyon drága görög katolikus egyházból az olcsóbb görögkeleti egyházba menekülhessenek”²⁵⁴ (Perényi főispán még 1907-ben írta a párbér tárgyában a miniszterelnöknek: „Mert ezen aránytalan, igazságtalan, helyenként igen súlyos megadóztatása a népnek legtöbb tápot ad a görögkatolikus vallás és papság elleni izgatásra”).²⁵⁵

Az ellentábor is kifejtette a maga véleményét: „... ország-világ tudja – olvashatjuk a Magyar Figyelőben –, hogy itt vallásos köpenyeg alá rejtett veszedelmes külföldi agitációról van szó,

252 U. o. 16. o.

253 MOL K-578. 1913/14-128.

254 Világ 1913. december 21. A rutén skizmatikusok monstreperre. 8. o.

255 MOL K-26. 1910-XXV-1574

és hogy a bíróságra nézve nincs nehezebb feladat, mint olyan büntényről lerántani a leplet, mely vallásos színezet alá rejtőzik”.²⁵⁶ Ez valóban nehéz feladat volt, hiszen az írástudatlan parasztokról kellett bebizonyítani, hogy kiterjedt orosz kapcsolataik révén át akarták játszani szülőföldjüket a cárnak.

Az ítélet

A bíróság végül két hónapi ülésezés után hozta meg döntését: 32 vádlott bűnösségét állapították meg, a többiek felmentették. Az 1956-os hadi események során az Országos Levéltárat bombatalálat érte, a megsemmisült iratok között voltak a máramarosszigeti per anyagai is, ezért bírósági források híján az ítéletet Az Újság című lap tudósítása alapján közöljük.

„A pénzbüntetések tízkoronánként egy napi államfogházzal helyettesíthetők. Kötelesek az elítéltek fejenként száz-száz korona bűnügyi költséget fizetni, ez azonban csak Palkanineczen és Kemény Stefánon hajtható be. A vizsgálati fogságban töltött idő valamennyi vádlottnál beszámíttatik. Az összes könyvek és bűnjelek elkoboztatnak.”

Az ítélet rendelkező részében ismertetik a bíróság döntését: a törvényszék Kabalyuk Sándort (Alexi atyát), a fővádlottat vallás- és államellenes izgatásért 4 évi és hat hónapi államfogházra és 100 korona pénzbüntetésre ítélte a BTK 172. §-ának megsértése, azaz vallásellenes izgatás vétsége miatt.²⁵⁷ Az ítélet kihirdetése után Illés Andor dr. főügyész fellebbezést jelentett be az összes felmentés miatt, valamint a minősítés ellen is, amennyiben az a vádtól eltérően nem hangsúlyozta kellőképpen a BTK 173. §-ába ütköző cselekményeket. A büntetések mértékét

256 Szabó Jenő: Máramarosi skizma és szabadgondolkodás. Magyar Figyelő, 1914, 1. köt. 161. o.

257 Az Újság, 1914. március 4. A rutén izgatók elítélése – Kabalyuknak négy és fél évi államfogház. Ugyanezen indoklással ítélték el Vorobcsuk Györgyöt 1 évi és hat hónapi államfogházra és 150 korona pénzbüntetésre. Palkaninecz Mihályt 2 évi és három hónapi fogházra és 100 korona pénzbüntetésre, Petróczi Demetert ugyanazért 2 évi és hat hónapi államfogházra és 200 korona pénzbüntetésre, Pircsák Illést ugyanazért 2 évi és hat hónapi államfogházra és 300 korona pénzbüntetésre, Hlusmanyuk Olenát ugyanazért hat hónapi államfogházra és 50 korona pénzbüntetésre, Kemény Stefánt ugyanazért 2 évi államfogházra, 200 korona pénzbüntetésre, Popovics Demetert ugyanazért 2 évi és három hónapi államfogházra és 300 korona pénzbüntetésre, Muzgur Fedort ugyanazért egy évi államfogházra, 100 korona pénzbüntetésre, Ficzály Fedort 6 hónapra és 50 korona pénzbüntetésre, Uhály Jurát ugyanazért 10 hónapra és 100 korona pénzbüntetésre, Prokop Cirilt ugyanazért 1 év és nyolc hónapi államfogház és 200 korona pénzbüntetésre, Házi Jánost ugyanazért tíz hónap államfogházra, 100 korona pénzbüntetésre, Szabó Miklóst ugyanazért három évi államfogház és 400 korona pénzbüntetésre, Vakaró Stefánt ugyanazért két évre és 300 korona pénzbüntetésre, Kemény Andrást ugyanazért 8 hónapra és 100 korona pénzbüntetésre, Rozoga Mihály Metrut ugyanazért 1 évre és 100 koronára, Kuczina Vaszilyt egy évre és száz koronára, Dobinecki Nikolájt hat hónapra és 50 korona pénzbüntetésre, Dobinecki Illést ugyanazért hat órá és 50 koronára, Babinecz Demetert ugyanazért 9 hónapra és 100 koronára, Neczbajlo Györgyöt 8 hónapra és 100 koronára, Prisinecz Györgyöt ugyanazért 9 hónapra és 100 koronára, ifj. Rubis Lászlót ugyanazért 9 hónap és 100 koronára, Balog János Fejszát ugyanazért 6 hónapra és 50 koronára. Csak vallásellenes izgatásért a következők ítéltettek el: Danko Miklós hat havi államfogházra és 50 koronára, Bródi András hat havi államfogház és 50 korona, Réti János hathónap és 50 korona, Csopik Jura ugyanazért 1 év 4 hónap és 200 korona, Szocska Mária hat hónap és 50 korona, Simulka Péter Jura 8 hónap és 100 korona, Fejszák Iván 8 hónap és 100 korona.

elfogadta a törvényszék egyéb rendelkezéseivel együtt, azonban az ítélet ama részét, amelyben a törvényszék Vorobcsukot a megvesztegetés vádja alól felmenti, megfellebbezte.

Ezután az elítéltek valamennyien fellebbeztek az ítélet ellen, Vorobcsuk, Pircsák, Házi, Prisinecz, Rubis, Babinecz és Balogh kivételével, Vorobcsuk védője megnyugodott az ítéletben. A többi védő mind fellebbezést jelentett be. Klein Artur, Kabalyuk ügyvédje kérte védence szabadlábra helyezését, mert önként jelentkezett a bíróságnál. Amerikából jött haza ezért, tehát beigazolta, hogy a büntetést ki akarja állni. Barna Fülöp dr., Szabó Miklós védője ugyanezt kérte, mert védencének állandó lakóhelye van, és nem tehető fel, hogy a fogság elől megszökjék. A vádlottak is kérték szabadlábra helyezésüket.

A bíróság határozata szerint Kabalyukra nézve fenntartották a vizsgálati fogságot, Szabó Miklós ellenben szabadlábon védekezhetett. A bíróság a többi vádlott esetében a vizsgálati fogságot megszüntette.

A fellebbezések folytán az ügy a debreceni királyi ítélőtábla elé került, amely az 1914. november 25-re kitűzött fellebbviteli tárgyalás eredményeként az alsó fokú ítéletet helybenhagyta, Vorobcsuk György vádlott büntetését megvesztegetési kísérlet miatt súlyosbította (200 koronával akart megvesztegetni egy szolgát, hogy semmisítsen meg egy kompromittáló levelet).²⁵⁸

A királyi Curia hasonlóan döntött, ám kifejtette, hogy a bűnper adatai szerint a vádlottak tervszerűen, megfontoltan, a szándéknak és célnak teljes tudatában, idegen állam érdekében a magyar haza kárára és veszedelmére szövetkeztek. Ezen megállapításai alapján sem állt azonban módjában a Curiának, hogy változtasson az ítéleten, mert azt a perrend szabályai tiltották.²⁵⁹

Az első világháború kitörését követően a felvidéki orosz betörés miatt az addig a máramarosszigeti fegyházban elzárt Kabalyuk atyát előbb Debrecenbe, majd onnan a harcoktól távolabb eső, biztonságosabbnak ítélt Sopronba szállították.²⁶⁰ A belügyi szerveket e döntésük meghozatalakor nyilván az attól való félelem vezérelte, hogy az esetleg betörő orosz haderő kiszabadíthatja fogságából a pravoszláv hite miatt elítélt pópát.

258 Darás Gábor: i. m. 32. o.

259 Miskolczy Ágost: A máramarosi skizma-per 1913-14-ben. Magyar Szemle, 1928. október, 311-312.o.

260 Görög Katholikus Szemle 1914. október 25. Kabalyuk a soproni fegyházban. 3. o.

XIII. A PER VISSZHANGJA

A máramarosi skizmaper óriási visszhangot váltott ki, megosztva a politikában jártas, vagy csupán érdeklődő közvéleményt. A magyar baloldal, de a Katolikus Néppárt tagságának többsége is nyíltan és mindvégig szemben állt a perrel. „A vallásváltoztatás még magyar törvények szerint is megengedett dolog. ... A máramarosi vád a lelkiismereti és vallási szabadság ellen intézett merénylet, amelynek alkalmából nem a rutén parasztok, hanem az ügyész és azok, akik ráparancsoltak, valók tulajdonképpen a vádlottak padjára” – írja a Népszava éles hangú cikkében. „A váddal az államhatalom két vallás közül az egyiknek pártjára áll, és kijelenti, hogy az egyik valláshoz tartozás derék dolog, a másikhoz való tartozás ellenben hazaárulás, amelyért börtön jár”²⁶¹ – folytatja a cikkíró és szavai kísértetiesen emlékeztetnek az akkor még csak budai püspök Bogdanovics Lucián 1904-es, fentebb idézett soraira.

A Huszadik Század 1913-14-es köteteiben rendszeresen foglalkozott a skizmaüggyel, majd a perrel. Mások véleményéhez csatlakozva Rédei József is elsősorban a görög katolikus papságot hibáztatja, mert szerinte az ő kapzsiságuk sodorta híveiket a pravoszlávia felé: „Az unióban a római egyház imperialisztikus politikája és a papság anyagi érdekei találkoztak. Az unió a rutén papságot az uralkodó osztályba felemelte és a néptől elválasztotta”. A megélhetését féltő unitus papság és az etnikai alapú szervezkedéstől rettegő kormány egymásra talált. „A rutén skizmatikus mozgalomnak a legfőbb tanulsága reánk nézve az, hogy a görög katolikus klérussal szövetkezett közigazgatás által rendezett vallásüldözés teremtette meg az orosz vallási propagandának lehetőségeit.”²⁶²

Ugyancsak a Huszadik Század hasábjain közölte helyzetelemzését és értékeléseit Aradi Viktor. A kormány bűnei mellett a hivatalból kirendelt védőkről is kedvezőtlenül vélekedik, akik szerinte inkább a hazát, mint védenek védiket (saját állításuk szerint „ők elsősorban magyarok és csak másodsorban védők”). A haza érdekeit a szerző ebben az esetben a kormány érdekeivel azonosítja. Idéz a National Zeitungnak egy 1882-es cikkéből, amely semmit sem veszített aktualitásából: „Ti drága jó urak ott Pesten és Bécsben! Ti voltatok a pánszlávizmus apjai és ma is a legtevékenyebb önkéntes ügynökei vagytok. Aksakoff Iván nektek hálából szobrot fog emelni Moszkvában, mert ti egy év alatt többet végeztetek, mint amennyit a szláv bizottság fizetett emisszáriusainak egész serege tíz év alatt végezni képes lenne...”²⁶³

A Pesti Napló és a Világ a kormányt, ill. Tisza István miniszterelnököt támadta, akik monstre-peröket kreálnak ahelyett, hogy a ruténség nyomorúságos gazdasági és szellemi színvonalát emelnék. A Pesti Napló egy Bécsben élő orosz előkelőség véleményét idézi a perről. „Magából a per anyagából csak azt látjuk – nyilatkozta –, hogy ezek a szegény ruthén parasztok olyanok, mint az állatok. Vergődnek a klerikalizmus és egyéb szipolyozók karjaiban. Nem mernek felelni a föltett kérdésekre. A nagy terror hatása alatt úgy viselkednek, mint a halálraítéltek. Tulajdonképpen mi a bűnük?! Hogy át akartak térni. Több magyar törvény van a vallás szabad gyakorlatáról. ... Mintegy kétszázötven év előtt ugyanezen a valláson voltak a ruthének és most egyszerűen vissza akartak térni őseik hitére.”²⁶⁴

Ugyanez a lap ostromozza a kormányt elhibázott nemzetiségi politikája miatt, amellyel a magyar nemzeti eszmére nézve eddig legkevésbé veszélyes ruténeket is az oroszok karjaiba

²⁶¹ Népszava, 1913. december 31. Ingyen isten és ingyen föld. 1-2. o.

²⁶² Rédei József: A rutének vallásos tömegmozgalmai. Huszadik Század 1914. január-június. 463-476. o.

²⁶³ Aradi Viktor: Máramarosi képek. Huszadik Század 1914. január-június. 81-82. o.

²⁶⁴ Pesti Napló 1914. január 6. Az orosz főkonzul a ruthén perről.

kergeti aránytalanul szigorú, nem titkoltan az elrettentést célzó intézkedésével. „Minden oldalról a belső ellenség, a nemzetiség feszíti az állam épületét és a sok ellenség közül csak egyet sikerült eddig kézre keríteni, a rutént. Valljuk be: a leggyengébbet és a legártatlanabbat. ... Stjepan Kemény és társa lehajtja fejét, bevonul a fogházba és kitölti büntetését, engedelmes, jó lélekkel tölti azt ki, aminthogy megtartja vallásának bűntjeit. Alázatosan ül vétkéért, amiről nem ismeri el, hogy az vétek, Isten mérte rá ezt a büntetést, gondolja és faj- és hitrokonai közben egy kicsit mártírnak fogják őt ezért tartani.” Végeredményben azonban a szerző sem jut más következtetésre, mint hogy a nagyobb baj megelőzése – azaz a ruténlakta terület Oroszországhoz való csatlakozása – érdekében sürgős megoldásra volt szükség, de azt inkább a már oly sokszor sérelmezett kijevi imádságos könyvek Magyarországon kiadott megfelelőivel való helyettesítésével kell elérni. Amennyiben ez nem történne meg a közeli jövőben, akkor bekövetkezhet a legrosszabb. „Imádságos könyvből olvasni nem bűn, imádkozni belőle isteni erény, ám ne felejtjük el, hogy amikor Stjepan Kemény az imádságos könyvéből szaggatott hangon olvas, akkor az több az imádságnál, akkor az *lelki sorozás*. Ez az ima a néplélek előkészítése, Bobrinszkyék munkája, hogy majdan, ha Carszkoje Szelóban aláírták a mozgósítási parancsot, négy magyarországi vármegye népe felszabadítóként üdvözölje a cári kozákokat. Ezeknek az imádságos könyveknek a továbbterjedését meg kellett akadályozni és ha másként nem lehetett, hát börtönfalakat kellett az előretörő betűnek szembehelyezni, még akkor is, amikor az ország egyéb részeiben büntetlenül robban a bomba.”²⁶⁵ Ez utóbbi megjegyzés a debreceni görög katolikus püspöki palota ellen március 23-án elkövetett merényletre utal. A három halálos áldozatot követelő robbantás szálai a bukovinai fővárosba, Csernovicba vezettek, és a máramarosszigeti tárgyalások során e város gyakran szerepelt mint a ruszin területre irányuló pánszláv izgatás fészke.

Az ítéletet közlő cikkben annak a félelmüknek adnak hangot, hogy egy ilyen drákói döntést követően az addig nyugodt, testvéri népet a döntéshozók valóban ellenséggé fogják tenni. „A rutén vádlottak, akiknek az volt a bűnük, hogy rettenetes szegénységükben, elmaradottságukban szenvedésükért, nélkülözéseikért nem leltek elég vigaszt vallásukban és át akartak térni arra a hitre, amelyről elhitették velük, hogy az jobban fogja feledtetni a földi nyomorúságot és túlvilági életükre vonatkozóan reményt nyújt nekik: évekig, hónapokig fogházban fognak ülni emiatt. A bíróság ítéletét nem bírálhatjuk, de rá kell mutatnunk ismételtén arra, hogy az *elítéltek mellett legbűnösebb az a rendszer, amely mártírgyártással valóban államellenes izgatást követ el* – mert a magyarság, Magyarország ellenségeivé tesz egy népet, amelynek fiai valamikor hűséges alattvalói voltak az országnak.”²⁶⁶ Hozzá kell tennünk, hogy a ruszinok hűségének próbájára hamarabb került sor, mint a kortársak hitték volna, és ezek a félelmek a szomorú előzmények ellenére nem igazolódtak be: az 1914 októberi orosz betöréskor kitartottak a magyar állam mellett. Az Ung című lap önérzetesen állapítja meg, hogy „... sem a háború előtti lázítások, sem a tényleges bekalandozások nem bírták a ruthéneket megingatni; úgy hogy ellenségeinknek nem maradt más hátra, mint a gyanúsítás”.²⁶⁷

1914. január 21-én Beszkid Antal ruszin néppárti képviselő felszólalt a parlamentben és interpellációt nyújtott be a miniszterelnökhöz „a felsőmagyarországi vidékeken észlelhető rutén politikai és vallási mozgalmak és a máramarosszigeti skizmaügy tárgyában”.²⁶⁸ Felszólalásában kifogásolta az egyes nemzetiségek kiemelését. Helytelenítette, hogy Tisza

²⁶⁵ Pesti Napló 1914. március 4. Kárpátoktól az Adriáig. 1-2. o.

²⁶⁶ U. o. Ítélet a skizma-perben.

²⁶⁷ Ung 1914. november 29. A háború tanulságai.

²⁶⁸ Képviselőházi Napló, 1910-25, XXI. Közli: Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VI. 1913-1914, 65-70. o.

mint második számbajöhető fontos nemzetiségre, a németre hivatkozott, mert azok – Beszkid szerint – a történeti fejlődés során mindent elértek, amire szükségük volt, az elhagyatott, alacsony kultúrájú ruszinsággal viszont nem törődnek. Megoldásként ajánlotta az 1868-as nemzetiségi törvény eltörlését, amelynek helyébe „azután alkotni kell a magyar állam érdekeivel teljesen összeegyeztethető, igazságos, méltányos, minden magyar polgárt, beszéljen bármely nyelven – egyenlően kötelező új törvényt”.

Dr. Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök pásztorlevelében elismerte, hogy „... a skizmamozgalom elterjedését nagyrészt az illető lelkészek, vagy elődeik kötelességmulasztásai, visszaélései, a néppel gyakorolt rideg, szeretetlen bánásmódja idézte elő”.²⁶⁹ A gyakorlatban azonban az egyházi vezetés nem sokat tett a kompromittálódott lelkészek megbüntetéséért, netán elmozdítása ügyében. A nagy-lucskai lelkész, Bacsinszky Mihály, akinek hanyagságával a püspök is tisztában volt, 1921-ig hivatalában maradt. Az ilyen enyhe eljárás természetesen tovább mérgezte a helyzetet, ezért nem meglepő, hogy a világháborút követő csehszlovák érában a korábbi népszámlálások szerint tisztán görög katolikus vallású falvak némelyikében alig maradtak ennek a hitnek követői. A lakosság az új állam támogatásával tömegesen tért át a pravoszláviára és tagadta meg régi vallását.

A Magyar Figyelő zsummalisztája, Rónai Aross Lajos másban látta a mozgalom lényegét. „A rutén nép szociális életét az Egan-féle akció helyesen kultiválta, az ismét felújítandó volna. Itt nem felesleges megjegyezni, hogy a rutén nép nem olyan nyomorult, mint szeretik hirdetni a magyar állam ellenségei. A nép sehol a világon nem áll milliómosokból, de hogy éppen a rutén volna népeink között a legszegényebb, az nem áll. Ipartelepek, erdőkihasználások, földművelés, állattenyésztés elég napi keresetet nyújtanak a megélésre, a baj csak az, hogy a nép tunya, ábrándozó, szereti a fantasztikus meséket és szívesen izolálja magát mindentől, társadalmi, gazdasági élettől, ami őt a világhoz kapcsolná. Vak bizalommal hisz a magasabb erők emberfölötti uralmában. Életrendszere hibás, produktív irányban nincs lekötve, sok ideje van, jól érzi magát stagnálásában.” Azt azonban ő is elismeri: „A ruszofil mozgalom régi keletű lévén, nem lehetne azt mondani, hogy a népmozgalomra ezek az akciók adták az impulzust. Kétségtelen, hogy a naptáregyesítési, s a katolikus népszövetségi akció erőszakolása e vallási fanatizmusban élő népben nyugtalanságot keltett, melyet a ruszofil propaganda terjesztői éles szemmel felismertek és szítottak. A görögkatolikus papság nem volt elég körültekintő a baj felismerésére és elhárítására”.²⁷⁰

A máramarosi per mindenesetre arra jó volt, hogy felnyissa az illetékesek szemét: változtatni kell a ruszinság áldatlan állapotán, különben a rettegett elszakadás valósággá válhat. Dr. Szabó Orest meggyőződéssel hitt a közművelődési egyesületek hasznosságában. 1913-ban már belügyminiszteri titkárként felvetette egy Kárpátaljai Magyar-Orosz Közművelődési egyesület létrehozásának lehetőségét és kidolgozta az egyesület tervezetét. Magyar-orosz alatt természetesen a ruszinokat értette, mivel a hungarofil irányzat részéről ez az elnevezés is erősíteni kívánta a magyarsággal való szoros kapcsolatot. Így írt: „Ez lényegében nem társadalmi szerv lenne, mivel még talán egy szükségtelen ruthén nemzetiségi intelligencia kialakulásának gyanúját is magában hordhatná”, hanem „keret”, „forma”, amelyben „legelsősorban az államkormány adna irányt, nyújtana támogatást és gyakorolna ellenőrzést, de itt érvényesülne a társadalmi képviselő is, amennyire ez szükségesnek mutatkozik, ugyanitt helyezkednék el a nép is, kisebb-nagyobb érdekeivel és igényeivel, amelyeknek kifejezésére ma sehol megfelelő társadalmi szerve és képviselője nincsen”. Ezt elkerülhetetlennek tartotta, mivel véleménye szerint „... csak a nép, társadalom és állam együttesen beállított munkája változtathatja meg a mai minden irányban veszélyes helyzetet”.²⁷¹ Jól jellemzi egyébként

269 Szabó Orest: i. m. 238. o.

270 Rónai Aross Lajos: i. m. 420-421. o.

271 Görög Katolikus Szemle, 1914. március 9. Kárpátaljai Közművelődési Egyesület.

a magyar kormánykörök hozzáállását a nemzetiségi alapon szerveződő kulturális vagy társadalmi alakulatokhoz, hogy még a türelmes, jól tájékozott politikus is ilyen szélsőséges értelemben nyilatkozott. Ugyanezt a gondolatot fejtette ki dr. Szabó Oreszt 1913-ban a gróf Tisza Istvánnak ajánlott „A magyar oroszokról (ruthének)” című könyvében, majd 1939-ben a ruszin ügyek minisztereként úgy vélekedett, Kárpátalján ne pártok legyenek, hanem egyetlen közművelődési egyesület.²⁷²

A gazdasági nyomort enyhítendő a kormány újult erővel folytatta a századfordulón megindított hegyvidéki akciót. Ennek eredményeként 20 657 hold állambérleti föld került a kisgazdák tulajdonába, 6 000 hold pedig a birtokosok örök tulajdonába ment át. A hitelszövetkezetek száma majdnem elérte a másfélszázat, és szaporodtak az áruraktárak is (1912-ben 144 hitelszövetkezet és 88 áruraktár működött 2 437 646 koronás forgalommal).²⁷³ Az első világháború kitörése azonban megakasztotta a szépen induló szellemi és gazdasági fellendülést.

272 Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941. Budapest, 1967. 171. o.

273 Darás Gábor: i. m. 85. o.

XIV. ÖSSZEGZÉS

A munka végén megállapíthatjuk, hogy a skizmatikus mozgalom a ruszinok XX. század eleji történetének egyik legfontosabb eseménysorozata, melynek jelentősége messze túlmutat a saját keretein. Az áttérések a szociális elégedetlenségből indultak és a külső beavatkozás hatására kaptak végül politikai színezetet. Az áttérni vágyók szándékának akadályozása, a hatóságok ellenséges fellépése, az idegen kéz munkájának megrögzött keresése jól szemlélteti az első világháború előtti magyar politikai vezetés nemzetiségekkel szembeni magatartását.

A korabeli felmérések adatai szerint a ruszinok egyértelműen az ország legkevésbé művelt nemzetiségének számítottak (már amennyiben elfogadjuk, hogy a műveltség mértékét az írni-olvasni tudás határozza meg). A ruszin lakosság közel háromnegyede írástudatlan volt, tradicionális, döntően a mezőgazdasághoz kapcsolódó életmódot folytatott. Az évszázados hagyományok miatt és a hegyvidéki nép békés természete okán a magyar nemzettel való kapcsolatukat a feltétlen hűség jellemezte. Bármit elhittek, amit előljáróik mondtak nekik, hisz a pallérozatlan elme könnyen megtéveszthető. A sokat tűrő, a gyakori rossz termések és a hamisított élelmiszer fogyasztása miatt leromlott ruszinság megmaradásának egyetlen lehetőségét látta a vallásváltásban. Ezt a legtovrvényesebb formák mellett kezdeményezték, a törvény minden betűjét betartva. Nem az orosz, hanem a Magyarországon működő szerb ortodox egyházhoz szerettek volna csatlakozni. Semmiféle politikai szándék nem mozgatta őket, nem ismerték a pánszláv eszméket és politikusokat, legtöbbjük az ábécét sem ismerte. A vallási köntösben jelentkező szociális mozgalom azonban kedvező lehetőséget kínált a kormány számára, hogy a szigorú fellépéssel kedvező benyomást keltsen a Vatikánban, amelynek a katolikus hit védelmében tett erőfeszítéseket méltányolnia kellett volna. Ez a várakozás megmagyarázhatja az izai áttérőkkel szembeni fellépést, azt azonban nem, hogy – miután Budapest nem érte el legfőbb célját, azaz hogy az Egyesült Államokba magyar származású püspököket küldjön a Szentszék –, mi motiválta a máramarosi per megrendezésére.

A hirhedtté vált máramarosszigeti skizmaper semmilyen szempontból nem tett eleget a hozzá fűzött reményeknek. A vádlottak felét már a per kezdete előtt szabadon kellett engedni bizonyítékok hiányában. A politikai indíték, valamint a külföldi (orosz) agitáció bizonyítására két tanút tudtak előállítani: egyikük az a Vlagyimir Bobrinszky gróf, az orosz дума képviselője, akinek hazájában semmiféle politikai tekintélye nem volt. Pétervárott komolytalan politikai megnyilatkozásai révén vált ismertté, és máramarosszigeti fellépését jó alkalomnak tekintette arra, hogy valahol végre jelentőséget nyerjenek szavai. A másik Duliskovics Arnold: egy provokátor, aki a törvényeket önmagára nem vonatkoztatta és a per idején ellene is hatósági eljárás folyt csalás és okirathamisítás miatt. Arra, hogy az áttérőket politikai célok, vagy lakóhelyüknek az orosz cár tulajdonába való átjátszása a legkevésbé sem motiválta, az lehet az egyik bizonyíték, hogy némely településen nem is a pravoszláviára, hanem például a szombatista hitre tértek át, amelynek semmiféle kötődése nem volt Oroszországhoz. A lakosság egyszerűen a görög katolikus vallással járó súlyos anyagi terhektől akart megszabadulni, nem pedig hazát változtatni.

Az egy évig tartó nyomozás, majd a hónapokig húzódó látványos per alig hozott valami eredményt, annál nagyobb mértékű volt viszont a kár, amit Magyarországnak okozott. A magyar kormánynak az országban élő nemzetiségekkel szembeni negatív hozzáállása Európa-szerte közismert tény volt, a szlovák és a román értelmiség jól tudta a módját, hogyan hozza

a világ tudtára 'keserves' sorsát, amit a valóságosnál jóval sötétebb színekkel festett.²⁷⁴ A per idejére Máramarosszigeten megjelentek a nemzetközi sajtó képviselői, akik személyes benyomásokat szerezhettek a magyar hatóságok és a nemzetiségek viszonyáról. A hozzáférhető tudósítások között egyetlen olyat sem találtunk, amely egyetértett volna az eljárással vagy az áttérők elítélésével. Ez sajnos tovább erősítette a külföldben azt a véleményt, hogy Magyarországon a nemzetiségek nem élvezhetik ugyanazokat a jogokat, mint az államalkotó nemzet, hisz hogy lehetne ott egyenlőségről beszélni, ahol írástudatlan parasztokat börtönöznek be vallási meggyőződésük miatt pusztán azért, mert az nem fér össze a kormány céljaival?

A munkában a skizma okainak legteljesebb feltárására törekedtünk, megvizsgálva annak összes aspektusát. Számos nehézséget okozott azonban, hogy a források gyakran hiányosak voltak, bizonyos iratok pedig a történelem viharaiiban teljesen elpusztultak. Két román és két ruszin község áttérési mozgalmát viszonylag részletesen be tudtuk mutatni, a dolgozatban említett többi hegyvidéki községről azonban, amelyek szintén érintettek voltak, nem sikerült bővebb ismeretekhez jutni. Talán a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi anyagainak rendezését követően erre is lehetőség nyílik majd. Kutatásaink során az annyiszor emlegetett amerikai indíttatásra sem találtunk konkrét bizonyítékot azon kívül, ami az onnan visszatérő kivándoroltak révén hatott nem szervezett formában, csupán az egyes személyeken keresztül. Ennek további tanulmányozása az amerikai levéltárak iratai révén válna lehetségessé.

Az első világháborút követően a ruszinok sorsa elvált Magyarországtól: a négy történelmi vármegye – Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa – területéből létrejött Kárpátalja, amely Csehszlovákiához került. Ebben a legnagyobb szerepe az Amerikában működő ruszin politikai szervezeteknek volt, amelyek tagsága a magyarországi nemzettársak megkérdezése nélkül döntött a csatlakozásról egy kétes hitelű népszavazáson.²⁷⁵ Hogy ezt a szándékot a párizsi béketárgyalásokon a nagyhatalmak jóváhagyták, abban közrejátszott a Magyarországgal szembeni ellenszenv is, amit az elszakadni akaró nemzetiségek szítottak. A sérelmek emlegetését pedig a máramarosi perhez hasonló események megerősítették, és alátámasztották a kisebbségi jogok megsértéséről szóló, gyakran legendássá nagyított eseteket. A ruszinok szerencsétlensége, hogy a csehszlovák állam ígéretei ellenére nem biztosított nekik autonómiát, nem fejlesztette a térség gazdaságát, és a húszéves csehszlovák éra leglátványosabb eredménye a tömbmagyarságban létesített ruszin telepek megjelenése volt.

274 Ilyen nemzetközi visszhangot váltott ki az 1893-as replika- és az 1894-es memorandum-per, valamint az 1907-es csernovai sortűz.

275 1918 novemberében népszavazást tartottak a kb. 300 000 fős amerikai ruszinság körében, hogy megerősítsék, avagy elutasítsák a Magyarországon élő ruszinok Csehszlovákiához való csatlakozását. Mivel a voksolást senki sem ellenőrizte, nem tudni, hogy az érintett lakosság hány százaléka vett részt abban, így az eredményei is kétségesek. A voksok megőzlását Darás Gábor közli: *A Ruténföld elcsatolásának előzményei (1890-1918)* 108. o.

IRODALOMJEGYZÉK

Magyar Országos Levéltár

A Miniszterelnökség iratai (K-26)

A Földművelésügyi Minisztérium iratai (K-178)

Kárpátaljai Állami Levéltár

151. fond, a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratai

772. fond, a Földművelési Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének iratai

Lapok, folyóiratok

Alkotmány 1913

Budapesti Hírlap, egyes számok

Görög Katolikus Hírlap 1902-1904

Görög Katolikus Szemle 1913-1916

Husadik Század 1913-1914

Kárpáti Lapok 1902-1906

Kárpáti Magyar Hírlap 1939

Magyar Figyelő 1913-1914

Magyar Szemle, egyes számok

Népszava, egyes számok

Pesti Napló 1913-1914

Századok, egyes számok

Történelmi Szemle, egyes számok

Ung 1914

Ungvári Közlöny 1914

Világ 1913-1914

Statisztikai kiadványok

A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 67. kötet. Budapest, 1918.

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XV. kötet. Budapest, 1897.

Magyarország községeknek háztartása az 1908. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 39. kötet. Budapest, 1913.

A Magyar Szent Korona országainak 1901-1915. évi mezőgazdasági termelése. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 66. kötet. Budapest, 1924.

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Részletes demográfia. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 61. kötet. Budapest, 1916.

Statisztikai melléklet „Az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvényjavaslathoz. In: Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXIII. kötet. Budapest, 1913.

Feldolgozások, tanulmányok

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest, 1996.

Állami elemi népiskolák 1906/7. tanévben. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906. évi november hó 8-án 98.796. számú rendeletével. Budapest, 1907.

Aradi Victor: Magyar kultúrképek. Budapest, 1913.

Aradi Viktor: Nemzetiségi fejlemények. Máramarosi képek. Husadik Század, 1914. I. kötet.

Aradi Viktor: A rutén skizma per. Nemzeti aktualitások könyvtára. Budapest, 1914.

Aradi Victor: Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből. A rutén skizma. Husadik Század, 1913. II. kötet.

Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Budapest, 1983.

Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840-1848. II. Budapest, 1960.

Dr. Árpai István: A tiszaháti nemzetiségek életéből. Ungvár – Budapest, 1993. dr. Asztalos Miklós: A nemzetiségek története Magyarországon betelepülésüktől máig. Budapest, 1934.

- Bacsinszky Tivadar: Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár, 1942.
- Balogh Albin: Ország és nyelv (határok és nemzetiségek) a magyar történelemben. Budapest, 1928.
- Balogh Edgár: Magyarok, románok, szlávok. Budapest, 1986.
- Bányay Jenő: A római katolikus, görög katolikus és görögkeleti vallások közötti viszony. M. sziget, 1892.
- Bartha Miklós: Kazár földön. Budapest, é. n.
- Bencsik Péter: Helységnév-változtatások Köztes-Európában 1763-1995. Budapest, 1997.
- Bendász István: Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. Ungvár, 1999.
- Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Budapest, 1901.
- Bonkáló Sándor: A rutén kérdés cseh, tót, ukrán és rutén megvilágításban (1918-1928). Külügyi Szemle, 1929. október
- Bonkáló Sándor: A rutének (a ruszinok). Második, bővített kiadás. Basel - Budapest, 1996.
- Botlik József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Budapest, 2000.
- Botlik József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Budapest, 1997.
- Bulla Béla: A Ruténföld. Magyar Szemle, 1939. április
- Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1999.
- Darás Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei (1890-1920). Újpest, 1935.
- dr. Darás Gábor: A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, 1938.
- Deschmann Alajos: Kárpátalja kincsei. Budapest, 1990.
- Egán Ede: A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson 1900. február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Budapest, 1900.
- Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, 1890.
- Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Szerk.: Ács Zoltán. Budapest, 1994.
- EMLÉKKÖNYV a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901.
- Fall Endre – Tarján Ödön: Magyarok, szlovákok és ruthének a Dunavölgyében. Budapest, 1938.
- Fedinec Csilla: Mióta van Kárpátalja? Erdélyi Tükör 1995/1.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Pesten, 1851.
- Galántai József: Egyház és politika 1890-1918. A katolikus egyház politikai szervezkedése Magyarországon. Budapest, 1960.
- Gogolák Lajos: A szlovák és ruszin nemzetiség története. In: A magyarság és a szlovákok. Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1942.
- Gönczi Andrea: A magyarországi ruszinok története 1900-1914. In: A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. Szerk.: Fischer F. – Hegedüs K. – Vonyó J. Pécs, 2001.
- Gönczi Andrea: Ruszinok skizmatikus mozgalma a XX. század elején. Acta Beregsasiensis 2. szám. Beregszász, 2001.
- Grigássy Gyula: A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár, 1913.
- Gulya Károly: A magyarországi rutén kérdés 1910-1914 között. Új- és legújabb kori egyetemes történeti tanulmányok 5. Szerk.: Székely Lajos. Szeged, 1968.
- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.
- Gyulay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon 1723-1918 között; továbbá a későbbi államkeretekbe osztott területek részletes adataival kiegészítve, általában 1989-ig. Budapest, 1989.
- Halász Géza: Ötvenezer beregmegyei orosz létkérdése. Budapest, 1896.
- Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937.
- Hodinka Antal: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Budapest, 1923.
- Hodinka Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1910.
- Hoffmann Ottó dr.: A rutén kérdés. Pécs, é. n.
- Horváth Jenő: Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815-1920. Budapest, 1920.

- Horváth Zoltán György – Kovács Sándor: Kárpátalja kincsei. Budapest, 2002.
- Dr. Hunfalvy János: A Magyar Birodalom földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 1886.
- Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga). Szerk.: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula. Miskolc, 1984.
- Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga). Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Miskolc, 1996.
- Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Budapest, 1920.
- Janka György: A Munkácsi egyházmegye felállítása. Athanasiana 1997/4. szám
- Jászi Oszkár: A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok. Budapest, 1918.
- Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1986.
- Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. Budapest, 1985.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941). Szerk.: dr. Kepecs József. Budapest, 1996.
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Szerk.: dr. Kepecs József. Budapest, 2000.
- Katolikus lexikon. Szerk. Bangha Béla S. J. Budapest, 1932.
- Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Magyarország története, 1890-1918. 7/2. Főszerk.: Hanák Péter. Budapest, 1988.
- Kazy József: Az észak-kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció 6 évi működésének ismertetése. Budapest, 1904.
- Keleti Károly: Magyarország népességének élelmezési statistikája physiológiai alapon. Budapest, 1887.
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. 1892-1900. Budapest, 1956.
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900-1903. Budapest, 1964.
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VI. 1913-1914. Budapest, 1985.
- Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946.
- Kemény G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790-1918. Budapest, 2002.
- dr. Kenéz Béla: Magyarország népességi statisztikája. Tudományos Zsebkönyvtár. Budapest, 1906.
- Keresztyén Balázs: Kárpátaljai művelődéstörténeti lexikon. Budapest – Beregszász, 2001.
- Kiss Gy. Csaba: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993.
- Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Budapest, 2000.
- Kobály József: A kárpátaljai ruszinok. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk.: Ábrahám B. – Gereben F. – Stekovics R. Piliscsaba, 2003.
- Kobály József: Dolisnyákok, huculok, bojkók, lemkók. A kárpátaljai ruszinok néprajza. Kárpátaljai Szemle 1998/1. szám
- Kobály József: Egy centenárium kapcsán (A „rutén” vagy „hegyvidéki” akció). Pánsíp, 1998/1. szám
- Kobály József: Sine ira et studio. Ungvár, 1998.
- Konratovics I. M.: Kárpátszkaja Rusz története. Ungvár, 1924.
- Konratovics Irén: Szentistváni gondolat és a gens fidelissima. Budapest, 1940.
- Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Budapest – Beregszász, 1996.
- Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Baja, 1998.
- Lengyel Const. Mihály: Ruthénekről. Budapest – Ungvár, 1899.
- Magocsi P. R.: „Carpatho-Rusyns”. The Immigrant Labor Press in North America, 1840s-1970s: An Annotated Bibliography, Vol. II. N. Y. 1987.
- Magocsi P. R.: The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus 1848-1949. Cambridge, Massachusetts – London, 1978.
- Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerk.: Lelkes György. Budapest, 1992.
- Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Dr. Diós István. Budapest, 1998.
- Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1988.

- Magyarország főispánjai. Évkönyv. Szerk.: Balassa Sándor. Budapest, 1911.
- Magyarország főispánjainak története 1000-1903. Szerk.: Medgyesi Somogyi Zsigmond. Budapest, 1902.
- Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Baja – Pécs, 2000.
- Magyarország közoktatásügye az 1913. évben. Budapest, 1915.
- Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk.: Kovacsics József. Budapest, 1963.
- A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és gazdasági leírása. Szerk.: Lóczy Lajos. Budapest, 1918.
- Magyarország története 1890-1918. Szerk.: Mucsi Ferenc. Budapest, 1978.
- Mán László: A magyar Sveicz. Máramaros vármegye felső vidékének leírása. Felsővisó, 1906.
- Mayer Mária: Adatok a századforduló ruszin (kárpátukrán) értelmiségének elmagyarosodásához. Történelmi Szemle 1977, XX. 2.
- Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Budapest, 1977.
- Mayer Mária: A ruszin társadalmi mozgalmakról a századfordulón. Doktori disszertáció. Budapest, 1970.
- Mayer Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján. Történelmi Szemle, 1971. 1-2. szám.
- Mayer Mária: A XIX. századvégi kárpátukrán agrárnépesség társadalmi szervezetének statisztikai szervezetének ábrázolása. Történelmi Szemle, 1961. 3. szám.
- Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár, 1944.
- Miskolczi Ágost: A máramarosi skizma-per 1913-14-ben. Magyar Szemle, 1928. évfolyam III. szám.
- Mocsáry Lajos: Nemzetiség. Pest, 1858.
- Mosolygó József: A keleti egyház Magyarországon. Nemzetiségi tanulmány. Miskolc, 1941.
- Myz, Roman: Keleti egyházak. Scientia Christiana 7. Szeged, 1999.
- Nagy Mariann: Egymás tükrében. A másokról alkotott kép a 19. századi és 20. század eleji tudományos publicisztikában. In: A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. Szerk.: Fischer F. – Hegedüs K. – Vonyó J. Pécs, 2001.
- Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szervezete a 20. század elején. Budapest, 2003.
- A nemzetiségi kérdés könyvészetéhez. Összeállította dr. Léczfalvi Sipos Kámilló. Kolozsvár, 1915.
- Niederhauser Emil: Nemzet és kisebbség. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2001.
- Oláh György: Jajkiáltás a Ruténföldről. Budapest, 1928.
- Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós II. Budapest, 2000.
- Ortutay Gyula: Rákóczi két népe. Budapest, é. n.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Bevezető kötet. Budapest, 1887.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VI. kötet. Budapest, 1900.
- Dr. Pap Tibor: A ruthén akció és a kereskedelem. Máramarossziget, 1903.
- A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. I. kötet
- Páris Frigyes: Tájékoztató a ruthén actiónál való működésem felől. Budapest, 1904.
- Dr. Pirigyi István: A görögkatolikus magyarság története. Budapest, 1991.
- Dr. Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története I-II. Nyíregyháza, 1990.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940. Budapest, 1982.
- Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Budapest, 2000.
- Rédei József: A rutének vallásos tömegmozgalmai. Huszadik Század, 1914. I. kötet.
- Romanecz Aladár: A pánszláv skizma Beregfelvidéken. Bilke, 1913.
- Romanecz Aladár: A ruténekről. Budapest, 1901.
- Romanecz Aladár: A rutén-kérdés megoldása. Bilke, 1914.
- Romanecz Aladár: Ruthéneink és az orosz ortodoxia. Huszt, 1908.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002.
- Rónai Aross Lajos: A rutén per és tanulságai. Magyar Figyelő, 1914. II. kötet.
- S. Benedek András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Budapest, 1995.
- Szabad György: Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország története 1848-1890 VI/1. Szerk.: Katus László. Budapest, 1979.

- Szabó István: A magyarság életrajza. Budapest, 1990.
- Szabó István: Ugocsa megye. Budapest, 1937.
- Szabó Jenő: Máramarosi skizma és szabadgondolkodás. Magyar Figyelő, 1914. I. kötet.
- Szabó Jenő: A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária útja 1896-1912. Budapest, 1913.
- dr. Szabó László: Kárpátaljai demográfiai adatok. Ungvár – Budapest, 1993.
- Szabó Orest: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár. Budapest, 1913.
- Szacsvay Imre – Szacsvay Péter – Legeza László: Kárpátalja. Budapest, 1990.
- Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998.
- Szémán István: A "ruténkérdés"-hez. A liturgikus könyvek ügye. Eperjes, 1914.
- Sztripszky Hiador: A magyarországi rutén kérdés. (Moskophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznákok). Budapesti Szemle, 1913 február, CLIII. kötet.
- Teleki László válogatott munkái II. köt. Budapest 1961.
- Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941. Budapest, 1967.
- Dr. Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971.
- A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Szerk.: S. Benedek András. Budapest-Beregszász, 1996.
- Tóth Lőrincz: Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyben. Pesten, 1857.
- Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Budapest, 1996.
- Tövises út az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. Szabó György atya gondozásában. Ungvár – Budapest, 1999.
- Udvari István: A magyarországi ruszinokról és ukránokról. Partes Populorum Minores Alienigenae 1996/3.
- Udvari István: Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1995.
- Vigh Kálmán: A ruszin skizma. Partes Populorum Minores Alienigenae 1996/3.
- Zsatkovics Kálmán: A magyarországi oroszok történetírásának történelme I-II. Századok 1890/ VII. füzet.
- Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920-1945. Politikatörténeti füzetek X. Budapest, 1998.

Szláv nyelvű irodalom

- Бенедек, Андраш III.: Сосіди добрі и вшеляякі. Русини, gens fidelissima. Ужгород, 2001.
- Beszkid, Konstantin: Marmarošský proces: obrázky z bivaľeho maďarskeho ráje. Monstrosní proces v Marmarošské Sihoti. Huszt, 1926.
- Грабець, Мирослав: К історії Мармарошського Процеса. (Дело 94-х – 29/ XII 1913-3/III 1914). Ужгород, 1934.
- Жуковський, А. – Субтельний, О.: Нарис історії України. Львів, 1992.
- Лелекач, М. М.: Культурні звязки Закарпаття з Україною і Росією у XVII-XVIII. ст. Ужгород, 1953.
- Magocsi, P. R.: Rusnini na Slovensku. Прельов, 1994.
- Магочі, Паул Роберт: Формування національної самосвідомості: Подкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994.
- Нариси історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). Редакційна колегія: І. Гранчак, С. Балагурі, М. Бабидорич, В. Ілько, І. Поп. Ужгород, 1993.
- Науковий збірник музею української культури у свіднику за редакцією Івана Русинка. 11. Пряшів, 1983.
- Неточаев, В. І.: Закарпаття напередодні першої світової війни (1908-1914). Наукові записки Ужгородського ун-ту. Т. XXIX. 1957.
- Пекар, В. Атанасій: Нариси історії церкви Закарпаття. Рим, 1967.
- Перени, Йозеф: Из истории закарпатских украинцев, 1849-1914. Budapest, 1957.
- Поп, Иван: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001.

TÁBLÁZATOK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

1. táblázat. Magyarországról kivándoroltak 1899-1903 között 35. oldal
2. táblázat. Visszavándorolt Amerikából 1903-ban 36. oldal
3. táblázat. A bérlemények területének és a bérlők számának növekedése 1899-1903 között 50. oldal
4. táblázat. Kimutatás a nyári havasi legelőre Bereg megyében felhajtott állatokról 53. oldal
5. táblázat. A skizma által leginkább érintett községek görög katolikus népességének változása százalékban 68. oldal
6. táblázat. A népesség írni-olvasni tudása a ruszinok által legnagyobb számban lakott megyékben 75. oldal
7. táblázat. A nagylucskai áttérők anyagi állapota 90. oldal
8. táblázat. A skizma által leginkább érintett községek lélekszámának alakulása 1869-1910 között. 103. oldal

1. Kárpátalja az első világháború előtt. Bonkáló Sándor: *A rutének (a ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel - Budapest, 1996. 178. oldal
2. A kárpáti ruszinok elhelyezkedése 1910-ben. Bonkáló Sándor: *A rutének (a ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel - Budapest, 1996. 179. oldal
3. Máramaros vármegye. Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, 1998. 180. oldal
4. Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék. Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, 1998. 181. oldal

MELLÉKLET

A MUNKÁCSI GÖRÖG KATOLIKUS PÜSPÖKSÉG IRATAI* FIRCZÁK GYULA PÜSPÖK IRATAI

151. fond, opisz 2, Nr. 931.

2636:1903. sz.

A Bereg-, Máramaros-, Ugocsa- és Ung vármegyékben
működő Nagytiszteletű lelkészeknek
Krisztusban kedvelt Fiaim!

Ismeretes Nagyoniszteletűségem előtt, hogy szegény és eddig teljesen elhagyott hegyvidéki híveink anyagi jólétének előmozdítása céljából 1897. évben egy bizottság alakult, mely elnökévé engem választott meg. Ezen bizottság megvitatta és megállapította a teendőket és eszközöket, melyek népünket segíteni hivatvák.¹

Ezen megállapodások memorandum alakjában hazánk magas kormánya elé terjesztettek azon kérelem kíséretében, hogy figyelembe vegyék a hegyvidéki nép nyomorát, a nyomor okát és a segítség eszközeit, – a bizottságot a segítség munkájánál hathatós támogatásban részesíteni kegyeskedjék.

A magas kormány tagjai kérelmünket és akciónkat a legnagyobb jóindulattal és szeretettel fogadták és készséggel megígérték annak támogatását, – de kikötötték, hogy ezen actióban a segítség teljesítésének módját illetőleg a szükséges tényezőkről gondoskodjam. És én akkor az én szeretett papjaimra gondoltam, mert meg voltam győződve, hogy papságom az általa hirdetett krisztusi szeretetnek és az ebből kifolyó irgalmassági cselekedeteknek elveit az életbe is átviszi, megvalósítja és lelkipásztori kötelességének fogja ismerni, hogy a segítő actióban tevékeny részt vegyen, amidőn híveink anyagi jólétének előmozdításáról van szó.

Ezért hívtam fel Nagyoniszteletűségeket e tárgyban többször kibocsátott körleveleimben és kértem fel a buzgó és lelkiismeretes közremunkálásra.

Örömmel tapasztaltam a múltban, hogy papjaim a beléjük helyezett bizalmat teljesen kiérdemelték, lelkesültséggel közreműködtek a segítő actióban. Jól esett szívemnek, amidőn minden oldalról csak jót, szépet és dicsérőt hallottam róluk, – mert meggyőződtem, hogy papjaim teljesítik kötelességüket és valóban szeretik híveinket.

* * *

Krisztusban kedvelt Fiaim! Határozott akaratom, hogy azon segítő actió, mely híveink javát és megélhetését igyekszik munkálni, tovább is oly eredményesen működjék, mint eddig, – és nem szeretném, hogy papjaim közül egyik-másiknak hanyag magaviselete miatt ezen actió bármilyen tekintetben is hátramaradást szenvedjen, de továbbá azt sem óhajtanám, hogy egyesek hanyagsága miatt többi buzgó és lelkiismeretes lelkészeim is megbélyegeztessenek.²

* A mellékletnek ezen első része olyan, eddig még publikálatlan forrásokat közöl, amelyeket a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi fiókintézetében őriznek, és a sajátos körülmények miatt az iratok ma is csak a legnagyobb nehézségek mellett kutathatók. A munkácsi görög katolikus püspökség anyagai a 151. fondban találhatók, beleértve a skizmával kapcsolatos iratokat is. Az iratanyag részleges rendezettsége miatt csak a források egy része hozzáférhető a kutató számára. Az iratokat az eredeti helyesírás, valamint a nyelvtani hibák megtartásával közöljük. A szövegben eszközölt aláhúzások és kurziválások szintén a források kiemelését követik.

1 A munkácsi püspök az 1897 februárjában megindított rutén akcióra utal, amely később a hegyvidéki akció nevet vette fel. Részleteit ld. a könyv 6. fejezetében.

2 Ekkor már javában zajlanak a máramarosi és beregi skizmatikus mozgalmak, amelyek kapcsán igen gyakran merült fel a lelkészek nem megfelelő magatartása híveikkel szemben. Legfőbb vád a papok durvasága, kapzsisága és a szertartások megrövidítése.

Felhívom azért ismételtén és komolyan figyelmeztetem mindnyájokat, hogy ezen híveinket segítő actióban teljes lelkiismeretességgel közremunkálni éppen oly szigorú és lelkiismeretes kötelességöknek tekintsék, mint többi lelkipásztori kötelességeiket.

A bolti vagyron felett lelkiismeretesen és gondosan őrkdjenek! A hitelszövetkezeteket³ az előírás szerint pontosan, rendesen vezessék! Világosítsák fel híveiket, hogy a hitelszövetkezetek egyedül az ő javuk, érdekük miatt állítottak fel, – kedveltessék meg a hitelszövetkezeti eszmét a nép körében, mert tudják, hogy népünk mennyire idegenkedik minden újítással szemben – és mennyire demoralisálva van az idegenek által.⁴

* * *

Fontos ügyről, híveink megmentéséről van itt szó! A jó pásztor életét is odaadja az ő juhaiért! Itt kevesebbet – csak odaadó, kitartó munkálkodást, egyszerűeteket kérek önöktől. Legyenek tehát jó lelkipásztorai e tekintetben is híveiknek!

Egyébiránt püspöki áldásom adása mellett vagyok Krisztusban szíves atyjok: Gyula püspök.⁵

Ungvárott, 1903. évi április hó 18-án.

151. fond, op. 2., Nr. 947.

3422. sz. „Bizalmas”⁶

Dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek

Nagyméltóságú Minister Úr, Kegyelmes Uram!

Máramarosi külhelynököm jelentéséből arról értesültem, hogy a Máramaros megyében levő izai⁷ görög katolikus hitközség néhány tagja egy Szlavóniából jött schismatikus egyén – és néhány, Amerikából visszaérkezett és ott schismatikus [*olvashatatlan* – G. A.] által saturált egyén által felbujtogatva, folyó hó 17-én éjjel házról házra járt és arra igyekezett rávenni a görög katolikus híveket, hogy szakadjanak el a görög katolikus egyháztól és lépjenek be a görög nem egyesült egyházba.

Az ottani községi jegyző állítása szerint sikerült is nekik több görög katolikus hívőt rábírní, hogy a karlóczai patriárchához ezen ügyben intézett kérvényt aláírják.

A fentebb említett jelentést vevén, azonnal elhívtam nevezett külhelynökömet, hogy haladéktalanul utazzék a hely színére és a megtévesztett híveket igyekezzék a helyes útra visszaterelni.

Külhelynököm a járási főszolgabíróval együtt folyó hó 24-én reggel megjelent Izán és a szent mise alatt az alkalomhoz illő megfelelő szent beszédet tartván, mise után felhívta a hívő közönséget, hogy ha valakinek valami ügye, kételye vagy panasza van, jöjjön el hozzá a lelkészi lakba és egész bizalommal adja azt elő.

3 A hegyvidéki akció egyik eredménye, hogy a kijelölt területeken hitelszövetkezeteket állítottak fel, amelyekben a gazdák meghatározott feltételek mellett juthattak olcsó hitelhez, ill. ennek boltjaiban ellenőrzött minőségű áruhoz. A szövetkezeteket legtöbb esetben a viszonylag művelt lelkészek irányították.

4 A püspök vélhetően a Galíciából beszivárgott zsidó kereskedőkre gondolt, akik kijátszva az uzsoratorvényt, igen magas kamatú kölcsönökkel szolgáltak a ruszin parasztnak. Az ő kocsmáikban kapta a nép a rossz minőségű pálinkát, amivel a kortársak a nép gyenge fizikai állapotát magyarázták.

5 Firczák Gyula (1836, Horlyó – 1912, Ungvár) 1855-61 Bécsben tanul teológiát; 1875-től az ungvári szeminárium rektora; 1887-től a nagybereznai kerület országgyűlési képviselője; 1891-től munkácsi püspök. Elsőként hívta fel a magyar kormány figyelmét a ruszin nép katasztrofális gazdasági helyzetére és az ebből adódó nagyarányú kivándorlására. Széleskörű karitatív tevékenységet fejtett ki; az ósláv nyelvű liturgia megőrzésének híve volt.

6 kézirat, piskozat

7 Fényes Elek leírása szerint orosz falu, egészen rónaságon fekszik, s jó földje van. Lakosságának alakulására ld. a 8. számú táblázatot!

Néhány hívő el is jött oda, kik közül kettő a külhelynök szavai által meggyőzve kijelentette, hogy a görög katolikus egyház kebelében marad, – hatan azonban vak fanatizmus által vezéreltetve, a társadalmi és az egyházi rend ellen szenvedélyes kifakadásokkal érveltek azt hangoztatván, hogy az unió nem egyéb, mint a hitnek a papok által congruáért való eladása, – és hogy az igazi ősi egyház feje nem a pápa, hanem a moszkvai synodus.

Kijelentették továbbá, hogy ellen fognak állni minden kibékítési kísérletnek és a karlóczai szerb patriárchától, Brankovicstól fognak lelkészt kérni maguknak, mert állításuk szerint a hívek közül körülbelül 200-an hajlandók őket a schismába követni.

Kegyelmes Uram! Itt egyházi és társadalmi tekintetben veszélyes ragályos bajról van szó, mely radikális kúrát követel.

Én a magam részéről csak a lelki gyógyszert nyújthatom. Három buzgó papomat kiküldöttem, hogy az izai hitköztségben alapos népmissiót, lelki gyakorlatot tartva, a nép lelkét átgyúrják lelkükre és szívükre hatva, őket a helyes útra visszatereljék.

De amennyiben a schisma ragálya a muszka rítussal karöltve járván, társadalmi tekintetben is felette veszélyes, – anyagi eszközökre is szükség van, hogy e rákfene, mely még csak néhány elvakult egyénben vert csírát, alaposan kiirtassék.

Oda irányul azért tiszteletteljes kérelmem:

1) méltóztassék haladéktalanul felkérni a belügyminisztérium vezetésével megbízott Ministerelnök Úr Ö Méltóságát, hogy a pánszlávizmusnak Iza községben fenyegető veszedelme ellen tegye meg a legsürgősebben a legszigorúbb óvó intézkedéseket és nyújtson hatósági támogatást úgy máramarosi külhelynökömmnek, mint a pünkösdi ünnepek alkalmával öt napon át népmissiót tartó papjaimnak.

2) Amennyiben az izai megtévedt hívek vezetői a f. é. június hó 7-én kezdődő pünkösdi ünnepek alkalmából készülnek Karlóczára utazni Brankovics patriárchához, hogy tőle lelkészt kérjenek, – méltóztassék figyelmeztetni a patriárchát, hogy ne adjon lelkészt a kérelmezőknek és ne is biztassa őket ezzel, – mert, figyelembe véve a hittani elvekkel kapcsolatos más kérdéseket, a zavarokért a felelősség csak őt terhelne.⁸

Izán ugyanis a görögkeleti hitközség még meg nem alakult, – melynek megalakulását a hatóságok a legnagyobb eréllyel utasítsák vissza! – miért is, ha a patriarcha a figyelmeztetés dacára is lelkészt küldene oda, az erőszakos propagandának lenne minősítendő.

Nagyméltóságodtól a jelzett irányban ismételten haladéktalan intézkedést – és nagybecsű intézkedéséről szíves tájékoztatást kérve, – kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítása mellett vagyok

Ungvárott, 1903. május 25-én Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja Firczák Gyula munkácsi püspök.

Másolat

Jegyzőkönyv.⁹ Felvéve Izán 1903. évi május hó 24-én a járási főszolgabíró által. Jelenlévők aláírtak.

A mai eljárás tárgyát az a körülmény képezi, hogy az izai körjegyző f. évi 780. sz. a. jelentést tett a járási főszolgabíróhoz, hogy Iza községben több egyén görög nem egyesült vallásúnak vallja magát s a népet aláírásokkal ezen vallásra való áttérésre akarja rábírni. Ezen

⁸ Az Iza községben kibontakozó áttérési hullám megfosztotta volna híveitől és jövedelmétől az unitus papságot. A magyar törvények engedélyezték a vallásváltoztatást, ezért az egyháznak nem állt módjában a skizmát törvényes eszközökkel megakadályozni. Pánszláv izgatásra hivatkozva elérték, hogy az államhatalom is beavatkozzék az ügybe, és adminisztratív eszközökkel vessen gátat az áttéréseknek. Ennek része volt a karlócai püspök meggyőzése, hogy ne küldjön ortodox papot a községbe.

⁹ Firczák püspök előző jelentéséhez csatolt irat az Izán lefolytatott hivatalos vizsgálat eredményeiről.

jelentés következtében, amelyben tekintettel arra, hogy a ruthén nép az oroszországi lakossággal nyelv- és fajrokon, a járási főszolgabíró ezen mozgalomban politikai irányzatot is lát, miért is arról f. évi 5. eln. számú átíratával a máramarosszigeti görög katolikus püspöki külhelynököt is értesítette s felkérte, hogy vele együtt a hely színére kiszállni szíveskedjék, hogy a felmerült mozgalmat úgy egyházi, mint politikai oldalról együttesen megvizsgálják. A megejtett hivatalos eljárás közben magukat nyíltan a görög nem egyesült vallás hitelvei híveinek valló Szimulay Péter Juru, Vakaró Péter s társai kihallgattatván, vallomásuk az alábbiak szerint jegyzőkönyvbe vétetik. Balogh Mihály görög katolikus püspöki külhelynök vallási kérdéseket intéz Szimulay Péter és Vakaró Péter izai lakosokhoz, kik kijelentik, hogy a kapott tanítás után a görög katolikus egyház kebelében megmaradnak. Pleszka Maxim, Pleszka Gábor, Izai András Vaszilyu, Vakaró Jáchim, Kemény Vaszily Mihályu és Lázár Vaszily izai lakosok a kérdésre a hozzájuk intézett tanítás után is kijelentik, hogy ők a görög nem egyesült vallás hívei, az egyesült görög katolikus vallást magukénak el nem ismerik, attól lélekben még gyermekkorukban elszakadtak, mert meg vannak arról győződve, hogy az unió ki-mondása alkalmával lelkeszeik pénzért adták el hitüket. Egyházi főnökül és vallásuk fejéül Brankovics György karlóczai patriarchát ismerik el. Ezzel a jkv. berekesztetett és aláíratott.

A kihallgatott izai lakosok a jkv. aláírását minden indoklás nélkül megtagadták.

Toma Jenő főszolgabíró sk.

Balogh Mihály püspöki külhelynök sk.

Hacskajló Mihály jkvvezető sk.

Polyánszky István helybeli lelkész sk.

Szabó János bíró sk.

ifj. Presztája Vaszily sk.

Fazekas Mihály

Másolat 5. szám: 1903. eln.

Nagyságos Balogh Mihály¹⁰ prépost vicarius úrnak Máramarossziget.

Az izai körjegyző jelentését másolatban Nagyságodhoz azzal az értesítéssel teszem át, hogy Izán a jelzett vallási mozgalom már huzamosabb idő óta tart, s hogy annak vezetői, négy ottani lakos a közelmúlt hetekben már templomi botrányokat is követtek el, melyeket a lelkész panaszára az illetékes bírósághoz terjesztettem be. Mivel e mozgalom ma már úgy látszik, fenyegetően kezd fellépni, ez okból célszerűnek találnám, ha Nagyságod a helyszínre egy vásár- vagy ünnepnapon kifáradna, s az eretnekségre hajló híveket e lépéstől, meggyőző egyházi szónoklatával visszatartaná. Megjegyzem, hogy Nagyságodat ezen útjában igen szívesen kísérem, s minden törvényes segítségre kész vagyok. Kiváló tisztelettel maradtam Huszton 1903. május 18-án Toma Jenő főszolgabíró.

Másolat 730/903.

Főszolgabíró úrnak Huszton. Tudomásomra jött, hogy Pleszka Maxim, Kemény Vaszily Mihályu, Izai Andri Vaszilyu, Lázár Jura és Lázár Vaszily izai lakosok¹¹ az elmúlt éjjel házról házra járva gyűjtőívet íratnak alá az emberekkel, hogy a görög egyesült egyházból az orthodox

¹⁰Balogh Mihály (szül. Lăzi, 1857 – megh. Máramarossziget, 1916) Máramaros megyei püspöki külhelynök. Széleskörű gazdasági és kulturális tevékenységet fejtett ki: háziipari iskolában a lányokat szövésre és varrásra, a fiúkat kosárfonásra tanították. Felkarolta a verchovinai gazdálkodás fellendítését. Máramarosszigeten kollégiumot alapított a ruszin ifjúság számára, templomi kórusokat szervezett. A skizma elleni küzdelemben Firczák püspök jobbkezeként dolgozott.

¹¹ Az 1904-es máramarosszigeti pernek mindannyian vádlottai, Lázár Jura kivételével mindannyiukat el is ítélték.

görög nem egyesült egyházba lépjenek át; ami által úgy a lelkész, mint a vallás elleni gyűlöletet szítják; s állítólag Szabó Jura Vaszilyu, Holod Iván, Vakaró Pál Ivánu, Vakaró Pál Mihályu, Alexik Vaszily, Alexik István, Magyar Jura izai lakosokat is felhívták az aláírásra; hogy átiratkoztak-e, azt nem tudom, állítólag eddig 150 aláírást gyűjtöttek. Arról is értesültem, hogy az elmúlt hét valamelyik napján egy szlavóniai átutazó Szabó János bírónál hált meg, melyről Pleszka Maxim és társai értesültek, kinek nagyon megörvendettek és általa Szlavóniába írtak levelet; (valószínűleg a bíró tudomással bír a levélről). Arról is értesültem, hogy Pleszka Maxim és társa a külfölddel (állítólag Oroszországgal) levelezésben állnak, és valahova el akarnak utazni,¹² de hogy hová, azt nem tudom, s nem is sikerült megtudni, mivel ezügyben a nép nagyon titkolózó és óvatos. Ezekről bizalmas úton értesültem, jelentésemet ezzel további intézkedés végett megteszem. Kelt Izán 1903. május 18-án. Banis D. sk. közjegyző.

609/903.

Nagyméltóságú Püspök Úr,
Kegyelmes Uram és Atyám!

Tudva van Nagyméltóságod előtt, hogy Máramaros megyében a görög katolikus románok között mily óriási zavart idézett elő a híveknek a görög katolikus vallásból a görög keletre való áttérése. Iza-Szacsal volt az a község, honnét e mozgalom kiindult és fájdalom, oly gyorsan terjed, hogy dacára a kormány és közigazgatási hatóság legerélyesebb, s mondhatom, erőszakos intézkedéseinek,¹³ a román nép nagy részének szívét a schizma megnyerte, s ma görög katolikus papok megfosztva stólától, napszámtól, s úgyszólván minden jövedelmi forrástól, kétségbeesett harcot vívnak a terjedő veszéllyel.

Fájdalom, e mozgalom, mely keblében óriási veszélyt rejt, átcsapott a mi népünkre is. % alá mellékelten vagyok bátor erre vonatkozólag a huszti főszolgabírónak hozzám intézett átiratát Nagyméltóságod kegyes színe elé terjeszteni, egyben alázatteljesen jelentem, hogy az értesítés vétele után rögtön értesítettem a főszolgabíró, hogy a következő vasárnap, azaz május 24-én személyesen fogok Izán kiszállni, s a veszély elhárítása végett a kezdődő eretnekség elfojtására mindent elkövetni.

Midőn erről Nagyméltóságodnak alázatteljes jelentést teszek, addig is, míg ez ügyre vonatkozólag személyes tapasztalatok alapján tisztes előterjesztést teendek, már eleve hódolattal esedezem, kegyeskedjék erre vonatkozólag a legbölcsebben intézkedni, mert ösmerve a máramarosi nép rendkívüli szegénységét,¹⁴ ösmerve a papok iránti nagy ellenszenvét, ami leginkább az itteni megunt prestatio plast, rendezetlen párbér, rendezetlen stóla stb. leli alapját, óriási veszélyt rejt magába e mozgalom, s ha azt csírájában nem sikerül elnyomni, ha a papok a nép iránti magatartásukat meg nem változtatják, úgy rövid idő múlva oly jelenséggel fogunk szemben állni, melyen segíteni már nem fog állni módunkba.

Alázatteljes jelentésem után szentelő Jobbjának csókolása mellett

M.Sziget 1903. május 20-án

Nagyméltóságodnak legengedelmesebb fia: Balogh Mihály püspöki külhelynök

12 Valószínűleg Karlócára készültek, hogy sürgessék a pravoszláv lelkész küldését.

13 A szacsaliak ellen lefolytatott közigazgatási vizsgálat eredménytelenül zárult, ráadásul megkapták a pravoszláv papot, ezzel az áttérésük sikeresen befejeződött. Ez az eset lelkesítette a többi áttérni vágyót, nekik is reményt adva a sikerre. A görög katolikus lelkészi kar a szacsaliak felmentését tekintette a legfőbb oknak, amiért a schizma a ruszinlakta vidékekre is áttért.

14 Amellett, hogy az áttérni vágyókat az eredeti hitükhöz való visszatérés motiválta, igen fontos szempont volt, hogy a pravoszláv egyház jóval olcsóbb az unitusnál. Ráadásul a görög katolikusoknál nem volt pontosan meghatározva az egyházi szolgáltatások mértéke, ezért ezt a papok gyakran felszámolták, elviselhetetlen terhet róva híveikre.

3422. sz. „Igen sürgős”¹⁵

Nagyisztelendő Gebé Péter,

Pápai t. titkos káplán, sz. sz. ülnök, theologiai h. tanár, papnevelőintézeti tanulmányi felügyelő úrnak Ungvárott

Az izai hitközség híveit egyes ámítók a katolikus egyház közösségétől eltántorítani akarván, – ezen veszedelmes áramlat ellensúlyozása és leküzdése végett felkérem Nagytisztelendőségedet, hogy folyó hó 6-án délután Izán megjelenvén, két társával együtt a bemutatott és általam jóváhagyott tervezet szerint folyó hó 9-ig bezárólag népmissiót tartsanak – és a hitőkben megingottakat az igaz kath. hitre visszatereljék, a többieket pedig abban megerősítsék úgy, hogy az izai hitközségben a kath. hitélet újból virágzóvá tétessék.

Felkérem egyúttal, hogy missionáriusi működésük befejezése után, arról hozzám jelentést tegyen.

Ungvár, 1903. június 1.

306. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök,

Kegyelmes Atyám és Uram!

Azt hittem, hogy az izai schizma terjesztő erősen fanatizált három vezérnek általam a maga idejében történt kihallgatása – utóbb vikáriusunk önagságának ez ügyben való személyes megjelenése, valamint a később megtartott népmissiók után a behatás óhajtott eredményéről tehetem meg alázatos jelentésemet.

Azonban fájdalom, a schizmatikus törekvések mindinkább terjednek és már több mint 200 azoknak száma, kik feliratkozva schizmatizálni akarnak s a rendkívül fanatizált vezéreik annyira mennek, hogy még a szomszédos községbeli híveinket is csábítgatják.

Honnan, ki által, s minő csalfa ígéretek mellett történnek a csábítások, illetve hogy a bujtogatásnak éppen ezidő szerint elsősorban ki lehet az okozója; azt tartom, hogy a politikai hatóságnak állandóan folytatott titkos nyomozása mielőbb nyilvánosságra lesz hozva.

Mely alázatos jelentésem után Nagyméltóságod felszentelt jobbjának csókolása mellett atyai magas kegyeibe ajánlottam, mély tisztelettel maradtam

Huszt, 1903. június 29-én

Excellenciádnak alázatos fia: Vaszkó János¹⁶ cz. kanonok, esperes-lelkész

72/903.

Nagyméltóságú püspök Úr,

Kegyelmes Uram és Atyám!

Gyula fiam hozzám intézett levelében értesít, hogy most, ezidő szerint Izára, hozzám mint működő segéd nem jöhet,¹⁷ már hetekkel ezelőtt minden holmiját eladta, és Amerikába megírta, mikor leend ott, a részére fenntartott helyen, de azon reményének ad kifejezést,

¹⁵ Az ungvári püspöki hivatalban kelt irat, aláírás nélkül. Épp Gebé Péter szentszéki ülnöknek volt az a véleménye, amit 1911-ben papírra is vetett, hogy az áttéréseket leghatékonyabban békés eszközökkel, elsősorban népmissiók tartásával lehet megállítani.

¹⁶ 1880-1909 között görög katolikus lelkész Huszton.

¹⁷ Polyánszky István 1885 és 1903 között volt Iza lelkésze. Vele kapcsolatban is felmerült a lehetőség, hogy a személye miatti ellenszenv vitte rá híveit a skizmára. Mivel az áttéréseket koránál és a hívek nagy számánál fogva nem tudta megállítani, felmerült az igény egységdlelkész kiküldésére. Ezt a megoldást többször alkalmazta a püspökség a hívek visszatérítésére.

hogy egy év múlva, amikor csak annyi pénzt szerez meg, hogy itthoni adósságait kifizethesse, visszajön. Most e hó, vagyis július 4-én el is utazott Amerikába.

Ami a schizma mozgalmat illeti, az jobban nem terjed, – sőt többen visszalépésüket jelentették, – egy része habozik, azt várják, építtet-e a karlóczai patriárcha maga költségén templomot, paplakot stb. és ellátja-e fizetéssel a papot – amikkel ámítják őket – ha ezek nem teljesülnek, akkor a meglevő templomot nem hagyják el, úgy lesznek, amint vannak.

Én a nép bizalmát teljes mértékben bírom, amit ők mindenkinek nyilvánítottak, – én sok jót tettem nekik, az érdekeiket mindig és mindenhol sikeresen megvédtem, és most is mint biztosítási elnök, mint hitelszövetkezeti elnök javokra törekszem; azért én mindent el fogok követni ezután is, hogy a híveket a rendes vallási ügyre vezessem.

Minthogy a híveket avval csábítják, hogy a schizmatikus papnak nagyon keveset fognak fizetni, – nem lehetne-e utolsó szükségben avval hatni rájuk, hogy a papnak fizet[end]ő párbér illeték 1 véka málé helyett 1 forint s. k. Két napszám helyett egy napszámot szolgáltatnának? – nem volna-e káros más községre nézve.

Most kaptam Nyegre képviselő úr Ő nagyságától hozzá intézett levelemre értesítést, hogy a nagyméltóságú minisztériumnál minden lehetőt megtett, és meg fog tenni az itteni bonyodalom megakadályozására.

Legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett, Szentelt Jobbját csókolva vagyok Izán 1903 évi július hó 6.

Nagyméltóságodnak legalázatosabb, hódoló fia, Polyánszky István izai lelkész, sz. sz. ülnök

4782. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Krisztusban legkegyelmesebb Atyám!

Az Izán sikertelenül megtartott misszió alkalmával feltűnt nekem, hogy az elszakadásukat célzóknak ugyanazon érvekre, s szó szerint ugyanazon kifejezésekre hivatkoztak, amilyenekkel én amerikai létem alkalmával szélteben találkoztam már. A misszióról visszajövet, Zloczky Theodor ötvösfalvi lelkésszel találkoztam, ki is előadta, hogy a máramarosi nép között egy Где искати правду című schizmatikus röpirat van elterjedve, amelyet ő látott s amely egy lázító bevezetés után egész catechetikai rendszerben igyekszik a nép lelkiületére hatni, mégpedig nem kis mértékben.

Fentebb említett tapasztalataim s azon körülménynél fogva, hogy én ezen füzettel még Amerikában létem alkalmával találkoztam már, azon meggyőződést érlelték meg bennem, miszerint úgy itt, mint Amerikában, e téren egy kéznek kell dolgoznia, amely kéz az említett röpirat írását s egyéb kifejezéseit ítélve, szerény nézetem szerint a Tóth Eleké.¹⁸

Ez ominózus röpiratot én Excellentiádnak Amerikából megküldöttem. Tegnap az iroda-igazgató úrral a levéltárban azt meg is találtuk, melyet is % a legmélyebb alázattal csatoltan azon kérésem kíséretében bátorkodom Nagyméltóságodnak felterjeszteni, miképp legkegyelmesebb tekintettel az immanens veszélyre, azt valamelyik szakférfiúnak kiadni s ezt egy ellenmérget tartalmazó füzetke mielőbbi összeállításával a legkegyelmesebben megbízni méltóztatnék.

Ki is ebbeli legalázatosabb kérésem ismétlése mellett, szentelő jobbát csókolva s magamat p. atyai kegyeibe ajánlva, a legmélyebb fiúi hódolattal vagyok

18 Valóban Tóth Elek Amerikában skizmatizált pap röpirata volt az, amit a máramarosi, majd a beregi áttérők is a leginkább forgattak. Tóth az eperjesi egyházmegyéből utazott megőzvegyülését követően az Egyesült Államokba, és amikor az amerikai római katolikus egyház a visszahívását kérte, áttért a pravoszláv hitre és az ortodoxia élharcosa lett. Az ominózus röpirat orosszal erősen kevert ruszin nyelven íródott és több száz példányban forgott az északkelet-magyarországi skizmatikusok kezén.

Ungvárott, 1903. július 11.
Nagyméltóságodnak Krisztusban legengedelmesebb fia, Jaczkovics Sándor
székesegyh. segédlelkész

74. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Krisztusban legkegyelmesebb Atyám!

Ismeretes Nagyméltóságod előtt azon, még a múltra visszavezetendő szomorú esemény, hogy az itteni hívek közül eddig már 300-nál többen jelentették be nem egyesülteké lenni akaró szándékukat s hogy ezek már a szomszédos parochiákban is igyekeznek propagandát szervezni.

Hogy ezen bajjal szemben minden tőlünk telhetőt megtehessünk, múlhatatlanul ismernünk kell ellenlábasaink fegyverét s azon kútfőket, melyekből azok hamis érveiket merítik. Ugyanazért azon legmélyebb alázattal egybecsatolt kérésünk kíséretében bátorkodunk Nagyméltóságod elé járulni, miszerint legkegyesebb tekintettel az említett szomorú tényekre: az elpártoltaknak tanúsítandó behatóbb eljárás s ezúttal esetleg még remélhető meggyőzésük, úgy nemkülönben a hithűek megerősítése tekintetéből, nekünk a schizmatikus és eretnek könyvek olvasását engedélyezni méltóztatnék.

Ezzel kapcsolatban oda is irányul ebbeli legalázatosabb kérelmünk, miszerint – ha lehetséges – arra is engedélyt nyernénk, hogy azon könyveket apologetikai szempontból lelkészársaink s az éneklésztanítóknak, úgy nemkülönben az intelligentiához tartozó híveknek is odaadhassuk, s hogy ezek azokat minden részükre kikérendő újabb engedély, ill. meghatalmazás nélkül is szabadon olvashassák. Kik is ebbeli legalázatosabb kérésünk ismételése mellett, magunkat Nagyméltóságod atyai magas kegyébe ajánlva s szentelő jobbját csókolva, a legmélyebb fiúi hódolattal vagyunk.

Iza, 1903. júl. 14-ik napján.

Nagyméltóságodnak Krisztusban legengedelmesebb fiai: Polyánszky István izai
lelkész, sz. sz. ülnök, Jaczkovics Sándor székesegyh. segédlelkész

4922:1903.

A kért engedély megadatik az intelligentiához tartozó hithű s megbízható világi egyéneknek is.

1903. július 16.

973. sz.

Nagyméltóságú Püspök Úr,
Kegyelmes Uram és Atyám!

Ma vett értesítés szerint az izai megtévedt hívek ismét Karlócára mentek ama eltökélt szándékkal, hogy most már szakadár papjukat magukkal hozzák.¹⁹ Ebből kifolyólag hódolatteljesen esedezem, kegyeskedjék úgy a bustyaházi erdőigazgatóságnál, mint Máramaros vármegye közigazgatási hatóságainál oda hatni, hogy ők sem az új, sem az ócska templomot isteni tiszteletnek céljára meg ne kaphassák, lévén a templomok a kincstár mint kegyúr hozzájárulásával fölépítve kizárólagosan a kath. hívek tulajdona.²⁰

19 Petrovics Geraszim személyében már ki is jelölték az Izára küldendő pópa személyét, és megegyeztek a pravoszláv hitközség fenntartására szükséges költségekről.

20 Az áttérőknek az volt a szándéka, hogy amennyiben az egész község visszatér az ősi hithez, úgy a görög katolikus templom épületét alakítják át az új szertartásrendhez. Ezért hivatkozott Balogh a kincstár kegyúri jogára, hogy az anyagi terhek (templom- és paplaképítés) felvillantásával rettentse el a népet az áttéréstől.

Alázatteljes véleményem az volna, ha ma már a Főtisztelendő szentszékeknek egy külön bizottsága alakíthatná meg, amely az izai szakadár ügyekkel kizárólagosan foglalkozna s az előállott s előálló komplikációkban az utasításokat gyorsan megadná s a teendők felől határozná, mert egymagam, bár éjjel-nappal foglalkozom eme ügyekkel, s járom úgy a köz-igazgatás, mint erdészeti hatóságokat, kevés vagyok eme ügyek rendezésére s a felelősséget is egymagam nem vállalhatom el.

Nagy baj, hogy Polyánszky István parochus rendkívül érzékeny a hozzá küldött kisegítő lelkészekkel szemben, de meg e kisegítő lelkészek javadalmazásáról egyáltalán nincs gondoskodva; így pl. Musztyánovics Emil is teljesen díjtalanul teszi apostoli működését.

Maga az izai javadalom is ma már nagyon csekély jövedelmű lett, s úgyszólván a papnak egyáltalán nem nyújt semmi megélhetést. Mindeme kérdések sürgős megoldást igényelnek.

Szerény véleményem szerint Nagytisztelendő Polyánszky István 72 éves ember letére egy nyugodalmas csendes helyre volna átteendő, eltekintve attól, hogy ő akar-e menni vagy nem, s ide egy erélyes, képzett, higgadt, lelkiismeretes lelkész volna kinevezendő, kinek fenntartásáról vagy az állam, vagy addig is, míg ez keresztülvihető, az egyházmegyei kormány gondoskodnék.²¹

Nagyon kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék eme ügygel behatóbban foglalkozni s végérvényesen benne határozni.

Szentelő Jobbjának csókolása mellett

M. Sziget 1903. augusztus 13-án.

Nagyméltóságodnak legengedelmesebb fia: Balogh Mihály püsp. külhelynök

113/903. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő püspök Úr,
Kegyelmes Uram és Atyám!

Halász József, Orosz József, Szabó Miklós és özvegy Presztája György izai lakosok, akik mindnyájan az igazhívó gör. kath. vallásról a schizmára való áttérésüket nálam bejelentették, állítások szerint rábeszélés útján, házasságra akarnak lépni olyan nőkkel, akik az igazhívó gör. kath. egyház hívei.

A házasulandókat felszólítottam, hogy térjenek vissza az igazhívó egyház kebelébe, másként mint szakadárok, egyházi szertartásunk szerint a házasság szentségében nem részesülhetnek.²²

A házasulandók kijelentették, hogy ők most, meddig az ügyök el nem dől, nem hajlandók szándékukat megváltoztatni (mert a szakadás fő előidézői nem is engedik), addig mindég az izai egyház híveinek tekintik magukat, annál is inkább, mert templomba minden isteni tiszteleten járnak, – azért kívánják, hogy eskessem meg őket – sőt a fők, a szakadás előidézői erőszakkal követelik, hogy a házasulandókat eskessem meg egyházunk szertartása szerint.

Minthogy a fent említett házasulandók a nem egyesült egyházba biztos tudomásom szerint nincsenek átvéve, legmélyebb alázattal s hódoló tisztelettel esedezem Nagyméltóságod előtt, kegyeskedjék engem értesíteni a követendő eljárás iránt.

Legmélyebb tiszteletem nyilvánításával Szentelő Jobbját csókolva vagyok

Izán 1903 évi október hó 15.

Polyánszky István

21 Ez a kinevezés a legközelebbi jövőben megvalósult: 1904 és 1914 között Azary András töltötte be a községben a lelkészi tisztelet, igen erőteljesen dolgozva a skizma megállításán.

22 Ebben az esetben az izai lelkész ellentmondásba került a hivatalos állásponttal, amely szerint a hívek – nem rendelkezvén a szükséges bizonyítványokkal – nem tekinthetők áttérteknek. Így Polyánszky tanácsstalansága érthető, de a kérdésére adott hivatalos válasz annál kevésbé. Valószínű, hogy az elutasító döntéssel a mélyen vallásos embereket lelkiileg akarták terrorizálni az esküvő szentségének a megtagadásával.

7190:1903

Nagyisztelendő Polyánszky István,

sz. sz. ülnök lelkész úrnak. Iza Folyó hó 15-én 113. sz. alatt kelt beadványára vonatkozólag értesítem Nagyisztelendőségedet, hogy mindazokat az izai lakosokat, kik a gör. szert. kath. vallásról a schizmatikus gör. keleti vallásra való áttérésüket bejelentették, addig, míg az egyház kebelébe a betartandók betartása mellett vissza nem térnek, – egyházi házassági esketésben részesíteni őket nem szabad.

Így Halász József, Orosz József, Szabó Miklós és özvegy Presztája György, a schizmára áttért lakosok megesketésére kért engedély meg nem adható.²³

Ungvár 1903. október 17.

Püspöki helyettes²⁴

9106. sz.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Kegyelmes Uram!

Értesülésem szerint a budai szerb esperes az egyházmegyémmhez tartozó izai (Máramaros vármegye) gör. szert. kath. hitközségbe a reánk jövő karácsonyi ünnepek alkalmából állítólag el szándékozik menni az ottan zavargó hívekhez, – holott Brankovics György, görög nem egye-sült patriarcha megígérte a Nagyméltóságú Ministériumnak, hogy Izára nem fog adni papot.²⁵

Van szerencsém tiszteletteljesen felkérni Nagyméltóságodat, hogy tekintettel azon körülményre, miszerint a múlt hónapokban eszközölt lelkeszi változtatás következtében²⁶ Izán a nyugalom már részben helyreállt, kegyeskednék a budai görög keleti szerb esperes által szándékolt ezen odamenetelt megakadályoztatni.

Kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítása mellett vagyok

Ungvárott 1903. december 20.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája Firczák Gyula munkácsi püspök

Nagyméltóságú gróf Tisza István, dr. belügyminister úr Öexcellenciájának, Budapest

10. szám

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Midőn egyhavi izai működésemről²⁷ a hivatalos jelentést beterjesztem Nagyméltóságod magas színe elé, csakis tapasztalataimról merek számot adni. Számba vehető sikert még nem tudtam elérni.

A legfontosabb tapasztalatom az, hogy az Izán folytatandó eljárásra nézve kiadott szentszéki határozat nagyon alkalmatlannak mutatkozik a szakadár mozgalom lecsillapítására, csak szakadár lelkész ne jöjjön még egy-két évig Izára. – Az enyhe eljárás általános meglepetést okozott. Mind a két párt szigorúbb fellépést várt. A szakadárok java része szervezkedett is ellenem előre meglehetősen módon. Egy-két esetet kivéve azonban azt jelenthetem, hogy a békés

²³ Ld. az előző lábjegyzetet.

²⁴ Az irat hátoldalán kézzel írt megjegyzés: „Nem szabad”.

²⁵ Firczák arra utalt, hogy a többszöri levélváltás eredményeként végül a kormány határozott kérésére meggyőzték Brankovicsot, hogy ne küldje el a kijelölt papot Izára, és a budai szerb esperes megjelenésétől a helyzet romlására számított.

²⁶ 1903 októberében Azary Andrást nevezték ki Izára.

fellépés²⁸ eléggé lefegyverezet őket. Igaz, hogy a szigorú fellépés már néhány szakadárt visszatérített volna a mai napig egyházunkba, de az is bizonyos, hogy a többséget még jobban elriasztotta és megmakacsította volna a hosszú időre útját szegte volna visszatéríthetőségüknek. Így azonban békességben és állandó érintkezésben vagyunk egymással.

A korifeusokat kivéve valamennyi szakadár eljár a templomba egész rendszeresen. Itt soha sem zavart meg senki semmit működésem idején. A legelső szentbeszédeimet ugyan, élve a gyanúperrel, mindenben gáncsolgatni próbálták kint egymás között, most azonban, amint tapasztalják, hogy nem támadom őket, meglehetősen bizalommal kezdik fogadni tanításaimat. Egyikük-másikuk már azt is kifejezte volt, hogy magam is egyet vallok velök. Ezek talán azért is jutottak ilyen gondolatra, mert én több ízben hangoztattam már azt, hogy az egész népet saját nyájamnak tartom, mert közülök tőlem egyet sem vett el senki: nekem sem a politikai hatóság, sem a szerb egyházi hatóság nem hozta még tudomásomra, hogy egyiköket vagy másikat ne tartsam magaménak. – Ha Isten segít, lassan talán megnyerem valamennyiök szívét és akkor aztán elérkezik az ideje az erősebb fellépésnek is, de addig csakis az elaltatgatás lehet eljárásom.

Csak attól félek, hogy politikai háttere ne legyen a mozgalomnak. Ebben az esetben a beavatottakkal talán soha sem fogok teljesen boldogulhatni. Szemeim, füleim minden merre nyitvák.

Ami az anyagiakat illeti, abban a tekintetben persze nagyon sok volna a kívánnivalóm, de hát itt most türelemre van szükség.

Mély tisztelettel sz. jobbát csókolva maradok

Izán 1904 év január 13-án.

Nagyméltóságodnak engedelmes szolgálója: Azary András izai id. hely. lelkész

134. sz.

Nagyméltóságú Püspök Úr,
Kegyelmes Uram és Atyám!

Toma Jenő huszti főszolgabírónak Bogdanovics Lucián budai szerb püspöknek hozzá intézett 127. sz. átiratának hozzám beterjesztett másolatát % alá mellékelten mély hódolattal van szerencsém Nagyméltóságodnak beterjeszteni.

Ismételten a legnagyobb hódolattal kérem Excellenciádat, kegyeskednék a magas kormánynál legazonnal a legerélyesebben föllépni, hogy eme idegen fajú pap Máramarosba lábát be ne tegye, mert ha ez megtörténik, úgy egy óriási zűrzavaros állapot fog fellépni nemcsak Máramaros, de a szomszédos Bereg²⁹, Ugocsa megyékben is. Az Izára kinevezett szerb pap Petrovics Gera ny. theologiai tanár, megelégszik egy paraszt lakással, templomnak egyelőre egy csúrt rendeznek be, de kinyilatkoztatta, hogy néki a néptől semmi járandóság sem kell.³⁰ Éppen ezért, mert idejövételök az újság ingerével bír, mert a nép nagy tehertől fog megszabadulni, nemcsak egyházi, de politikai tekintetben is a nép bennök egy új korszak feljöttét látja, mely reájok minden tekintetben csak áldásos lesz, s épp ezért mozgás, forrongás van az egész Máramarosban, s népünk majdnem mindenütt őket óhajtja. Kiszámíthatatlan

27 Az idős Polyánszky István helyett 1904 januárjától Azary András vette át Izán a lelkészi teendőket. Ettől fogva minden hónapban részletes jelentéseket küldött Firczák püspöknek az izai skizma alakulásáról.

28 Később azonban, amikor kiderül, hogy az áttéréseket nem képes megfékezni, sőt egyre többen hagyják el a görög katolikus közösséget, már nem ennyire békés természetű. Az 1910-es évek elején a baloldali sajtó gyakran közöl beszámolókat arról, hogyan terrorizálja Azary megtévedt híveit.

29 1903-ban a Bereg megyei nagylucskaiak kapcsolatba léptek az izai skizmatikusokkal.

bonyodalom, izgalom fog származni a szerbnek³¹ eme térfoglalásából, azért ismételtlen könyörgöm Nagyméltóságodnak, méltóztassék a legerélyesebben föllépni, hogy az a budai szerb püspök kinevezett papját visszatartsa annál is inkább, miután biztos tény, hogy ők az 1868. évi 53. t. cz-ben foglalt áttérésre vonatkozó követelményeknek nem tettek eleget.

Alázatteljes betérjesztésem, kérésem ismétlése után szentelő Jobbjának csókolása mellett M. Sziget 904. január 7-én.

Nagyméltóságodnak legengedelmesebb fia Balogh Mihály püsp. külhelynök

Másolat. 127/1903. eln. szám. Budai gör. kel. szerb püspöktől. – A huszti járás tekintetes Főszolgabírói hivatalának Huszton.

A karlócai gör. kel. szerb metropólia püspöki zsinata Izai András, Pleszka Maxim, Prokop Bazil és társai izai gör. kath. vallású lakosok kérelme folytán, hogy a gör. kel. vallásra áttérhessenek és hogy a karlócai gör. kel. szerb metropólia kebelébe felvétetessenek és hogy számukra gör. kel. lelkész küldessék ki, miután az 1868 évi LIII. t. cikkben foglalt és az áttérésre vonatkozó követelményeknek tekjesen eleget tettek, – a nevezett püspöki zsinat folyó év november hó 29-én (december hó 12-én) M 102/ZS 34 ex 1903. sz. a. hozott határozatával az említett kérelmezők a gör. kel. vallásra való áttérési szándékát tudomásul vette³² és egyúttal engem megbízni kegyeskedett avval, hogy ezen áttérést keresztülvitessém. Erről van szerencsém a tekintetes Főszolgabírói hivatalt szíves tudomása végett és azzal még tisztelettel értesíteni, hogy ezen áttérések foganatosításával Petrovics Geraszim nyug. theologiai tanárt és Csomprág István budai gör. kel. szerb szentszéki jegyzőt bíztam meg és hogy az áttértek lelkipásztorává ideiglenes minőségben Petrovics Geraszim nyug. theologiai tanártt neveztem ki.

Budapest 1903. december 18/31.

Bogdanovics Lucián s. k. budai püspök

Olv. Méhész Kálmán.

A másolat hitelül Toma Jenő főszolgabíró

23. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Azt reméltem, hogy a második havi működésemről szóló jelentésem kielégítőbb lesz az elsőnél, de csalódnom kellett. Bogdanovics Lucián szerb püspök tönkretette fáradozásaimat Petrovics Geraszim kineveztetése által. A schizmatikus mozgalom újra kitört teljes erővel. Az orthodox pap jöttének hírére még a megmaradtak közül is általment két hívőnk a szakadárok közé azzal az okoskodással, hogy ahol a többség van, ott kell lennie az igazságnak is. Mikor figyelmeztettem őket lépésük szomorú következményeire, egyikük halálsápadttá lett ugyan szavaimra, de avval vigasztalta magát, hogy ha vész a lelke, hát a község többségének lelkével együtt fog elveszni. Ennyiből áll Izán a schizmatikus meggyőződés.

A korifeusok most mindenképpen igyekeznek megmaradt híveinket megejteni. Megmaradt híveink azonban hála Istennek eléggé jól tartják magokat az említett két kilépettől

30 Immár sokadik alkalommal merül fel a skizma okainak keresésénél az egyházi terhek igen magas és rendezetlen volta. A párbérrendezés évek óta napirenden volt, de annak véghezvitelével a kormány és az illetékes minisztérium késlekedett a megoldással.

31 Bár a görögkeleti vallás is a bevett felekezetek közé tartozott, és a ruszinok hozzájuk, nem pedig Oroszországhoz fordultak papért, mégsem volt kíváncsú a szerbekhez való közeledésük, mert azok általában az ellenzékét támogatták és így a stabil ruszin kormánypárti szavazótáborot megbonthatták volna.

eltekinthet. Mivel a korifeusok látják, hogy nemcsak az ősi valláshoz, de a személyemhez való ragaszkodás is meglehetősen nagy a híveimben, Istennek legyen hála ezért is, – ezért a korifeusok azzal ámígtatták őket, hogy mihelyt eljön az orthodox pap, én is elhagyom Izát. Mikor megnyugtattam híveimet, hogy nem szaladok el az orthodox pap elől, mint az evangéliumi béres a farkas elől, akkor a korifeusok azt híresztelgették, hogy a megmaradt hívek sokkal nagyobb párbért fognak nekem fizetni az eddiginél.³² Utoljára is a templomban kellett szóvá tennem az egészet és itt hirdettem ki azután a népnek még azt is, hogy senkire sem hárul nagyobb teher az eddiginél, akár jön az az orthodox pap, akár nem. Azt hiszem, tanácsos lesz majd okkal-móddal a teherkönnyítésbe is belemennünk. Megfelelő fegyverrel sikeresebb lehet a harc.

Aggodalmasan nézek a jövő elé, de nem reménytelenül. Jöhet valami szerencsés fordulat, valami nem várt leáldozás. Hiszen én máris meg vagyok róla győződve, hogy a szerbek eljárása nem őszinte. Bogdanovics püspök titkára az Újság c. lap február 4-iki számában nagyban igyekszik ugyan port hinteni a közönség szeme közé és én a Magyarország február 10-iki számában adott válaszómban nem is támadtam meg a szerbek hamisságát, de ha az ügy nem vesz reánk nézve kedvező fordulatot, feltárom majd a teljes igazságot a nyilvánosság előtt is. Én saját szemeimmel olvastam a Bogdanovics által december 21-én íratott levelet, de abban csakis arról volt szó, hogy az izaiak ideiglenes templommá felszentelhető teremről és ideiglenes papi lakásról gondoskodjanak. Ebben a levélben többről nem volt szó. Bogdanovics püspök titkára ellenben azt állítja, hogy a püspök már ebben a levélben tudatta az izai hívekkel, hogy a lelkész fenntartási költségeit, valamint a templomi szerelvények megszerzésének költségeit is mind magok a hívek tartoznak fedezni a sajátjukból. Nagyon kompromittáló Bogdanovicsra az is, hogy az izaiak mai napig sem vettek templomi felszerelvényeket és mégis arról értesítették már két ízben is Bogdanovicsot, hogy minden készen van, jöhet a pap.

Nagyméltóságodnak legújabb adományáért legmélyebb köszönetemet alázattal kifejezve s szentelő jobbát mély tisztelettel csókolva, maradok

Izán 1904 év február 10-én.

Nagyméltóságodnak engedelmes fia s legalázatosabb szolgálója

Azary András izai id. hely. lelkész

30. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Múlt havi jelentésemben megemlékeztem már róla, hogy a budai gör. kel. szerb püspök eljárása egyáltalán nem tartható őszintének. Csampráng István budai püspöki titkár a rendelkezésére bocsátott hivatalos adatokra való hivatkozással – tehát püspökének nevében – kijelentette a nagyközönség előtt, az Újság c. lap február 4-iki számában, hogy az összes egyházi felszereléseket az izai hívek magok tartoznak megszerezni. Igen hangzatos kijelentés volt ez, annyi bizonyos, csakhogy minek jöttünk a nyomára? A hivatalos nyomozás során a bíróság kezébe került az a levél, amelyben Bogdanovics püspök Nedelykovics Velimir budai gör. kel. szerb főesperes útján legelőször tudatta az izai kilépettekkel, hogy megkapják a kért papot Petrovics Geraszim személyében. Ezen levél egyik részlete szóról szóra így hangzik: „Gondoskodjanak sürgősen templomnak való alkalmas teremről, mely erre a célra azonnal felszentelendő legyen! Továbbá lelkész számára alkalmas lakás

32 A munkácsi püspök és a miniszterelnök közbenjárása ellenére a karlócai szerb püspöki zsinat, miután minden benyújtott kérelmet és bizonyítványt szabályosnak talált, kénytelen volt elfogadni az izaiak áttérési kérelmét. Bár a kiküldendő pap személyét kijelölték, az mégsem foglalhatta el hivatalát.

rendbehozandó, hogy azonnal lakható legyen, mert a lelkész urat magammal fogom hozni, éppúgy az isteni tisztelethez szükséges szereket is.” Íme az igazság útján járó rendíthetetlen orthodoxia! Íme minő tekervényesk az orthodoxia egyenes útjai, mihelyt egy kis megvilágítás mellett láthatjuk azokat.³⁴ Hátha kellően tudnánk mindent megvilágítani. – A hivatalos vizsgálat meglehetősen leálcázta már azokat az izai korifeusokat, akikkel Brankovics és Bogdanovics konferálgattak. Felségsértés, panszlavisztikus hazaárulási szándék, vallás és társadalmi osztályok elleni izgatás terheli Brankovics és Bogdanovics bizalmasait.

Hogy mi lesz magának az izai schizmatikus mozgalomnak a végkimenetele, azt most sem lehet teljes bizonyossággal megjövendőlni. A mai napig mindössze csak 35 ember tért vissza egyházunk kebelébe. A többség állandóan várja a gör. kel. papot. A visszatértekben sem tudok nagyon megbízni. Java részét inkább a büntetéstől való félelem hozta vissza egyházunkba és nem az őszinte magábaszállás. Én Nagyméltóságod jóváhagyásának kikötése mellett Balogh Mihály vikárius úr önagyságával egyetértőleg kijelentettem tegnap, hogy meg fogok elégedni 2 korona évi párbér és napszám váltsággal, ha az összes kilépettek visszatérnek egyházunkba. Kijelentésemnek azonban eddig még nem mutatkozik a foganatja, mert a tömegben még mindig akadnak olyan izgatók, akik a jobb érzésűeket lebeszélik a visszatérésről.

A törvényszéki tárgyalásnak a hatáskörébe vág ugyan a felmerült vallomások mérlegelése és a valódi tényállás megállapítása, de azért kötelességemnek tartom Nagyméltóságodnak jelentést tenni arról is, hogy Vladimir Endre éneklésztanítónkra többen terhelő vallomásokat tettek az ügy vizsgálatával megbízott Breznay máramarosszigeti törvényszéki bíró előtt. Ez a vizsgálóbíró igen lelkesen karolta fel ügyünket. Ha megnyerjük a csatát, nagy hála leszünk iránta kötelezve. Különbőn új főispánunktól kezdve az összes közigazgatási tényezők mind működésben vannak a szakadár mozgalom elnyomása céljából.³⁵

Mély tisztelettel sz. Jobbját csókolva maradok Izán 1904 év március hó 7-én.

Nagyméltóságodnak engedelmes fia s legalázatosabb szolgálja: Azary András izai id. hely. lelkész

55. szám

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök! Kegyelmes Uram és Atyám!

Nagy vívmányokkal ezen negyedik alázatos jelentésem betérjesztésekor sem tudok feldicsekedni.

A kilépettek erősen tartják magokat s abban a hitben élnek, hogy diadalhoz jutnak. Húsvéti gyónásaik meghallgatására a nagyhéten három gör. kel. papot is vártak. Nálam megmaradt híveimmel egyetemben mindössze csak 630 ember gyónt. Akadt 11 olyan család is, akiktől pászkát sem hoztak húsvétkor szenteltetni.

Egyedül Gyümölcsoltó B. Asszony napján történt templomunkban olyan esemény, amely némi reménységet öntött belém a mozgalom esetleges elfojthatására. Ezen napon az áldozati ima végzése céljából kifordulván az oltártól észrevettem, hogy a templomi közönség egy része letérdelt, míg a másik része állva akarta végig hallgatni az imát. Ha valamennyien állottak volna, nem törődöm a dologgal, de így furcsának találtam a helyzetet. Sokszor szemet hunytam a schizmatizálók viselkedésére, most azonban gyávaságnak tűnt fel előttem a

³³ Ebből is látszik, hogy az áttérések legfőbb oka Izán a hívekre háruló magas egyházi terhekben keresendő. Az a politikai motívum, amit Azary előző jelentésében felvetett, most nem merül fel. Sokkal fontosabb annak a megakadályozása, hogy a kijelölt szerb pap megjelenhessen Izán.

megrendszabályozás elmulasztása. Amint keresztet vetettem magamra, elhallgattam és nem fogtam bele az ima végzésébe. A szakadárok észrevették szándékomat, de alig egy-kettő bocsátkozott térdre. Erre nyomban kitámadtam rájuk – és valamennyi sorban letérdepelt.³⁶ Ez az esemény azt tanúsítja, hogy az izai nép minden makacskodása dacára is szolgál lelkiüldözéssel. Ha tehát a bíróság szigorú ítélettel fogja sújtani a mozgalom vezetőit, a megfélemlítés talán meg hozza azt az eredményt, amelyet a kapacitálgatás egyáltalán nem volt képes meg hozni.

A kiléptettek újra rendszeresen járnak templomba, az időközi visszatérők száma azonban csak 36-on áll.

Mély tisztelettel csókolva szentelő Jobbját, maradtam

Izán 1904 év április 15-én.

Nagyméltóságodnak engedelmes fia s legalázatosabb szolgája: Azary András izai id. hely. lelkész.

71. szám

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Ugrás nincs a természetben. Az izai szakadárok sem akarják magukat egyszerre megadni. Tartják magukat és egyre várják a Bogdanovics püspök által megígért papot. Sokan azt mondják ugyan közülről, hogy édes örömet visszatérnének egyházunk kebelébe, ha visszakapnák a Bogdanovics püspökhöz beküldött jelentkezési bizonyítványukat, de én ezt a kifogást nem tartom teljesen őszintének. Inkább taktikázásnak tartom az egészet. Ilyen taktikázást folytattak velem szemben nézetem szerint Vakaró Joakim és Lázár Vaszily főkolomposok június 21-én. E napon temetésem volt. Meglepett, hogy a temetésen ott láttam az említett főkolomposokat. Még nagyobb lett az ámulatom, amikor az egyik az evangéliumot vette a kezébe, a másik pedig a kalapomat és az esernyőmet. Ezen jó jelnek látszó előzékenykedés dacára azonban mégis arról kaptam értesítést, hogy a főkolomposok múlt vasárnap, vagyis július 3-án titkos gyűlést tartottak egyik társuknál a nagymise idején. – Lehet, hogy az említett eset tényleg közeledést jelent a vezetők részéről is, de én már sok furfangjukat ismerem, ezért nehezen tud támadni bennem bizalom irányukban. – A múlt hónapban visszatérés nem történt.³⁷

Sz. Jobbját mély tisztelettel csókolva maradok

Izán 1904 év július 6-án

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája és engedelmes fia: Azary András izai id. hely. lelkész

151. fond, opisz 3., Nr. 38.

471/1907. szám

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Toma Jenő, a huszti járás főszolgabírájának az izai gör. kel. mozgalom tárgyában a Máramaros megyei főispán Úr Őméltóságához intézett fölterjesztéseit % alá mellékelten ama alázatteljes kérelemmel bátorkodom Nagyméltóságod kegyes színe elé terjeszteni, miszerint méltóztatnék azt magas tudomásul venni s a magyar királyi belügyi vagy kultusz Miniszternél a parallel lépéseket szintén megtenni.

34Azary érvelésének lényege, hogy Brankovics félrevezette mind a hatóságokat, mind a közvéleményt, hiszen míg a nyilvánosság előtt az izaiakat terhelő költségeket hangsúlyozta, valójában pedig mindenről gondoskodik, ami a szerb pap tevékenységének a megkezdéséhez szükséges.

35A segítőkészség meg hozta eredményét: az izai skizmatikusok ügye alig több mint egy hónap múlva a máramarosszigeti bíróság előtt folytatódott.

Egyébként egyházilag minden lehető meg van téve, hogy e mozgalom elnyomassék. A múlt napokban is magam voltam kint s meggyőződtem, hogy az ottani esperes-lelkész, Azary Endre lángbuzgalommal, nagy okosság- s tapintattal működik. Azonban a megméte-lyezett, félrevezetett s anyagi előnyökkel³⁸ kecsegtetett tömeget oly könnyen nem lehet megnyugtatni, miután e mozgalom nem annyira vallási, mint inkább szocialisztikus és hatá-rozottan pánszláv természetű s a mozgató erők is határozottan Oroszország felől jönnek, amint ez főszolgabírói jelentésekben is világosan van dokumentálva.

Hódolatteljes betérjesztésem után, szentelő Jobbjának csókolása mellett

M. Sziget 1907. április 30-án.

Nagyméltóságú püspök úrnak³⁹ legengedelmesebb fia: Balogh Mihály püspöki
külhelynök

Másolat.

A huszti járás főszolgabírája 7 eln. tz. iktatvány tárgya: Az izai gör. kel. vallási mozga-lom. Méltóságos Főispán Úr! Az 1904 évi január 25-én 4 eln. szám alatt kelt jelentéssel voltam bátor előterjeszteni Méltóságodnak, hogy Izán a görög keleti vallási mozgalom poli-tikai szempontból milyen veszélyes jelleget öltött. Az azóta történtek Méltóságodnak be-cses tudomásával vannak, mindazonáltal az összefüggés kedvéért nem tartom fölösleges-nek az utolsó három év alatt történeteket röviden előadni. Az 1904 évi február 15-én 8. eln. sz. alatt kelt jelentéssel Méltóságodnak becses tudomására hoztam, hogy az áttérni szándé-kozők engedély nélkül gyűléseket tartanak, s hogy azok február 13-án az általam kiküldött csendőr járőr által meg is lepettek s közülük az ellenszegülő öt egyén le is lett tartóztatva, a gyűlésen részt vevők pedig valamennyien általam meg lettek büntetve. Röviddel ezután egyes fanatikusok már nemcsak a görög kat. vallás, hanem ami előrelátható volt, a magyar állam, a magyar nemzet, s a magyar király ellen is kezdtek izgatni, amely tényekre vonatkozó anyag általam összegyűjtetvén azt további eljárás végett a királyi ügyészséghez tettem át. Erre megindult a törvényszéki vizsgálat, amelynek folyamata alatt mintegy 17 egyén előzetes vizsgálati fogságba helyeztetett. Az ügy ítélettel befejeztetvén, fellebbezés folytán egész a királyi Curiáig vitetett, s annak következményeként három izai egyén állam- és vallásellenes izgatás vétsége miatt 5 hótól 10 hóig terjedő államfogház büntetéssel sújtatott.⁴⁰ Ez alatt azonban Izán az agitáció nem szünetelt, annál kevésbé, mert e reájok nézve kedvező és termékeny talajba külföldi pánszláv agitátorok is igyekeztek államellenes tanításaik magvait elszórni. Egy elsőrendű helyi izgató hagyatékában egy névtelen orosz levelet találtunk, amelyben az illető azt írja, hogy nemsokára kimegy Izára, csak attól fél, hogy odamenet elfogják, pedig sok mondanivalója lenne, s hogy a magyarok és lengyelek rendkívül félnek attól, hogy az orosz nép föl ne eszméljen. Ezután mintegy egy félévvel megjelent Huszton két bukovinai fiatal ember, a Gerovszky testvérek, egyik orvos, másik ügyvédjelölt.⁴¹ Ezeket észrehevén az utcán, előállítottam, s miután felszólításomra gyanútlanul leírták név- és lak-

36 Ez az epizód jól szemlélteti Azary tehetetlenségét: semmilyen kedvező fordulatról nem tudott beszámolni a püspöknek, ezért egy ilyen jelentéktelen esetet próbált sikerként bemutatni.

37 Azary újabb semmitmondó jelentése: munkája eredménytelenségének ékes bizonyítéka a jelentés utolsó mondata.

38 Az áttérőket ugyanis leginkább az motiválta, hogy a görögkeleti egyházban jóval alacsonyabb anyagi terheket kell majd viselniük, mivel a pap megelégedett volna a legalacsonyabb díjazással, imaházként pedig egy erre a célra átalakítandó épülettel.

39 Az irat hátoldalán »sürgős« megjegyzéssel az alábbi felirat olvasható: 3107:1907, érk. május 11. 1907. Apponyi gróf miniszternek és Andrássy gróf belügyminiszternek alaposan előterjesztendők az izai üzelmek. Itt a mozgalom főforrása nemzetiségi – social-demokrata fölfogás – és pánszlávizmus; a vallás csak mellékes burok.

címüket, kiderült, hogy a fent említett levél az idősebb fivér, dr. Gerovszky Román keze írása, amit ő némi habozás után be is vallott. A vizsgálat megejtése után az 1903 évi IV. tcz. alapján átadtam a két fivért a máramarosszigeti királyi határszéli rendőrkapitányságnak, amely őket kitoloncoltatta, s az országból mindörökre kitiltotta. A mozgalomnak a lapok útján híre terjedt, az amerikai nagyorosz agitátorok⁴² is kivetették e népre a hálójukat, s röpiratokat küldözgettek be e vidékre a visszatérő munkások által. Egy ilyen ruthén nyelven írt brosúra a csendőrség által lefoglaltatván, azt elolvastam s a magyargyűlölettől lángoló s az orosz cárárt és birodalomért lelkesülő kifejezésekkel tömve találtam. A könyvnek legvadabb kifejezéseit lefordítottam, s az előleges nyomozás befejezése után azt a máramarosszigeti királyi ügyészséghez tettem át. Miután a szerző, a kiadó s a terjesztő kipuhatolható nem volt, a röpiratot a törvényszék megsemmisítette. Mindezekből látható, Méltóságos Főispán Úr, hogy itt nem annyira vallási, mint inkább a legvadabb irányú nagyorosz és pánszlávisztikus izgatás folyik, amely dacára a legszigorúbban alkalmazott büntetéseknek és megtorló eljárásnak, a vallási fanatizmus elbódító segédeszközeivel az izai lakosság nagy részét hatalmába kerítette s némely őrzőngőt közülük talán mindenkorra rabjává tett. Ennek a hatása pedig abban nyilvánul, hogy a legvadabbak gyermekeiket vagy Budapestre viszik keresztelni a szerb paphoz, vagy egyáltalán nem is kereszteltetik, úgyhogy Izán információim szerint jelenleg mintegy 10 kereszteleetlen újszülött gyermek van. A lakosság nagyobb része templomba nem jár, s e tekintetben a munkácsi gör. kat. püspökségnek megtorló intézkedései sem vezettek még eddig eredményre. A nem keresztelt gyermekeket, s a magokat nagyon kompromittált egyéneket az izai gör. kat. lelkész nem temeti. Ilyen halott eddig három van, s ezek a temető egy félreeső részén lettek elföldelve. Hogy az itteni békés, szelíd, alázatos s főképp rendkívül vallásos nép ily hihetetlenül elvadult, hogy az isteni tekintély, a templom, a szentségek, az előtte mind semmi, amely két utóbbiról s a kath. vallásról a legnagyobb megvetéssel beszél, hogy konspirál, s nincs rá eset, hogy a beavatottak közül e titkot csak egy is elárulja, ez a sok jelenség együttvéve mutatja az izai állapotoknak rendkívüli komolyságát, amelyeket csak kivételes eszközökkel lehet hatásukban és továbbterjedésükben megakadályozni. Hogy a dolognak politikai éle van, az kétségtelen. Hisz ma is megtörténik minden elővigyázatunk mellett is, hogy egyik-másik részeg vagy berúgott fejfel odaszól, „majd eljön a mi pápánk is”, amiből Izán mindenki megérti, hogy az orosz cárról van szó. Ily körülmények között szerény nézetem szerint nem a törvényes alapról, nem a vallásszabadságot biztosító intézményeink elvi szempontjából kell e kérdésben intézkedni, hanem a solus rei publicae-t kell szem előtt tartani. E vallási mozgalom ugyanis a környékbeli népnek nagyon rokonszenves. A szimpátia nem a dogmatikus kérdések alapján, hanem főképp anyagi érdekekből fejlődött ki. A görög keleti vallás ugyanis sokkal olcsóbb a görög kat-nál, az egyházi adó legalábbis harmadára, de talán negyedére is lecsökkenne, ami a jelen viszonyok között, amidőn e népszaporodás igen nagy, a párbér pedig minden pár embert egyenlően terhel,⁴³ tagadhatatlanul jelentékeny horderejű és csábító hatású körülmény a köznép szemében. Ha a gör. kat. vallás terjedésének szabad tér lesz engedve, akkor nem kétséges többé, hanem egészen

40 Az izaiak perének részletes ismertetését ld. a dolgozat megfelelő oldalain.

41 A Gerovszky testvérek, Román, Alexej és Georgij csernovici lakosok, Dobrjanszky Adolf unokái, akiket a ruszinok között terjesztett pánszláv agitációval vádoltak a magyar hatóságok. A Bukovinába tartó magyarországi ruszinokat ellátták orosz nyelvű irodalommal.

42 A skizma terjedésének legfőbb okozójául az Amerikából érkező lázító tartalmú iratokat, újságokat, valamint az onnan hazatérő munkásokat tekintették. Az áttérések Amerikában is gyakoriak voltak, mert a római katolikus egyház nem ismerte el egyenjogúnak az unitus papokat, és az ő ellentéteik miatt a hívek csatlakoztak a szociális feladatokat is ellátó pravoszláv egyházhoz. A kint skizmatizáltak aztán hazatérve itthon ugyanerre biztatták sorstársaikat.

bizonyos, hogy az északkeleti Kárpátok vidéke rövid pár év alatt a gör. kel. egyház martalékává válik, amely mint mindenütt a világon, itt is nemzetiségi irányú lesz. Van ti. önálló szerb, bolgár, görög, román, orosz stb. gör. kel. egyház, s ez utóbbi büv- és hatalmi körébe fog tartozni a faj, a nyelvrokonságnál s a területiális szomszédság folytán a mi vidékünk is. Az elítélt agitátorok e napokban szabadulnak ki. Egy-kettő már haza is érkezett. Tudomásom van róla, hogy ők a fogházból is igyekeztek érintkezni Bogdanovics Lucián budai szerb püspökkel. Tudomásom van arról is, hogy múlt héten egy deputáció járt fenn Budapesten Izáról, valószínűleg azért, hogy a már 1904-ben hozzájuk kinevezett szerb pap kiküldését megsürgessék. Mély tisztelettel kérem ennél fogva Méltóságodat, méltóztassék országos kormányunkat e mozgalom veszélyeire figyelmeztetni, s oda hatni, hogy a szerb püspök, akinek hazafisága itt köztudomású, egy jóeszű fanatikus izgatódzkodás kedvéért ne nyújtson segédkezet arra, hogy északkeleti Magyarországon egy ellenséges irányzatú politikai befolyás alá kerüljön, miért is minden áron s minden eszközzel akadályozza meg a magas kormányt, hogy ide a szerb pap kiküldésének.⁴⁴ A munkácsi egyházmegyei hatóság által foganatba vett represszáliáktól, ti. a kegyesek s főleg a temetési szertartás megtagadásától, valamint az állam ily alkalmakkor alkalmazott szigorú intézkedéseitől ugyanis rövid időn belül kedvező fordulatot remélhetek. Ha azonban a szerb pap megjelenik, akkor e veszedelmes áramlatot feltartóztatni nem lesz többé lehetséges s kárba vész a Munkács egyházmegyei gör. kat. papság harmadfél évszázadon az Unió óta kifejtett üdvös, hazafias és eredménydús tevékenysége, amelynek szemmel látható és köztudomású nyilvánulása az, hogy az itteni ruthén nép a magyar nemzetnek őszinte és igaz testvérévé vált, a magyar nyelvet örömmel tanulja, s a teljes asszimilációra való hajlandóságát tényleg bebizonyította, amennyiben egy része már teljesen el is magyarosodott.⁴⁵ Helyrehozhatatlan hiba volna egy ilyen népet átengedni a szerb papok kezére, akik közül többen Karlócán azzal biztatták az izai deputációt, hogy közülük nevelnek nekik papokat, akik megbízhatók lesznek, nem úgy, mint a jelenlegiek, akik nem orosz papok, hanem magyarok, s eladták őket a magyaroknak. Méltóságod ugyancsak az 1904. évben egy igen üdvös intézkedést kezdeményezett, ti. a párbér megváltás kérdését. Az 1905. évben felmerült politikai zavarok megakasztották a kezdeményezés befejezését. Pedig a népnek ezen aránytalan s helyenként igen súlyos megadóztatása nemcsak a vallási mozgalomnak ad tápot, hanem a népnek a szó szoros értelmében existenciális kérdése, amely a kivándorlást is nagyban fokozza. A tervbe vett intézkedések megvalósítása tehát minden tekintetben igen üdvös volna. Mély tisztelettel kérve Méltóságodnak ez irányban teendő kegyes intézkedését maradok

Husztón március 26-án. Méltóságodnak alázatos szolgálója: Toma Jenő s. k. főszolgabíró.

Másolat.

A huszti járás főszolgabírája. 8 eln. 1904. Az iktatvány tárgya: újabb jelentés az izai gör. kel. mozgalom tárgyában. Méltóságos Főispán Úr! Hivatkozással folyó évi január 25-én 4 eln. szám alatt kelt jelentésemre, mély tisztelettel jelentem, hogy Izán tegnapelőtt egy

43 Valóban, az ország népei közül a ruszinoknál volt a legnagyobb mértékű a népesség gyarapodása, anyagi helyzetük viszont azzal arányosan romlott. Bár a gyermekek a szülőkkel egy fedél alatt maradtak akkor is, ha már családot alapítottak, ám a papnak járó szolgáltatásokat nem portánként, hanem családonként kellett teljesíteni, ezért az 1/4, 1/8 parcellán gazdálkodókat a végletekig megterheltek ezek a kötelezettségek.

44A főszolgabíró részéről meglehetősen erőltetett az összefüggés a szerb pap kiküldése és az északkeleti Felvidéknek az orosz birodalomhoz való csatlakozása között, de ekkor már az egész skizma elleni küzdelem a pánszláv agitációra, az államellenes izgatásra és a ruszinok földjének elcsatolására alapult. A közigazgatási hatóság minden eszközt igénybe vett, hogy feltevéseit beigazolja, ennek ellenére az eredmények igen szerény mértékűek lettek.

45 Ez az állítás csak az értelmiség esetében állja meg a helyét. A bizonyos mértékben valóban létező pánszláv agitáció egyik kedvelt motívuma épp az volt, hogy a naptárak és liturgiai nyelvük

csendőr járőrt küldtem ki a gör. keleti vallási mozgalom megfigyelése végett. A járőr ez alkalommal mintegy 25 egyént rajtaért, amidőn azok egy bujtogató házánál engedély nélkül gyűlést tartottak. Mivel közülük öten a szétoszlásra való felhívásnak ellene szegültek, a járőr őket letartóztatta, s hozzám a náluk talált orosz és szerb nyelvű könyvekkel együtt bekísérte. Ezen egyéneket ma az 1898 évi 766 eln. számú m. e. rendelet alapján megbüntettem, s a kihágási eljárást a többi résztvevő ellen is folyamatba tettem. Mellékelve mély tisztelettel betérjesztek 22 drb. jegyzőkönyvi másolatot, amelyekből meggyőződni méltóztatik, hogy e vallási mozgalomnak veszélyes politikai irányzata is van, s hogy az osztály és felekezetek elleni izgatást is rejt magában. A bűnvizsgálatot ebben az irányban is megindítottam, s a legszigorúbban folytatom. Ez alkalommal utólag reámutatni bátorkodom előzőleg tett azon jelentésemre, hogy e vallásváltoztatás a legmélyrehatóbb államellenes üzemeket rejt magában, s hogy a szerb pap pusztá megjelenését mint törekvéseik diadalát üdvözlőnek, amely a legveszélyesebb következményekkel járna. Mély tisztelettel kérem ennél fogva Méltóságodat, kegyeskedjék befolyását oda érvényesíteni, hogy a szerb papság a közérdekbe ütköző ezen üzemekhez segédkezet ne nyújtson.⁴⁶ Kitűnő tiszteletem nyilvánítása mellett maradtam Huszton 1904. február 15-én. Méltóságodnak alázatos szolgálja Toma Jenő s. k. főszolgabíró.

Másolat

A huszti járás főszolgabírájától. 4 eln. 1904. A válaszirat alapjául szolgáló jelentés, megkeresés rendelet-száma 40 eln. 1903. Az izai gör. keleti vallási mozgalom. Méltóságos Főispán Úr! Hivatkozással Méltóságodnak múlt évi december hó 3-án 40 eln. szám alatt kelt s hozzám intézett leiratára, mély tisztelettel jelentem, hogy a karlócai pátriárka a magyar kormány azon megkeresésének, hogy az izai szakadároknak papot ne küldjön, ígérete dacára nem felelt meg, mert a napokban magam olvastam a budai gör. keleti szerb főesperesnek az izai áttérőkhöz intézett azt a levelét, melyben értesíti őket, hogy a szerb egyházi szinódus őket az orthodox egyház kebelébe fölvette, a budai püspök joghatósága alá helyezte, aki részükre papot nevezett ki, akivel a levélíró főesperes rövid idő múlva Izára meg fog érkezni. Gondoskodjanak tehát a hívek templomnak alkalmas szobáról s paplaktól. A mozgalom vezetői e levél következtében azonnal Budapestre utaztak, valószínűleg a szerb főespereshez, akitől tegnapelőtt visszatérve ma csoportosan járnak a falut, hogy a templomnak és paplaknak szükséges helyiségeket kiszemeljék. Egyes épületekre már alkudozásban is vannak. E jogügyletek létrehozása elé lehet ugyan némi akadályokat gördíteni, de azt végleg megghiúsítani nem lehetséges, mert a fanatikuskok között akadnak olyanok, akik házukat és belsőségeiket erre a célra önként felajánlják. Nyegre Lászlótól, kerületünk országgyűlési képviselőjétől szóbelileg arról értesültem, hogy a budai gör. keleti szerb pátriárka abban bíz, hogy az izai hívek nem lesznek képesek a szükséges feltételeket teljesíteni, ti. templomot, paplakot biztosítani stb., tehát esetleg ezen ürügy alatt megtagadja tőlük a papot. Ez a remény hiúnak fog bizonyulni, mert a rajongók a szükséges helyiségeket megszerzik, különösen ha a szerb püspökség, amint az eddigiekből látszik, az igényeket a minimumra szállítja le, amennyiben templomnak megelégszik egy szobával, papi fizetés fejében pedig nem kíván többet mint tudomásom szerint 800 koronát, ami a szerb egyházban a legkisebb fizetés, s csakis a 6-ik osztályba sorozott 7-800 lelkes hitközségekben létezik. Megjegyzem, hogy Izán a mozgalom jelenlegi állása szerint legalább 1400 lélek fog a keleti egyházba átlépni. Méltóságos Főispán Úr! E mozgalomnál nem a vallási szempont az, amelyből a kérdés az állam érdekében megítélendő, hanem a nemzetiségi. A ruthén ajkú gör. kat. nép eddig kifogástalan hazafiságú papság vezetése alatt élt, s minden viszály között hű testvére maradt a magyar nemzetnek. Papságát és tanítóit az Ungváron székelő munkácsi püspök a haza iránti hűségben és magyar szellemben nevelte. Ennek következtében e vidéken a magyar kultúra uralkodik kizárólagosan,

megváltoztatásával el akarják a népet magyarosítani. A szintén asszimilálódott görög katolikus papsággal szemben is az volt a lakosság egyik legfőbb vádjá, hogy még a hitoktatásnál sem használják a ruszin nyelvet. Tehát az egyszerű nép elmagyarosodása még korántsem fejeződött be, mert az továbbra is

a külföldre irányuló gravitáció nem létezik, egyes vidékeken a magyarosodás a köznép között igen öröndetes fejlődést mutat, a magyar nyelv pedig mindenütt igen szép sikerrel taníttatik. Ha azonban a népnek lelki és iskolai vezetését egy idegen szellemben felnőtt s idegen eszmé-nyekkel telített szerb papság és tanítóság veszi át, akkor előre merem megjósolni, hogy az Unió⁴⁷ létrejötte, tehát 250 esztendő óta a folyó áldásos törekvésnek hazafiúi eredményei rövid idő alatt teljesen tönkremennek. Mert bizonyos az, hogy ha a keleti egyházközség Izán létesülhet, akkor ez a mozgalom mint a futótűz az egész munkácsi egyházmegyében elharapózik.

A nép körében is szokatlan érdeklődés van ezen új hit iránt. A mozgalom vezetői Izán azt hirdetik, hogy az Unió alkalmával papjaik az igaz hitet pénzért eladták a kormánynak, s azért élvezik a papok ma is a kongruát. Evvel az állítással a népet mindenütt gyanakodóvá tették. Ezen kívül segítségükre jön az a körülmény, hogy a keleti vallás olcsóbb is, mert törvényeink a nem katol. papok kongruáját magasabb összegben szabják meg, ami által a hívek terhe kisebbedik. A népnek az a része is tehát, amely az új dogmákra nemigen hallgat, igen könnyen átszábitható az új vallásra terheinek könnyebbedése miatt. A mozgalomnak az egész egyházmegyében híre ment, s tényleg már Bereg vármegyéből is igen gyakran érkeznek a nép köréből tudakozódni Izára.⁴⁸ Az itteni szomszéd falvak közül Keselymező, Lipcse és Hrinčse már inficiálva vannak s bizonyos az, hogy ha Izán szervezve lesz a hitközség, a legrövidebb idő alatt ezekben a községekben is megalakulnak a gör. keleti egyházközségek. Nekünk, hatóságoknak a szabad vallásgyakorlat idejében semmiféle törvényes kényszereszközünk nincs a mozgalom ellensúlyozására, csakis rábeszéléssel tudjuk a jobbakat s az értelmesebbeket az átlépéstől visszatartani. Ez azonban nem elegendő, miért is mély tisztelettel kérem Méltóságodat, méltóztassék a magas kormányt ezen országrészt fenyegető politikai veszélyre sürgősen figyelmeztetni, s lehetőleg oda hatni, hogy a budai szerb püspök befolyásoltassék, hogy az izaiaknak semmi szín alatt papot ne küldjön, mert ha ez megtörténik, akkor ez a körülmény egy oly nagy horde-rejű nemzeti vereség lesz, amelyet a későbbi nemzedékeknek legbuzgóbb fáradozása sem fog többé helyrehozhatni. Ma csekély erkölcsi presszióval elejét lehet venni egy nagy bajnak, amelynek elfojtása később számtalan millió korona árán sem fog többé sikerülni. Méltóságodnak mielőbbi nagybecsű intézkedését e tárgyban annál inkább kérem, mert hallomásom szerint a szerb pap e hó 30-ára jelezte idejövetelét. Kitűnő tisztelem nyilvánítása mellett maradtam Huszton 1904. január 25-én. Méltóságodnak alázatos szolgálja.

Toma Jenő s. k. főszolgabíró.

151. fond, opisz 3., Nr. 142.

152:1907. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Kegyelmes Uram és Atyám!

Már több ízben bátorkodtam Excellentiád magas figyelmét fölhívni ama külsőleg val-lási, de alapjában véve nemzetiségi⁴⁹ mozgalomra, mely néhány esztendeje dűlja híveim és a ragaszkodott nyelvéhez és szokásaihoz. A gazdasági okok mellett épp a hagyományok rendkívűli tisztelete vezette őket, amikor az ősi valláshoz akartak visszatérni.

46 Sikertűlt is elérni, hogy Petrovics Geraszim, az izaiak számára kijelölt pravoszláv pap ne foglalhassa el helyét.

47 Az 1646-os ungvári unióra utal, az áttérni vágyók azonban épp arra hivatkoztak, hogy az uniót alig 60 pap kötötte meg, a nép tudta és engedélye nélkül, csak saját anyagi gyarapodásukat remélve. Mivel a liturgiában nem történt látványos változás, a nép hosszú ideig nem is tudott az egyesülésről.

48 Elsősorban Nagylucskáról, ahonnan 1903-ban Rubis György vezetésével megjelent egy kisebb „küldöttség”, hogy az izaiaktól az áttérés ügyében tanácsot kérjen.

környék lelki nyugalmát s jobb ügyhöz méltó szorgalom és fanatikus kitartással igyekszik vallásos s hazafias ruthén népünk lelkébe elplántálni a pánszlávizmus átkos csíráját. És fájdalom! Megdöbbenve kell konstatálnom, hogy a kitartó agitálás végre is eredménnyel járt és hatalmába kerítette Rákóczi gens fidelissimája és a 48-as hősök késő unokái egynehányának szívét. A lelketlen izgatók sikerüket ama igazán páratlanul ügyes taktikájuknak köszönhetik, hogy kiismervén népünk legérzékenyebb oldalát, a vallásosságot, ez oldalról kezdték a támadást és vallásos mezbe öltöztetve haza- és nemzetellenes tanaikat ejtették meg Istent félő és hazafias szegény népünk naiv lelkét, jól tudván, hogy ha egyszerűen előállnak nemzetiségi és pánszlavisztikus eszméikkel, megvetés és utálattal fordulna el tőlük Rákóczi népe.

Egyházmegyéim és Hazám iránti kötelesség adta eddig is kezembe a tollat, hogy feltárjam Nagyméltóságod előtt eme áldatlan mozgalom egyes fázisait; ez sarkal most is, hogy beszámoljak annak jelenlegi állásáról s szeretem reményleni, hogy hangom nem lesz a pusztában kiáltónak szava!

Legújabb jelenteni valómat a következőkben bátorodom előadni. Dimitrievics Timóth egri gör. kel. szerb lelkész a nagy lucskai királyi anyakönyvvezetői hivatal részére megküldött s a hiteles másolatban tisztelettel bemellékelte jelentése szerint az abban említett két hívem fiúgyermekait az ugyancsak hiteles másolatban becsatolt Sevcics Mitrofán újvidéki gör. kel. szerb püspök átirata dacára, melyben az egri gör. kel. lelkész illetéktelensége szentszéki kimondatott – elkeresztelte.

Alázattal kérem ellene a megtorló intézkedést a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Ő Méltóságánál megtenni, mert jóllehet egynehány Amerikából visszatért, a muszka propaganda által fenntartott orosz keleti lelkész által tévútra vezetett, felbérelt és megvesztegetett nagy lucskai hívem a szép ígéretek reményében, hogy az orosz cár templomaikat, iskoláikat, lelkészi és éneklési lakait nem csak hogy felépíti, de az egyeseket anyagilag segíyezni fogja – kinyilvánította ugyan a keleti „orosz” vallásra való áttérési szándékát, de az 1868. évi LIII. tc. 7. §-ának nem tett eleget, személyesen nem jelentkezvén a gör. kat. lelkésznel s így a gör. keleti lelkész sem értesített engem átvételükről, minek folytán joga sem volt az említett gyermekeket megkeresztelni s hogy mégis megtette, elkeresztelést követett el.

Különösen magas figyelmébe ajánlom alábbi jelentésemet. Hívem, Balog László (Mitrulyiv) e hó 4-én érkezett vissza három évi távolléte után haza Amerikából. Elbeszélte, hogy az újonnan kinevezett amerikai gör. kat. püspök megérkezése után a zempléni, ungi, de kiváltképpen a máramarosi, ugocsa és bereg megyei gör. kat. hívek az eddigi gör. kat. egyházi egyesületekből tömegesen léptek ki és az orosz egyesületbe, „russzkoje szojedinenie” – léptek be. A Bátyuskák – muszka papok – plézről pléze [értsd: *place* – G. A.] járnak híveink között és azzal csábítják a schizmára, hogy a keleti vallásbeliek sem párbért, sem napszámot nem fizetnek, papjaikat az állam fizeti. Említett Balog László hazatért hívem figyelmeztetett, hogy valami Deák Vaszily máramarosi-izai illetőségű, Házi Demeter Ivániv, Földi László, Kovács Demeter, Klim Vaszily nagy lucskaiak a hazájukban építendő gör. kel. orosz templomok, iskolák építésére nagy összegeket kéregettek össze, kik elvtársaikkal a beszüntetett munka miatt Amerikából hazajönnek. Azok, akik Amerikában is a magyar állameszme egysége ellen izgatnak, mily termékeny talajra találnak itthon, ha a magas kormány még most sem oldja meg a congrua, párbér és napszám égető kérdését és szükségét.

Nemcsak a katolikus egyházunk parciális, de Magyar Hazánk nagy érdeke tehát, hogy eme schizmatikus és nemzetiségi mozgalom ne fejlődhesse terebélyes fává s ne bocsájthassa be gyökereit mélyen ruthén népünk szívébe.

Alkalmas mód és eredményes eszköz csak egy van, mely útját vághatja ezen mozgalomnak, és ez nem más, mint az, hogy el kell vágni mindazon ereket, elzárni mindazon forrásokat, melyekből táplálkozik. Meg kell váltani amúgy is mostoha anyagi viszonyok között élő

népünk egyházi adóit és szolgálmányait, teljes súlyával éreztetni kell az izgatókkal az egységes magyar állameszme érinthetlenségének tekintélyét, ha másképp nem, a börtönök rideg magányosságában elmélkedjenek azon megdönthetetlen igazságról: „A nagy világon ekívil nincsen számodra hely”.

Ezek alázatos jelentése után a legmélyebb tisztelettel sz. jobbját csókolva vagyok

Nagylucskán 1907. szeptember 7-én.

Nagyméltóságodnak legengedelmesebb fia: Bacsinszky Mihály⁵⁰ munkácsi k. esperes nagylucskai lelkész

151. fond, opisz 3, Nr. 796

Másolat. Bereg vármegye, Nagylucska község előljáróságától. Szám: 358.1908. Határidő: –

Bizalmas, saját kezéhez. A válaszirat alapjául szolgáló jelentés, megkeresés, rendelet stb. száma: – Tárgy: Nagylucskán a schizmatikus vallás terjedése. Tekintetes Főszolgabíró Úr! Bacsinszky Mihály nagylucskai esperes lelkész a f. évi március hó 25-én kelt 58. sz. átiratában arról értesített, hogy hívei tudomására hozták, miszerint Rubis György, Nezbájló György és Fencsák Pál itteni lakosok, kik magokat gör. keleti vallásúaknak vallják, minden vasár- s ünnepnap, midőn a templomba beharangoznak, az általuk összegyűjtöttek előtt lakásukban az egyházi rítus szerint isteni tiszteleteket végeznek s ezen ténykedésükkel a vallásuk-szertartásaikkal gúnyt üznek, törvényellenesen gyülekeznek, s fölkére, hogy ezen összejövetelekről győződjem meg s az ott észlelteket felettes hatóságomhoz jelentsem be. Miért is a f. évi március hó 30-án, midőn a délelőtti misére beharangoztak, Házi Demeter bíró, Turjanicza László főesküdt és Chalusz László kisbíró kíséretében elmentem Nezbájló György itteni lakos házához, hol őt és Balog Jánost és nejeiket együtt imádkozva találtam. Innen átmentünk Rubis György házához, ahol 19 férfit és 14 asszonyt és mintegy 10 gyermeket találtam. Rubis György házában az asztalán elkészített oltárt, rajta szentképet s mellette két égő gyertyát s tömjénezőt s Rubis Györgyöt pedig az oltár előtt állva, a mise egyik részét képező s a pap által mondani szokott evangéliumot olvasva találtam. Később az ott lévők a kántor által énekelni szokott miserészeket énekeltek, Rubis György pedig a pap által mondott részeket énekelte. Innen Fencsák Pál lakására mentünk át, hol 9 férfit és 3 asszonyt Fencsák Pál szobájában ülve s beszélgetve találtam s midőn őket kérdőre vontam, hogy mit csinálnak itt s minek gyülekeznek, azt mondták, hogy imádkoznak. Jelentem továbbá, hogy a községben a schizmatikus vallásra újabban áttérések történnek s ennek egyedüli okát a csoportosulásban s Rubis Györgynek a fanatizálásában találom. Mert nagyon valószínű, hogy Rubis György ily meg nem engedett összejöveteleken még az állameszme ellen is izgat, azonban ennek kipuhatolása nehézségekbe ütközik, mert ily összejövetelek alkalmával maguk közül egy őrt állítanak ki s ha idegen egyén jön a lakház felé, jelt ad a bent levőknek. Szerény nézetem szerint a községben ezen újból felújuló vallási áttérési mozgalomnak megakadályozását akként lehetne eszközölni, ha Rubis György, Nezbájló György, Fencsák Pál s általában mindazon áttérőknél, hol az összejövetelek tartatnak azon címen, hogy imádkozni jönnek össze, egyszersmindenkorra oszlattatnának föl, s tiltatnának be, s a meg nem engedett összejövetelek összehívói szigorúan büntetetténe meg. Mindezeket a további eljárások megtétele céljából a tekintetes főszolgabíró úrnak bejelentem, kérvén, hogy ismert szigorával a községben a schizmatikus vallás terjedését megakadályozni méltóztatnék.

Nagylucskán 1908. április 5-én. Popovics Jenő s. k. jegyző.

49 Nem egészen jogosan nevezi nemzetiségi mozgalomnak, hiszen a résztvevők neve alapján köztük több magyart is találunk. Nagylucskán a skizma döntő oka a földéhség volt: az Amerikából némi pénzzel visszatértek földet szerettek volna vásárolni, ám a szóba jöhető terület a Schönborg-

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Uram és Atyám!

Tisztelettel több ízben volt szerencsém jelentést⁵¹ tenni a nagylucskai schizmáról. 1905. évi október hó 4-től december 28-ig 70 nagylucskai hívem az 1868 évi 53. t. c. betartása mellett jelentkezett nálam és kifejezte, hogy a gör. keleti vallásra óhajt áttérni. A jelentkezőknek tanúk ki is állították a bizonyítványokat, amelyeket állítólag közülük egy, úgy hiszem, Rubis György, az egri gör. kel. szerb lelkésznek Egerbe el is küldött. Ezzel a fenti törvénynek nem volt elég téve, amely jelentkezést szab elő s nem jelentést, s azért is, mert az egri keleti lelkész 1905. évi október 1-én és később 1907. április 27-én 178 és 76 szám alatt kelt megkeresésemre, kiket vett által híveim közül, nem válaszolt – a nálam jelentkező híveimet áttérteknek nem tarthatom. A jelentkezők közül többen templomba járnak, gyónnak, áldoznak s nem is tartják magukat gör. keletieknek, de vannak, kik konokul ragaszkodnak a kijelentett szándékukhoz, állítván, hogy ők törvényesen tértek át, s a gör. keleti egyház kebelébe fel is vétettek. Minthogy Dimitrievics egri keleti lelkész az átvételükről nem értesített, két ízben, 1907. május 26. és ugyanez év június 8-án Bogdanovics Lucián budai keleti püspök úr Ő Méltóságánál személyesen tettem panaszt az egri lelkész ellen. A püspök az egri keleti lelkész illetékes püspökéhez utasított, Szevens Mitrofán újvidéki püspök a Nagyméltósággal eredetiben is közölt, 1907. év július hó 18. a gör. kel. szerb szentszékeknek 1119/907. számú határozatában kimondotta az átvételre nézve az egri gör. kel. lelkész illetéktelenségét, hanem a karlócai gör. kel. szerb érsek-pátriárka Őszentségét, mivel Ungvár, Munkács stb. helységek lelkiekben a karlócai főegyházmegye főhatóságához tartoznak – mondta ki illetékesnek.

Sevics Mitrofán újvidéki püspök hivatalos válasza után a karlócai gör. kel. érseki hivatalhoz írtam s pedig 1907 év szeptember 12-én 153. sz., 1908. év március 5-én 37. sz. és 1907. év november 16. 182. sz. alatt ajánlva és kértem, hogy a Sevics Mitrofán újvidéki püspök úr Őméltóságához beadott másolatban becsatolt kérvényemet hivatalosan intézze el. Beadványaimra mai napig választ nem kaptam.

Mivel a schizma terjedésében egy újabb fordulat állt be az amerikai munkabeszüntetés miatt, a beregi gör. kat. hívek tömegesen jöttek haza. Többen a nagylucskaiak közül oly helyen voltak munkában, ahol gör. keleti lelkészek vannak, ezek fennen hirdetik, hogy az amerikai gör. kat. püspök, Ortinszky, el akarja pápistásítani a gör. katolikusokat.⁵² Gör. kat. papnak nősülni nem szabad, gör. kat. papnak bérálni nem lehet, csak püspöknek, gör. kat. papnak római kat-t meggyóntatni nem lehet, de gör. kat. a latin szertartású papnál gyónhat, gör. kat. római nőül vehet, de római kat. görögöt nem és több efféléket, sőt azt is merészelik állítani, hogy a pitsburgi róm. kat. püspök azt mondta előttük, hogy sokkal üdvözítőbb a görög keleti schizmatikus vallás, mint a gör. kat. Ennek folytán újabb 5 jelentkezés történt és ezt annál inkább teszik, mert az eddigi visszaéléseket – bár számtalanszor tettem jelentést, senki sem akadályozta meg.

Múlt év szeptember 7-én 152. sz. alatt bátorkodtam Excellenciád magas figyelmét felhívni ama külsőleg vallási, de alapjában véve nemzetiségi mozgalomra, most újabban tisztelettel hozom nagybecsű tudomására, hogy féktelen vakmerőségében Rubis György – mint a tisztelettel ide mellékelt I. és II. alatti, eredetiben és másolatban beterjesztett községi elöljáróság leveléből kiviláglik – már a szent mise szolgálatát is végzi.

hitbizomány tulajdonába tartozott, amiből a miniszterelnök személyes közbenjárása után, többéves alkudozást követően jött létre a megállapodás.

50 Bacsinszky Mihály 1894 és 1921 között Nagylucska lelkésze. Maga Firczák püspök is elismerte, hogy a lelkész viselkedése számos tekintetben kívánnivalót hagy maga után, elmozdítására azonban mégsem került sor.

A községi jegyző úrnak a főszolgabíró úrhoz másolatba /bár bizalmas, saját kezéhez/ % idecsatolt jelentéséből konstatálható annak valószínűsége, hogy Rubis György a meg nem engedett összejöveteleken az állameszme ellen is izgat.

Rubis György ebbeli üzelmeiről szóbelileg jelentést tettem Bereg vármegye főispánjának is és biztos tudomásom van róla, hogy a községi főjegyző jelentéséről a főszolgabíró is referált neki.

Alázattal kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék megkeresni a karlócai gör. kel. szerb érseki hivatalt s felkérni, hogy az 1907. évi 153. és 182. sz. és 1908. évi 37. sz. beadványomra választ adjon, ill. intézze el, mert a közigazgatási hatóságnak szigorúbb eljárását csak akkor tudom szorgalmazni, ha hivatalosan értesítve leszek az eltévelyedett és félrevezetett híveim át- vagy át nem vételéről. A karlócai szerb érseki hivatal hivatalos közlése hiszem, hogy az 5-6 fanatikuson kívül a többieket mind kijózanítja.

Ezek jelentése után szentelő jobbjának csókolása után a legmélyebb tisztelettel vagyok Nagylucskán 1908. április 10-én.

Nagyméltóságodnak legengedelmesebb fia, Bacsinszky Mihály gör. kat. lelkész

2793. sz.

Dr. Gulácsy István bereg megyei alispánhoz a püspöki helyettes

„Hogy ezen schizma nem vallási érzelmekből eredő mozgalom, hanem a nagyoroszországi oroszokkal való politikai együttérzés folyománya, nem vallási, de ruszofil politikai indokok a mozgatói, a magyar királyi Kuria is elismerte 1906 évben hozott 4918. sz. ítéletében, mellyel a nagylucskai schizmával teljesen megegyező izai schizmatikus mozgalom vezetőit a vallás és hazánk alkotmánya elleni izgatás vétségében bűnösöknek mondotta ki s hosszabb tartamú államfogházzal és pénzbüntetéssel sújtotta.”⁵³

69. sz.

A főtisztelendő szentszék 1908 évi április hó 11-én 2793. sz. alatt hozott határozata folytán tisztelettel van szerencsém bejelenteni azon nagylucskai gör. kat. híveimet, kik a gör. kel. egyházba átlépésüket az 1868 tc. 53. § szerint tanúk előtt kijelentették.⁵⁴

1. Rubis György	14. Balog Háfa Leskó Andrejné
2. Tricsinecz György	15. Lukaninecz Anna Rubis V-né
3. Varga György	16. Tricsinecz Anna Rapinecz M-né
4. Leskó András	17. Lódör Tera Makaró V-né
5. Rubis Vaszily	18. Vászlik Anna Sáfár Juráné
6. Rapinecz Miter	19. Geles Mária Szteblak J-né
7. Makára Vaszily	20. Tatinecz Háfa Timkó M-né
8. Sáfár Iván	21. Jurás Stefán
9. Szteblák Iván	22. Rapinecz Mária J-né
10. Timkó Mátyás	23. Házi Iván
11. Rubis Vaszily id.	24. Fencsák Iván
12. Varga Anna Tricsinecz Gy-né	25. Holod Mária Házi J-né
13. Fedák Mária Varga Gy-né	26. Tricsinecz Mária Fencsákné

⁵¹Bacsinszky egyik kísérlete, amellyel a szerb ortodox egyházat kívánja bűnösnek feltüntetni az áttérések szaporodása miatt. Jellemző, hogy valódi szabálytalanságot nem tudnak felfedezni a nagylucskaiak beadványában, ezért formai hibára hivatkozva akarják visszautasítani a kérelmüket.

27. Sáfár Jurkó	47. Glagola Iván
28. Lelik Mária Sáfár J-né	48. Varga Miter
29. Panász Jurkó	49. Nezbájlo Jurkó
30. Pánlyó Péter	50. Sáfár Anna Nezbájlo J-né
31. Szteblák Péter	51. Fencsák Pál
32. Glagola Olena Szteblák P-né	52. Chalusz Olena Fencsák Pálné
33. Szteblák Vaszily	53. Popovics Fedor
34. Drága Jurkó	54. özv. Melyika Demeterné
35. Rubis Anna Drága J-né	55. Melyika Iván
36. Balog Iván	56. Varga Mihály
37. Varga Anna	57. Sáfár Anna Varga M-né
38. Popovics Stefán	58. Balkó Mária Popovics F-né
39. Sufrics Borca Popovicsné	59. Balkó Demeter
40. Fencsák Péter	60. Rubis Anna Balkó D-né
41. Holod Mária Pánlyo P-né	61. Czifra Demeter
42. Choma Iván	62. Andrijkó Miso
43. Fencsák Anna Choma J-né	63. Keprés Iván
44. Volosin Stefán	64. Rubis Miso
45. Turjaninecz Jurkó	65. Czifra Jurko Iváné
46. Csáp Mária Turjan. J-né	66. Rubis Mária Czifra J-né

Másolat.

„A lelketlen izgatók sikerüket ama igazán páratlanul ügyes taktikájuknak köszönhetik, hogy kiismervén népünk legérzékenyebb oldalát: a vallásosságot, ez oldalról kezdték a támadást s vallásos mezbe öltöztetve a haza és a nemzetellenes tanaikat, ejtették meg hazafias szegény népünk egynéhányának naiv lelkét; jól tudván, ha egyszerűen előállnak nemzetiségi eszméikkel, megvetés s utálattal fordul el tőlük a mindig hazafiasan érző ruthén nép. Egyházam s Hazám iránti kötelesség utal arra, hogy Nagyméltóságod a schizmának elmenetele utáni jelenlegi állásáról értesítsem. Hivatalos megjelenését az izgatók célzatosan, de nagy eredménnyel elmagyarázzák. Hirdetik, hogy a vármegye alispánja megvett kis házukat templom használatára megengedte, szertartások és isteni tiszteletek végzését, Rubis Györgynek papi funkciók teljesítését engedélyezett, sőt jegyzőkönyvileg államsegély iránti kérvényük is felvételre.”⁵⁵

Méltóságos Főispán Úr!⁵⁶

Bereg vármegye alispánja a legutóbbi közigazgatási bizottság ülésén a nagylucskai áldatlan schizma és nemzetiségi mozgalom okául híveimnek személyem iránti ellenszenvét hozta fel s felsőbb helyen meg is indokolta híveimnek irántami ellenszenvét ezen információval, hogy a lelkész zsarol, nyúz és erkölcstelen.

Ezen papi állásomat és becsületemet gyalázó és sértő kijelentést az alispán úr ha beigazolja, ha egy esetben is bebizonyítja, hogy Nagylucskán 15 évi lelkészkedésem alatt egy szent mise, egy reggeli vagy esteli istentisztelet vagy gör. kat. szertartásunk által előírt egyházi végzés – az 1902. évi január hó 20-iki vasárnap esteli isteni tiszteletet kivéve, amidőn beteg nőmet Budapestre a sebészeti klinikára kellett felvinnem – nemhogy elmaradt⁵⁷, de

⁵² A görög és római katolikus egyház amerikai viszonyának beszédes példája. Mivel papjaikat nem ismerik el teljes jogúnak, a hívek inkább a skizmatikus orosz egyházat választják, mely nyelvében és szellemiségében közelebb áll hozzájuk a rómainál.

⁵³ Az amerikai munkavállalás miatt a nagylucskaiak esetében sokkal látványosabbnak tűnt az orosz kapcsolat, hiszen odakinn összeköttetésbe kerültek a pravoszláv egyházzal, a hatóságoknak azonban nem sikerült konkrét bizonyítékot szerezniük arra, hogy az áttérők az Egyesült Államok-beli oroszoktól pénzt kaptak volna. Az izai elítéltekre való utalás előrevetíti a nagylucskaiakkal lefolytatandó eljárást.

⁵⁴ A névsorban 22 személy található azok közül, akik már 1904-ben is jelezték áttérési szándékukat.

egyszer is pap nélkül végeztetett volna, vagy valaki is híveim közül mulasztásom vagy hanyagságom miatt gyóntatlanul vagy keresztleletlenül halt volna meg;

1908. június 10. Nagylucska⁵⁸

Bacsinszky Mihály

151. fond, opisz 3, Nr. 796.

185. sz. 35. o.

„Gyakran nagy tévedések s hibák okozója a még eddig mindig hazafias érzelmű ruthén népünk ügyeiben eljáró hivatalos közegeknek a nép nyelvének nem tudása és ismerete. A nagylucsikai veszedelmes mozgalomban is a közigazgatás, csendőrség, királyi bíróság és ügyészség olyan megbízottai tartottak vizsgálatokat, akik a vizsgálatokat a szintén a nép nyelvét alig értő vagy gyarlón tudó tolmács alkalmazásával eszközölték.”⁵⁹

1908. szeptember 2.

852:1911. sz.

„Véleményem pedig az, hogy vallási ügyeket rendőrrel, csendőrrel, alispáni, főispáni, miniszteri szigorú rendszabályokkal, intézkedésekkel megoldani nem lehet, hanem csak inkább elmérgesíteni. Vallási mozgalmakat csak teljes, üdvös, lelkes, buzgó pastorizációval lehet és kell lassan-lassan, de mindig céltudatos s kitartó munkával megoldani.”⁶⁰

1911. február 14.

3251:1911, 60. o.

„Arra kérem Excellentiádat, méltóztassék a nagylucsikai schismaügyet a szentszéki ügyész úrhoz átutaltatni, hátha ő nem is vallási mozgalmat, hanem vallás elleni kihágást fog észrevenni, s így a szentszéki ügyész, mint ügyvéd jobban ismeri azon paragrafusokat, melyekkel a schismát Nagylucsikán el lehet lesni nyomni, s Rubis György és társait szigorúan megbüntetni.”⁶¹

1911. május 13.

151. fond, opisz 4, Nr. 522.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr,
Kegyelmes Uram és Atyám!

Az elmúlt két évtized folyamán a kárpátaljai ruthén nép közé gonosz kezek konkolyt hintettek, s az addig fidelissima gens Rakocziana példás hazafisága s törhetetlen hithűségére szörványosan homály borult, mert néhány máramarosi és beregi községben schizmatikus

55 A jelentést 1908. május 3-án Bacsinszky Mihály gör. kat. esperes lelkész terjesztette be dr. Gulácsy Istvánhoz, a Bereg megyei alispánhoz.

56 Bereg megye főispánja Patay András.

57 Később bebizonyosodott, hogy a vádak nem voltak alaptalanok: 1913. január 3-án szentszéki ülést tartottak Ungváron, melynek véleménye értelmében Nagylucsikán a „... szizmatikus mozgalom főleg amiatt erősödött meg, mert Bacsinszky Mihály esperes-lelkész legfontosabb lelkipásztori kötelemét, a vásár- és ünnepnapokon kötelező prédikációk megtartását igen sokszor elhanyagolja.” Az ülés határozata kánoni eljárást indítványozott ellene.

mozgalmak tűntek föl. Ezek miatt a munkácsi egyházmegye papsága is meghurcoltatott egyes szenzációt hajhászó lapokban, s e mozgalmak tendenciózan úgy lettek feltüntetve, mintha a lelkészkedő papság volna ezeknek okozója.⁶²

A régi axióma, „calumniare audacter semper aliquid haeret” – ezúttal is beigazolódt –, az országgyűlésen is esett szó erről, s mi, a dolhai esperesi kerület papsága, múlt évi tavaszi gyűlésünkön jegyzőkönyvben fejeztük ki azon való sajnálatunkat, hogy a ruthén nép országgyűlési képviselői között nem akadt egy sem, aki akkor a ruthének s papjai mellett szót emelt volna. Ennyire nőtt meg az egyoldalú megítélés folytán a ruthének és papjaik iránti gyanú. Hiába tiltakozott a papság, hogy híveik zöme távol áll a schizmatikus mozgalmától, hiába utaltak arra, hogy itt a vallás örve alatt külföldi izgatók hintették el a konkolyt, melynek titkos célja hazánk ellen irányult. Sajnos, akadtak magukról megfélemezett alakok elvértve, akik felültek a csábításnak, s a mozgalom hullámmá kezdett.

Kerületünk papsága több gyűlésen behatóan foglalkozott e jelenségekkel, s az elmúlt év őszén külön jegyzőkönyvi kivonat kíséretében bátorkodtunk Méltóságodhoz fordulni, hathatós beavatkozását kérelmezve a mozgalomnak kiterjedése ellen.

Erre feljogosítva éreztük magunkat Méltóságod ily irányú főpásztori körlevele által, melyben Méltóságod mint egy bölcsen körületekintő atya oktatta buzdítani méltóztatott minket, a ruthének lelkipásztorait, és oktatni, egyben apostoli buzgósággal megerősíteni ősi szent hitünkben híveinket is. De ez még nem volt elég – a gordiusi csomó nem lett megoldva –, mert a néhány eltévelyedett és eltántorított nem hallgatta meg Méltóságod apostoli szavait. Ekkor jött aztán a Méltóságod bölcs és energikus közbenjárására a civil hatóság beavatkozása a mozgalomba, s ennek nyomán kitűnt, hogy a szórványosan előfordult schizmatikus mozgalom tényleg külföldi, hazaellenes izgatás⁶³ következménye, és Méltóságodé az érdem, hogy felismerte a bajt, kereste és talált arra gyógyító írt is.

Az eddig elért eredmények után már fényesen kitűnt, hogy Méltóságod a kellő időben méltóztatott közbelépni a legfőbb és legilletékesebb helyen, a Felső trónjánál.

Ezen bölcs intervenciójának mi, a dolhai esperesi kerület lelkészei, örvendünk szívből, nemcsak azért, hogy gyűléseinken történt állásfoglalásaink lettek beigazolva, de örömről, hogy egyúttal tiszteletteljes bizalommal nézünk Méltóságod ezen főpásztori intézkedése elé, mert meggyőződésünk az, hogy a konkolyhintők elveszik méltó büntetésüket, az eltévelyedettek pedig belátva vétkeiket megtesztetésüket sietni fognak visszatérni a híveit féltő, gondosan őrző és szerető Főpásztor atyai oltalmába és védőszárnyai alá.

Mindezek mellett örömről, hogy Méltóságodban a jó Isten különös kegyelméből oly gondos Főpásztort bírnak, aki apostoli szellemmel, aggódó körületekintéssel és ahol szükséges, kérlelhetetlen szigorúsággal lép föl, s mindez azért, hogy úgy mi, a ruthének papjai, mint híveink, kikről széles e hazában mindenütt általánosan tudva volt, hogy szeretett hazánkhoz való hűségben mindenkor kitűntek, nemcsak a mostani meggyanúsítás alól mentve legyenek, hanem öseink szent hitéhez éppoly tántoríthatatlanul ragaszkodjanak a jövőben is.

Midőn a legmélyebb alázattal alulírottak Méltóságod főpásztori kegyes és bölcs intézkedéseiről fiúi hálás köszönetünket bátorkodunk kifejezni, magunkat és híveinket Méltóságod atyai magas kegyeibe ajánlva, főpásztori szentelő jobbjának csókolása mellett vagyunk

58 Az irat hátoldalán ceruzával: *büszke, goromba, szabad stóla kell*. Az 1836-tól érvényes díjszabás szerint a stóladíj 9 krajcártól 5 forintig terjedhet, a párbér az 1863-as rendelet értelmében zsellértől 1 véka, gazdától 2 véka termény, valamint évi egy napi kézi, ill. ígás robot.

59 Bacsinszky Mihály nagylucskai lelkész levele Firczak Gyula munkácsi püspökhöz a skizma terjedésének okairól.

60 Gebé Péter szentszéki ülnök véleménye a skizma megállításának lehetőségéről.

*Méltóságodnak engedelmes fiai*⁶⁴

Zárnyán, 1913. február hó 16-án.

Demjanovics Endre dolhai esperes lelkész, cz. kanonok

Egressy Emil zárnyai gör. kat. lelkész másodesperes

Medve Mihály dolhai gör. kat. segédlelkész

Rakovszky Cyrill berezneki lelkész

Zseltvay Izidor keselymezői lelkész

Baltovics Bertalan lipcsemezői lelkész

Stéfán Emil lipcsei gör. kat. lelkész

Zombory Kornél kereckei lelkész

Musztyánovits Gábor kovácsréti gör. kat. lelkész

Lackovics István kovácsréti s. lelkész

151. fond, opisz 4, Nr. 1494

601. sz.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök,
Kegyes Urunk és Atyánk!

Az immár több mint egy év óta dúló világháború reánk gör. kat. rutén nép s lelkészekre is megérlelte a tanulságot, hogy vallásbeli és nemzetiségi érdekeink rendezését sürgezzük. Ennek kifolyása volt a vereckei kerületnek kezdeményezése, s ez indított bennünket, a borsavölgyi kerületet is fellépésünkre, hogy a mozgalomnak széles körben adjunk tápot.

Alkalmul e föllépésre Bereg megye f. hó 9-iki rendkívüli közgyűlése szolgált, hogy mi, kik már az őszi gyűlésen is hangot adtunk érdekeinknek, amely körülményt szóról szóra a közgyűlés jegyzőkönyvi kivonata útján a magyar királyi Miniszterelnök úrhoz fölterjeszténénk. Most szintén egy emlékiratban kérjük tőle igazaink orvoslását, ki annak idején főpásztorainkhoz, illetőleg Méltóságodhoz intézett emlékezetes iratában oly fényes elégtételt szolgáltatott nekünk!⁶⁵

Emlékiratunkat f. hó 9-én személyesen adtuk át vármegyénk főispánjának⁶⁶, egy példányát pedig f. i. alá csatolva Méltóságodhoz terjesztünk föl, hogy annak sikerét támogatni kegyeskedjék.

Méltóságodnak vitális érdekeink iránt mindenkor nemeslelkűleg tanúsított jóindulatú pártfogása garancia arra, hogy saját hatáskörében is mindent elkövessen e nagy fontosságú cél elérésére. A mi föllépésünk csupán alapot kíván szolgáltatni a tán egységesen is megindítandó mozgalomnak, melyre támaszkodva az annál impozánsabb lesz. Főképp ha a kerületek csatlakozása ehhez hozzájárul, amit Méltóságod az ügy előkészítése végett már most elrendelhet, mivel a múlt keserves tapasztalatai s a jövő iránt azokból folyó aggodalom idejében óvintézkedésre készíthet minket.

61 Gebé Péter alázatos jelentése új felvetés a skizma elleni harcban: ha az egyházon belül nem sikerül megoldani a problémát, utalják a jogászok hatáskörébe, hátha ők olyan motívumot találnak az ügyben, amelynek révén hatékonyabb eszközök bevetésével lehet megállítani annak további terjedését.

62 A Világ és a Magyar Figyelő valóban gyakran beszámolt a lelkészek visszaéléseiről, különösen az 1910-es évek elejétől, amikor új lendületet vettek az áttérők ellen foganatosított bírósági eljárások. A máramarosszigeti nagy pert megelőzően, 1912-13-ban is voltak letartóztatások és hoztak elmarasztaló ítéleteket.

63 A nyomozások során a külföldi kapcsolatra utaló bizonyítékot a legtöbb esetben az előzőleg cenzúrázott bukovinai sajtótermékek és a Kijevből származó orosz imakönyvek jelentették.

Fogadja Méltóságod alázatteljes tiszteletünket s hódolatunk kifejezését s Szentelő Jobbja csókolását, mellyel vagyunk:

Bilke, 1915. évi augusztus 9-én;

engedelmes fiai az Úrban a borzsovai egyházkerület nevében

Gorzó Jenő egyházkerületi jegyző

Romanecz Aladár tb. kanonok-esperes

130. sz.

Romanecz Aladár tb. kanonok, bilkei esperes-lelkész beküldi azon emlékirat egy példányát, melyet a ruthén nép „igazainak orvoslása” érdekében a miniszterelnök úr ő nagyméltóságához a Bereg vármegyei főispán útján felterjesztett.

Ha a tb. kanonok úr csupán saját nevében írta volna meg memorandumát, mint egyházi embernek, egyházi ügyekről lévén szó, a Szent kánonok értelmében kötelessége lett volna püspökének előzetes engedélyét kikérni. Annál inkább kötelezte őt ez a szabály akkor, midőn ő a borzsovai kerület nevében merészelt egyházi ügyeket a világi hatóságok elé vinni.

És erre a főpásztori előleges engedélyre nagy szükség is lett volna, mert a memorandum oly sajnálatos kitételek csúsztak be, melyek éppen nem alkalmasak a ruthén nép igazainak orvoslására. Az a kitétel, mely azt mondja, hogy a hit és a hazai kultúra elsajátításában nem kis mértékben gátolta a ruthéneket az ősi szertartás eredeti tisztaságában való fenntartására irányuló törekvés és szertartási könyveik, egyrészt valótlan állítást tartalmaz, másrészt az apostoli szentszék által approbált könyveink és egész szerartásunk súlyos és sértő meggyanúsítását jelenti.

Az ilyen kitételekkel csak fokozzuk a népünk iránt tapasztalt bizalmatlanságot.

Az sem engedhető meg, hogy éppen papi személyektől induljon ki oly tanács, mely arra vonatkozik, hogy a világi hatóság népünkkel szemben szorítsa meg a vallás szabad gyakorlását.

Az meg az egyház függetlenségének teljes félreismerése és megtagadása, ha egy pap a politikai hatóságoktól várja a lelkészek jutalmazását és büntetését.

Hogy ez a memorandum előzetes főpásztori engedély nélkül napvilágot látott, s abban az egyházi fegyelmet is súlyosan sértő elszólások mint egy kerület véleménye nyilvánulhattak meg, csak azt bizonyítja, hogy egyházmegyénkben teljesen feledésbe mentek azon pápai rendeletek és kánonok, melyek az egyházi ügyeknek a világi hatóságokkal szemben való kezelését és az egyházas szellem megőrzését parancsolják, minek következtében nálunk bárki feljogosítva érzi magát az egész egyházmegye, az egész nép nevében egyházpolitikát csinálni, illetőleg stréberkedni.

E kinövés megszüntetését egyházunk és népünk érdeke kívánja, ezért erről külön körlevélben kellene a papságot kioktatni.

Az ide vonatkozó kánonok és rendeletek összegyűjtésére dr. Suba György kanonok úr volna felhívandó.

Ungvár, 1915. augusztus 17.

Volosin Ágoston sz. sz. tanácsos⁶⁷

64 A skizma által legnagyobb mértékben érintett községek lelkészei a beadvány szerzői.

65 1914. október 23-28-án Tisza István miniszterelnök körutatót tett az ország északkéleti végein, amelyet korábban a háborús események folytán érintett az orosz betörés. Ez a látogatás adott alkalmat arra, hogy a kormányfő kiálljon a görög katolikus lelkészi kar mellett, melyet a skizma miatt korábban hazafiatlansággal vádoltak és a baj előidézőjének tartottak. „Az intelligencia kivétel nélkül hazafias magatartást tanúsított. Áll ez a némelyek által méltatlanul meghurcolt lelkészi karra is, amelynek minden tagját ellenségnek tekintették s ahol tehették, kifosztották az orosz csapatok” – nyilatkozta Tisza a Görög Katolikus Szemle hasábjain.

66 Bereg vármegye főispánja Buttykay Ferenc.

A hivatkozott memorandum szövege:

Nagyméltóságú m. kir. Ministerelnök úr!

Kegyelmes Urunk!

Nagy idők nagy tanulságokat váltanak ki az emberekből és nagy elhatározásokat szülnek bennük, melyeket saját javukra és a köz céljaira felhasználni s értékesíteni mindnyájunk kötelessége.

Ám e kötelességek sorában is első: a hazafias szempontok előtérbe helyezése, amelyek az emberiség legdrágább kincsét képezik, miért is azoknak tisztán megőrzése és ápolása legelsőrendű feladatunk. E kötelességnek és feladatnak óhajtunk mi, a hazafias rutén nép vezetői megfelelni, midőn a háború folyamán megtámadott honfiúi becsületünk megvédése és ősi reputációnk fenntartása tekintetéből az alábbi emlékirattal járulunk Excellentiád magas színe elé.⁶⁷

Excellentiád volt ugyanis az, aki az ellenünk támasztott gyanúsítások és meghurcoltatások idején védelmünkre kelt s mint mély belátású államférfiú, fényes elégtételt szolgáltatott a megpróbáltatások nehéz napjaiban kipróbált hűségünknek!

Hogy erre a jövőben is méltók lehessünk, alázatos tisztelettel kérjük a feliratunkban re-kompenzált kívánságokat magáévá tenni, hogy ily módon elszakíthatatlan kötelékkel csatoltasunk szeretett magyar hazánk határainak s annak keblén továbbra is békén boldogulhassunk.

Az óriási világháború nagy jelentőségű tanulságai közt kétségkívül a legelső közre sorolható az ún. „rutén kérdés” felszínre vetődése, mely a Keleti-Kárpátok alján élő rutén nép irányában egy végzetes balhiedelem kialakulására vezetett a hazai közvéleményben, hogy e nyelvileg az oroszokkal, fajilag az áruló galíciai ruténnel rokon nemzetiség érzelmében is szimpátiával viseltetnék az utóbbiak iránt.

Mielőtt ezt a balhiedelmet kellően eloszlatnók, már eleve is kijelentjük, hogy e vádnak sem a múltban nem lehet fölfedezni az alapját, sem a rettenetes megpróbáltatások a jelenben nem igazolták annak létjogosultságát, sem a jövőre nézve nem lehet feltételezni az ily téves vélemény meggyökeresedését. Mert itt egyszerűen egy nagy tévedésről van szó, melyre e nép vallási és nemzetiségi helyzetének félreértése szolgáltatott alkalmat, melyet aztán e nép ellenségei siettek alaposan kiaknázni.

A történelmi múlt ugyanis világosan jelzi, hogy a nép mindenkor egy volt az államot alkotó magyarral, hiszen a teljes hitelű Konstantin feljegyzései szerint a honfoglaláskor a hét magyar törzsön kívül egy nyolcadik is létezett már, mely még Levédiában egyesült a többi hét törzsszel, ti. a kabar törzs, s csupán e törzsnek Ruthén nevű vezéréől eredt át az elnevezés a Kárpátok alján lakó s részben a Korjatovics Tódor litván herceg alatt bevándorolt ruthénekre, akiknek harciassága azonban a Kárpátok ősrégibb szikláinál is erősebb, mert ezeknek védővárakat egyedül lelkes katonáink vitézsége bírta megtartani; a hazai ruthének honszeretete pedig immár egy évezred óta híven örököl a hon határainál, mint a magyar állam örök bástyája s nemzeti érdekeinek szilárd letéteményese.

De napnál fényesebben bizonyítja a ruthén nép magyar hazafiságát azon körülmény is, hogy valahányszor a haza vagy szabadság szent érdeke megkívánta, hűen kimutatta a testvér magyar néphez való ragaszkodását, ott küzdött annak idején Rákóczi és Kossuth zászlói alatt, őseitől örökölt tradicionális honszerelmével pecsételve meg a hét magyar törzsszel kötött vérszerződését. A jelen háborúban pedig a ruthén nép fiai is egyként sorakoztak Ferenc József királyunk zászlói alá, s önvérük hullatásával dokumentálták ellenségeik előtt rendíthetetlen hűségüket!

67 Volosin Ágoston (szül. Kelecsény, 1874 – megh. Moszkva, 1945) tanár, író, újságíró, a XX. század elején Kárpátalja vezető közéleti személyisége. Hungarofil politikus, aki a ruszinokat önálló, az oroszoktól és az ukránoktól egyaránt független nemzetnek tartotta. 1919-től szorgalmazza a Ruténföldnek Csehszlovákiához való csatolását. Az 1920-30-as években az ukránofil irányzat legfőbb hangadója, a müncheni szerződés aláírását követően Podkarpatszka Rusz miniszterelnöke. 1939. március 15-én, a magyar haderő kárpátaljai bevonulása napján kinyilvánítja

Ha tehát azt akarjuk, hogy ez a honszerető és évezredes hűségi kötelékkel együvé kapcsolt nemzetiség továbbra is szívben-lélekben összeforrjon az államalkotó magyarral s az északi és déli nagy ellenségek közé beékelve a jövőben is szilárdul megállja helyét északkeleti veszélyeztetett határainkon, akkor a hazai társadalom komoly részének s az államkormánynak jól felfogott saját érdekében legelső rendű eminens föladata az ún. „rutén kérdés”-sel foglalkozni s annak megoldását mielőbb keresztül vinni.

A „rutén kérdés” intenzívebben azóta kívánja sürgős közbelépésünket, mióta az oroszországi pánszláv terjeszkedés határainkra is kivetette hálóját s a pétervári szent színódus pár év előtt kiküldötte ide apostolait, hogy ezt a faji és nyelvi rokonságban álló, sőt vallási szertartásaiban is megegyező népkontingenst a mindenható orosz fennhatóság alá tereljék s akik mint a nagy háború előfutárai oly fenekestül felforgatták e békés népnek életét, hogy ha sziklaszilárd hűsége falanxként nem állt volna ellent a célzatos csábításnak, ma már hitétől s hazájától eltántorítva vetette volna magát az ellenség karjaiba!⁶⁹

Ugyanis a kárpátaljai rutén nép gör. szertartású valláson van s a magyarországi gör. szertartású nem magyar ajkú hívek csak 1649-ben⁷⁰ egyesültek a római szertartású latin katolikusokkal, amikor nemcsak elvesztett hitüket, hanem az áldást hozó hazai kultúrát is újból fölhalálták. Ám ennek elsajátításában nem kis mértékben gátolta őket az ősi keleti szertartásuknak eredeti tisztaságukban való fenntartására irányuló buzgó törekvésük és az idegenből magukkal hozott szertartási könyveik. Mert ez utóbbiak előírása szerint az isteni tisztelet a nép által is értett ószláv nyelven végeztetvén, az oltár ilyenképp nemcsak hitüknek, de fajuk s nyelvüknek is őrzője maradt.

Mi magában véve nem lett volna gyógyíthatatlan nagy baj, mivel a magyar nemzet kebelén tudvalevőleg nemcsak azok a színmagyarok találnak menedéket, kik Ázsiából kiköltözve és más népekkel is frigyesülve avagy számban megnövekedve ezer év előtt Árpád alatt e hont elfoglalták, hanem mindazok, kik a magyar alkotmány és hazai törvények védpajza alatt, faji és nyelvi különbségre való tekintet nélkül, egyenlő jogokkal bevétettek és beillesztettek a Szent Koronába.

Azonban épp a vallási és nemzetiségi, faji és nyelvi különbözetek összezavarásából eredtek azok a sajnálatos félreértések, melyek a rutén népet a testvér magyartól elválasztani vagy legalábbis elidegeníteni igyekeztek. A vallási szempontokat nemzetiségiekkel cserélték, a faji leszármazást az anyanyelvvel tévesztették össze, megcsúfolván ezzel a közös múlt és együvé tartozandóság megszentelt hagyományait, melyek szerint a rutének a közéletben vallásukra nézve mindenkor gör. kat., nemzetiségükre nézve pedig mint magyarok szerepeltek!

Innen keletkezett aztán az a balhiedelem, hogy a rutén nép vallása révén tulajdonképpen orosz nép s bár ennek épp az ellenkezője igaz, amennyiben a rutén nép hitét egyházilag is óriási különbség választja el az oroszországi szimatikus pánszláv vallástól, a hazai közvéleményben mégis egész a legutóbbi időkig úgy szerepelt, mint orosz vallás, temploma mint orosz templom, papja pedig orosz pap!

Erősödött e tévhit a hajdúdorogi gör. kat. püspökség szervezése óta, mert habár a magyar ajkú gör. katolikusoknak régi óhajta teljeseedett be annak fölállításával, s a szervezőknek korántsem volt szándékában az új egyházmegye határaival egyszersmind nemzeti-ségi megkülönböztetéseket is provokálni, a magyar görög kat. jelzés azóta az elnevezés distinkciójánál fogva is önkéntelenül élesebben domborítja ki a rutén gör. kat. jelzést, mely alatt természetesen is nem magyar ajkú gör. katolikusokat értenek.⁷¹

Karpatszka Ukrajna függetlenségét, majd miután ezt senki nem ismeri el, Prágába távozik. 1945 májusában a szovjet katonai felderítés elfogta, Moszkvába szállította, ott halt meg még abban az évben a Lefortovói börtönben.

68 A memorandum szerzői az 1914 október eleji orosz betörésre utalnak, amely négy irányból érintette a területet. Bár a támadást a magyar alakulatok rövid idő alatt visszaverték, az oroszok mégis

De az illetéktelen gyanúsításig kiélesedett e megkülönböztetés kiváltképp a világháború folyamában, amikor az áruló galíciai rutének s vezetőit is russzofil tendenciákkal, sőt machinációkkal kezdték molesztálni, egyeseket valósággal meghurcolván és szegénypadra állítván. Ami azután arra az elhatározásra bírta ezeket, hogy e meg nem érdemelt inszINUÁCIÓK ellen teljes erejükből tiltakozzanak, megtámadott becsületükért a kompetens közvélemény előtt síkraszálljanak, a rosszul informált kritikától a jobban informált fórumhoz apelláljanak, s kiváltképpen az indokolatlanul rájuk kent orosz, muszka epitetonok kiküszöbölését és közjogi helyzetük szanálását követeljék.

Az előadottakból napnál fényesebben kitűnik, hogy a rutén nép helyzete úgy vallásilag, mint nemzetiségileg rendezésre szorul; vallásilag a szerkönyvek kinyomtatásával, melyre az előző kormányok már nagyobb összegeket előirányoztak, s a szabad vallásgyakorlatnak e vidéken megszorításával, hogy a rutén nép körébe vallási ürügyek leple alatt beférkező pánszláv agitátorok működését meggátolhassuk, és nemzetiségileg a hatóságok által nyújtandó intenzívebb támogatás és rendkívüli óvintézkedések alkalmazásával, melyekkel a hűtlenségre és elszakadásra csábítókkal szemben szigorúbb rendszabályok léptetnének életbe.

A nép vezetésére hivatott lelkészek s tanítók önmagukra hagyatva nem képesek többé a mindjobban fenyegető veszedelemmel megbirkózni, de hogy e téren eddig se voltak mulasztással vádolhatók, bizonyítja azon kétségbevonhatatlan tény, hogy a múltban sohasem merültek föl akár hazaárulási, akár szakadársági esetek! Egyesegyedül a háborút megelőzőleg ütötte fel legeslegelőször fejét a pánszláv sizma, midőn a szent színódus által kiküldött lélekvásárlók megkezdtek aknamunkájukat, mellyel szemben részint a félrevezetett nép tájékozatlansága, részint az ide vonatkozó törvények és szabályok hézagossága miatt a pusztán békés fegyverekkel működő papság nem tudott megküzdeni.⁷² Azonban a máramaroszi monstre bünper s a háború folyamán maga Excellentiád által szolgáltatott elégtétel kézzelfoghatóan tanúsította, hogy a nép közvetlen vezetőit e részben mulasztás nem vádolhatja, legfeljebb abban a tekintetben, hogy váratlan támadással szemben nem voltak kellően fölszerelve!

A Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa és Zemplén megyékben élő ruténok egyházi főhatósága azóta ezirányban is minden tőle kitelhetőt megtett, amivel a bajt ellensúlyozhatná, a papok és tanítók intenzívebb működését előmozdíthatná. Most már az államkormány, egyházi és világi körök kötelessége, hogy az üdvös munkát gyámolítsák!

A rutén nép anyagi és szellemileg az eddiginél sokkal nagyobb segítségre szorult, a nép anyagi istápolására a „hegyvidéki kirendeltség” nem eléggé felel meg rendeltetésének, minek részben az évenként e célra nyújtott állami segítség fokonzkenti leszállítása az oka, szellemileg pedig a nép kulturális és erkölcsi művelését munkáló közvetlen tényezők vitális érdekeinek elhanyagolása szolgált kerékkötőül.

Ugyanis az úrbéri rendszer sajnos maradványaként tekinthető papi párbér s napszám egy évszázad óta rendezetlen, mely idő alatt az összes szomszédos államok ilyen természetű szolgálmányai törvényhozásilag följavíttattak, míg nálunk csak arra ad kedvező alkalmat, hogy a papok és hívők közötti súrlódásokat kiélesítse s a szizmatikus papokkal szemközt hátrányos megkülönböztetést eredményezzen. Mert a jól dotált szizmatikus pópák nem kérnek ilyen járandóságot, ami a hitéletnek nagy kárára szolgáló szégyenteljes versenyt feltétlenül ez utóbbiak javára dönti el!

A nép maga kopár és terméketlen hegyei között különben is alig képes e téren valami támogatást nyújtani, sőt templomait, iskoláit is csak hagyományos vallási érzéseinél fogva tartotta fönn idáig, ám a lelkészek s tanítók a megmondható, hogy mily emberfeletti buzdíto és kapacitáló munka által s mennyi keserű labdacs elnyelése után...

jelentős kárt okoztak a hidakban, középületekben. Helyenként a ruszin lakosság is támogatta őket,

Most a háború miatt még az eddiginél is csekélyebb hozzájárulást remélhetni a ruténtől, mert bár épp ez a háború tanította legeklatásabbul, hogy a magyar nemzeti állameszme a nép körében vonzó erőt tudott gyakorolni, ugyancsak a háború folyamán e nép rendkívüli veszteségeket szenvedett. E veszteségeket két részre lehet felbontani. Anyagilag talán az ország egyetlen vidéke se sújtatott annyira, mint a rutén felvidék, de sokat veszített e nép erkölcsileg is, mert ahol heteken át idegen uralom volt, igen nehéz lesz ott ismét a régi ideálok uralmát visszaállítani.

Mindezeknél fogva az északkeleti felföldön a magyar nemzeti eszmék iránti hűséget ezután az eddiginél nagyobb erővel és odaadással kell majd ápolni!

Erővel az államkormány részéről, melynek hathatós akciót kell indítania a „rutén kérdés” rendezésére, és odaadással a nép közvetlen vezetői részéről, hogy a lelkek egységét s ezzel a fölzavart hitbeli s nemzeti egyöntetűséget megteremtsék.

Az államkormánynak tudatában kell lennie, hogy az ország különböző fajú népének hazafiúi hűségét legjobban egy nemzeti alapon fölépített magyar állam biztosítja, és hogy ezzel ellenkező államösszetétel, egy, a nemzet történeti tradícióival ellentétes kultúrai fejlődés se a népnek megfelelő erő kifejtését, se a nemzet védelmét és hatalmi súlyát nem garantálja! Az egyház és iskola közegeinek pedig nem szabad feledniük, hogy olyan elhagyatott néppel van dolguk, mely távol a világ megértésétől, az emberek szeretetétől, az áldást hozó kultúra melegétől egyedül hitének emlőin táplálkozva, az emberszeretet és humanitás tapintatos üdvhozó munkájától várja revelációját!

Erre a közös teljesítendő munkára Excellentiád mint kormányunk feje ismeretes háborús levelében⁷³ már megadta az irányvonalat, ám e bizalomnak a nép vezetőivel szemben a háború után ténylegesen is kifejezésre kell jutnia, a lelkeseket anyagilag is képesekké kell tennünk nemes honmentő hivatásuk teljesítésére, főként pedig a háborús betörések folyamán kárt szenvedett lelkeseket és tanítókat megfelelően kártalanítani kell.

Azonkívül a templomokat és iskolákat, mint e végvidéken a kultúra előcsarnokait, állami támogatással fölépíttetni, a szószéken és tanteremben az állami és hitbeli egység fejlesztése körül eredményesen működő egyéneket elismerő jutalmazásban részesíteni, az ezzel ellenkező irányban működő apostolok lélekvasárló munkáját pedig erélyesen meggátolni, az idegen kultúra és sajtótermékek szabad garázdálkodását szigorúan megfékezni elsőrendű államkormányzati feladatnak kell tekinteni.

Mert a Kárpátok békés hegylakói sohasem álmodták, hogy ősi fészkeikben a kozákok vad hordái és muszka tarackok bömbölése fog elvonulni s a lázító pravoszláv szizma becstelenségeit eleven ellenségek pusztítása fogja betetőzni: ám épp ezért az őslakókat most már késedelem nélkül hitben, erkölcsben és nemzetiségben egyként újjá kell teremteni.

Az államegység és érzelmi közösség ezen építő munkájába pedig mindenkinek be kell állania, aki végső fokon a haza összes népeit a magyar nemzeti érdekek kiküzdéséhez akarja sorakoztatni, mert ez a munka lesz a második honalapítás, a második honszerzés nagy munkája!!!

* * *

Az így preliminált nagy reorganizációnak keresztülvitele szerény véleményünk szerint a következő alapokon lenne megállapítandó: A legelső alap a rutén nép és vezetőségének, úgymint egyházi és világi férfiainak közreműködése, kik e téren a tettek irányát mindenkor csak hazafias érzésük diktálása szerint jelölték ki, s kik a mostani idők megpróbáltatásai közben is sziklaként állottak ellen az ellenséges kísértéseknek.

A második alap a félreértések és gyanúsítások által megingatott lelkek egységének hitbelileg és nemzeti vonatkozásban való megerősítése, melyet a magyar kat. egyház feje ezidei Szent István-társulati elnöki megnyitójában oly karakterisztikusan megjelölt és hangoztatott.

feldúlva és kifosztva a hitelszövetkezetek áruraktárait, megsemmisítve készleteit. Az ilyen szörványos kilengéseket általánosították és vádolták a ruszinokat többen hazaárulással. A helyi értelmiség kedélyeit

A hitbeli egység és tisztaság megóvására addig is, míg népünk örvendetesen haladó magyarosodásával a magyar nyelvnek oltári nyelvvé emelése – mely ma még a magyar ajkú hajdúdorogi püspökségben sincs keresztülvive – hivatalosan is engedélyeztetik, egyházi szertartási könyveink államköltségen idehaza való kinyomtatására megfelelő összeg utaltassék ki, s a külsőleg szintén elválasztó tényezőként tekinthető naptáregyesítés⁷⁴ rendeletileg sürgősen életbe léptessék.

A nemzetiségi vonatkozások kiküszöbölésére a „rutén” elnevezés hivatalos és társadalmi érintkezésekben mellőztessék, hazafias és kipróbált hűségű népünk anyagi és szellemi érdekei egyházi és alkotmányunk által érdem szerint felkaroltassék. Anyagilag a „hegyvidéki kirendeltség” akciójának az utóbbi években mindinkább csekélyebb támogatásának hathatósabb fejlesztése s kiterjesztése által, erkölcsileg pedig a közigazgatási és bírósági hatóságoknak adandó rendszabályok és kivételes felhatalmazások által, melyek minden idegen befolyásnak e nép legdrágább kincsei: vallása s hazafisága elleni támadásnak örökre útját szegjék!

A rutén nép által lakott Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa és Zemplén vármegyék közművelődési egyesületei állami támogatással intenzívebb működésre s e nép kulturális előrehaladásának kellő felkarolására hívassanak föl, melyet társadalmi, népies s közgazdasági felolvasások rendezésével, a háborúból és tudomány köréből vett témáknak vetített képekkel s előadások tartásával s a magyar nemzeti eszmék minden megengedhető úton való fejlesztésével igyekezzenek megvalósítani!

Az ősi tized és egyéb szolgai illetmények szégyenletes korszakára emlékeztető papi párbér és napszám megváltása haladéktalanul foganatba vétessék, mert a többi államokban évek óta rendezettek a papi szolgálmányok kérdései, míg nálunk, dacára annak, hogy a különféle termékek óriásian megdrágultak, egy évszázad óta stagnál ez az ügy.

A Kárpátok mentén elhúzódó községekben a csendőrségi őrsőket egy-egy tapasztaltabb detektívvvel kell kiegészíteni, hogy a háborúból visszatérő s az oroszok fogságában mindenféle eszmékkel és tanokkal átítatott nemzetiségi elemeket figyelemmel kísérjék, nehogy az egész vonalon megindult magyar nemzeti fejlesztés munkája alattomban működő egyénektől megghiúsíttassék.

Az egyház és államnak a rutén nép javára indítandó történeti jelentőségű akciója nyomatékos módon nyilvánosságra hozassék, s az ezen akcióban különösebb eredményeket elért, avagy szószéken, iskolákban, társadalmi úton magukat kitüntetett férfiak részére jutalom biztosíttassék, mint a nemzeti eszmék felvirágoztatására indítandó békés harc érdemeinek honorálása. A rutén nép körében még most, a háború dacára is előforduló szizmatikus és szombatos szekták ellenében kivételes törvények hozandók, melyek a hazaáruló és osztály elleni tendenciákkal dolgozó lélekvásárlásokat a vallás szabad gyakorlata, felekezetienség és súlyosabb börtönbüntetésekkel sújtánák. Sőt még az ily bűnöket pártolók, palástolók és rejtegetők ellen is nagyobb rendszabályok hozatnának, melyek az aknamunka sikerét egyáltalán lehetetlenné vagy legalább hatástalanná tennék!

A világháború tanulságai, nevezetesen a szomszéd északi ellenség pánszláv propagandájának lelketlen üzelmei – kezdve a Bobrinszky–Gerovszky-féle izgatástól és a debreceni bombamerénylettől egész a felvidéki betörések alkalmával tapasztalt barbár pusztításokig, oltárok és szentélyek meggyalázásáig –, szemléltetőleg és mentől szélesebb körben ismeretessenek s a Kabalyuk-féle alakok, mint a háborús veszedelem előhírnökei, a Princip és társai merénylők, mint annak közvetlen előidézői közmegvetés végett pellengérré állíttassanak!

Ugyancsak a háború tanulságaként népies, s a köznép által érthetően megírt füzetekben, kísérő képekkel és felvételekkel illusztrálva feltüntetendő az éles különbség, mely az erkölcsrontó ellenség s az igazságért küzdő szövetségesek munkája, eljárása közt tapasztalható, s különösen az orosz nemzeti eretnek vallás homlokegyenest ellenkező és pusztán

csak Tisza miniszterelnök látogatása csillapította némiképp.

politikán alapuló meztelensége, eszményietlensége, pópáinak erőszakossága és durvasága, mely még fosztogatás és árulástól sem riadt vissza, a mi vallásunk és hazaszeretetünk tisztaságával szembeállítandó!

Végül a háború elesetteinek fölállítandó emlékek, győzelmeink emlékére rendezendő ünnepélyek során élénk és jelentős módon kifejtendő, hogy a magyar hazához való hűség, melynek egy évezreden át próbakövéül szolgáltunk, azt a kötelességet rója reánk, miszerint ezt innentől kétszeresen demonstráljuk, nem mint a nemzeti sovinizmus vagy más fajokkal szembeni türelmetlenség kifolyását, hanem mint a háború legszebb eredményét!

Mert valóban egy világháborúnak kellett jönnie, hogy a ruszin nép tradicionális ragaszkodását ismét a régi fényében állítsa a világ szeméi elé, s egy óriási háború tanulságainak, hogy e nép újjászületésére, a Vereckei hágóig terjedő második honfoglalásra a lökést megadja.

A ruszin nép e világháború tükrében meglátta a tátongó ösvényt⁷⁵, mely a hazától elpártolt áldozatokat menthetetlenül elnyeli, a magyar nép pedig meglátta, hogy e nép jó és balsorsban osztályosa volt az államfenntartó nemzetnek, s mint ilyen megérdemli, hogy anyagi és szellemi boldogulása továbbra is istápoltsáék!

És íme ez lesz ennek a rettenetes rázkódtatásnak legértékesebb talizmánja, hogy a Kárpátok szikláin egy szívben-lélkekben együttérző nép áll őrt, mely tán e szikláknál is szilárdabb bástyája a hazafiasságnak, s amelyen mint ősi védőváron még a legnagyobb ellenségeknek támadásai is hajótörést szenvednek!

Mert e népnek végzete, hogy együtt él vagy hal a magyarral, amint most is legjobban lett sújtva a háborúban: de ha a vészben-viharban együtt érzi a veszteséget, együtt kell hogy részesedjék a diadalban, jóban.

Isten, áldd meg a magyart, jókedvvel, bőséggel: hogy testvériesen megossza azt a hűséges ruténnel!

* * *

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr,
Kegyelmes Urunk!

Íme ezekben jeleztük vázlatosan a rutén nép és érdekeinek megoldására irányuló óhajtasainkat, remélve, hogy Excellentiád államférfiúi bölcsessége, mely a legnehezebb időben is kellőképpen felismerte és megértette igazainkat, ezután is meg fogja találni azt a célhoz vezető ösvényt, melyen egy szebb és jobb jövő, az egymás és a haza iránti szeretet révpartjára eljuthatunk.

Legyen szabad a nemes célt Excellentiád magas pártfogásába s a vezetése alatti kir. Kormány hathatós támogatásába ajánlani, s ha igaz a régi mondás, mely szerint „Isten az által választja népeit, hogy prófétákat támaszt nekik”, legyen Excellentiád az a providenciális férfiú, aki mint hajdan Mózes az izraelitákat, a rutén népet az ígéret földjére kalauzolhassa!

A magyarok Istene áldja és segítse Excellentiádat e honmentő cél megvalósításában, bennünket meg továbbra is tartson meg nagylelkű pártfogásában, melybe ajánlottan mély hódolattal maradunk:

Bilke, 1915 évi Kisasszony hava.

Excellentiád alázatos szolgálói a borsavölgyi egyházkerület nevében

bilkei Gorzó Jenő egyh. ker. jegyző

Romanecz Aladár tb. kanonok-esperes

69 A skizmatikus mozgalomra utalnak, amelynek azonban az 1914-es máramarosszigeti per sem tudta felfedni orosz szálaikat, de az áttérések akadályozása során a pánszláv agitáció hangoztatása „~~1910~~ szí kellékké” vált.

70 Valójában 1646-ban történt meg az egyesülés.

71 A hajdúdorogi magyar liturgiai nyelvű görög katolikus püspökséget 1912-ben állították fel.

72 Az eredetiben aláhúzva és kézzel mellé írva: *De tudott!*

